

НЕБОЈША ВАСОВИЋ

**ЕВРОПСКИ ДАВИТЕЉИ
ИЗ НАШЕГ СОКАКА**

БИБЛИОТЕКА
Тихи глас

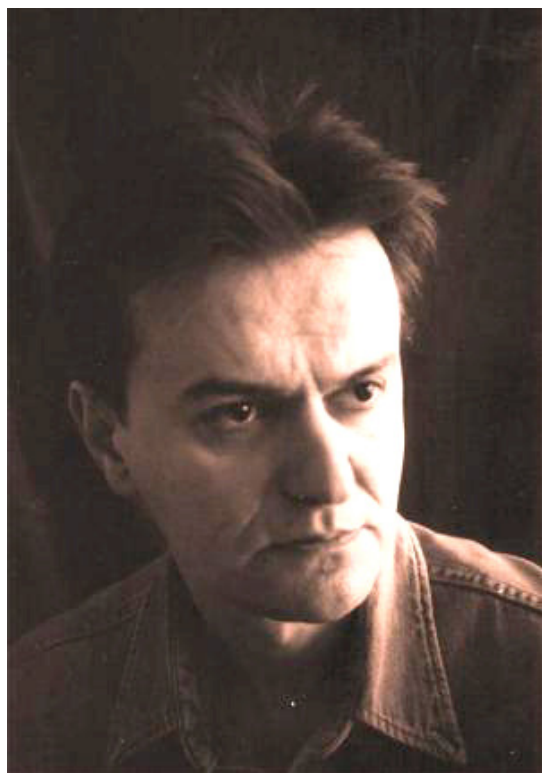
УРЕДНИК
БЛАГОЈЕ ПАНТЕЛИЋ

НЕБОЈША ВАСОВИЋ

ЕВРОПСКИ ДАВИТЕЉИ ИЗ НАШЕГ СОКАКА

БЕРНАР

СТАРИ БАНОВЦИ – ДУНАВ – БЕОГРАД
2016. ГОДИНЕ

НЕБОЈША ВАСОВИЋ

Књига *Лажни цар Шћейан Киш* (Народна књига, Београд, 2004) била је покушај наставка једне од најутицајнијих књижевних расправа у нашој послератној књижевности. И док су позитивне реакције на моју књигу имале чисто књижевни домет, негативна мишљења су се временом све више користила као изговор за прогањање аутора, неписану забрану његових радова. Одговоре својим критичарима почео сам да пишем чим су се појавила прва оспоравања. Истовремено са писањем књиге, тражио сам и издавача који би је објавио. Нико у периоду од десет година није хтео (или смео) да објави *Евројске давийеље из нашеї сокака*. Тако је књига досегла обим који нисам могао планирати. Коначно, пред читаоцем је први део необјављене књиге.

У књизи користим форму интервјуа како бих на најсаже-тији начин одговорио на питања која су ми упућивана поводом *Лажної цара*. Многа од питања постављана су јавно, али има и немало оних која су постављана иза леђа, усмено, како се то у нашој чаршији ради од кад је света и века. Књига се може сматрати и самоинтервјуом, јер сам питања која су поставили други понегде морао да допуним и проширим.

Показало се и овога пута да књижевна полемика није некаква локална расправа на тему „ко је већи писац“, већ нешто што неминовно подразумева анализу ширег контекста једне културе и њених институција, механизма моћи који често остају скривени или пак видљиви, али из страха и конформизма толерисани као нешто „нормално“.

Торонто, 26. април 2016.

I

„ШТО СТЕ МИ ДИРАЛИ КИША?“

(Реакција водитељке једне књижевне трибине на предлог да се представи књига *Зар ојейт о Кишу?*, Конрас, Београд, 2013)

У чему је специфичност Ваше полемике са Кишом у односу на сџару полемику – како објаснити реакцију јавности; да ли се одговори на Вашу књижу моју смањили значајним са циановишћиа књижевне критике? Коначно, да ли се у реакцијама на Ваше идеје може ишчишћати „дух времена“ у којем живимо?

Кључна специфичност нове полемике јесте у томе што је она измештена из свог природног амбијента (књижевних гласила) и пресељена у медије и интернетске форуме. Са Кишом и о Кишу су полемисали углавном писци и критичари у нашим књижевним часописима, а мени одговарају полуписмене тв-водитељке којима вири празилук из микрофона.

На два позната сајта, „Геј Србија“ и „Б92“, моју књигу пореде са *Пројоколима Сијамских мудраца* (у разговору између Филипа Давида и Тимофејева), па би неко још могао помислити да сам се огрешио о сијамске мачиће. Додуше, нађе се у студију и покоји „невладин“ новинарчић, амбасадор на ремонту или каква друга политички-подобна балерина.

Нема тог хомо-саписенса који је купио компјутер, а да истога дана није постао стручњак и за Киша, и за књижевну критику; стотине доконих, исфрустрираних људи дели ми лекције преко интернета, а неки предлажу да ми се онемогући даље објављивање. Ти млади интернетски генијалци још више подсећају на большевике него дојучерашњи удбаши.

Моја књига тобоже угрожава нове европске вредности, успорио сам прикључење Србије Европи. Соња Бисерко ме

пријављује Хелсиншком комитету за људска права јер је моја књига највећи проблем данашње Србије, све друге проблеме смо решили.

Било би заиста смешно да није трагично до које мере су наши људи подложни хистерiji, испирању мозга и ирационалној потреби да се хране утопијама. А шта тек рећи за приговоре који долазе из пера наших писаца и критичара: они ми приговарају што моја књига није изазвала озбиљније реакције, као да сам на своју књигу реаговао ја – а не они! Исти људи који о мојој књизи нису имали ништа паметно да кажу, сада ме оптужују да моја књига није изазвала паметне реакције!

Но, рећи ћу још нешто, не мали број мојих колега, као и познатих писаца старије генерације, били су одушевљени *Лажним царем*. Занимљиво је да већина њих није смела да јавно изнесе своје мишљење, што говори не само о њиховом конформизму, него и о степену репресије у нашој „књижевној чаршији“.

Недавно ми је члан редакције познатог београдског часописа тражио прилог за часопис у којем ради. Када сам му предложио да направимо интервју (а при том ми није ни пало на памет да причам о *Лажном цару* – тим пре што ми је недавно објављена збирка песама која је дочекана тоталним игнорисањем, што би ваљда требало да ми буде нека врста васпитне мере), он ми је у паничном страху одговорио да то није згодно, јер због тога може да изгуби посао, а ионако му већ „раде о глави“. А све се то дешава седам година после објављивања *Лажног цара*.

Шта Вам највише замерају и зашто Вас мрзе? Чиме сте изазвали толику реакцију?

Мрзе ме најпре јер моје мишљење и мој рад не зависе ни од једне српске установе. Пишем оно што мислим, а не оно што од мене очекује ова или она фирма у којој бих да се попнем за степеник више. Дакле, мрзе ме јер сам у највећем

могућем степену слободан од српске средине. Ја сам оно што моји критичари никада не могу бити, а њихова промоција европских вредности, која је у потпуном раскораку са њиховом егзистенцијом, само их још више осветљава као неслободне духове. Не само да нисам био нити сам политички активан, већ сам апсолутно незаинтересован за политичку сцену данашње Србије, од које не очекујем баш ништа. Моји опоненти, пак, самом чињеницом да живе у српској чаршији, не могу да оспоре очигледну везаност за политичке интересе оних група којима и сами припадају:

Окрилаћени новцем из Соросевих фондација, они су сами себе срозали на пропагандисте. Отуда у српској чаршији имамо на стотине просветитеља који утерују „нови културни модел“, а да нам нико до дан-данас није објаснио ко је аутор те идеје и зашто они који се сматрају уметницима пристају да (као у позоришту лутака) одједном говоре исто, да исто мисле и исто раде. Како људи који су сами себе претворили у клонове могу бити озбиљни саговорници на тему уметничке креативности? Како они који су своје докторате из кишологије добили плагирајући већ канонизована мишљења могу расправљати о оригиналном у литератури?

Друго, мрзе ме због стила којим пишем, пошто сам доказао да се и о најтежим темама литературе и културе може говорити разумљивим језиком. Наши књижевни научници би да се елитистички ограда са неколико фраза књижевне теорије и тако одстране сваку могућност дијалога са свима који не припадају клану „стручњака“. Оно што се одувек сматрало значајним постигнућем стила, јасна презентација садржаја у форми која је дијалоска а не аугистичка, они проглашавају популистичким, не увиђајући да би по тој логици морали отписати многе велике писце не само српске, већ и других књижевности.

Треће, мрзе ме јер се осећају обавезним у име установа за које раде да моје тезе оспоре, а то нису у стању. Мрзе ме јер сам са једном једином књигом скромног обима – како

то приличи жанру полемике – успео да чаршију пробудим из дубоког сна, да разоткријем манипулацију као основну полугу српске културе, да разоткријем учинак идеологије у канонизацији писаца. Мрзе ме јер виде да се моја књига односи више на њих него на Киша. Смисао *Лажној цара* није био у томе да се само утврди да је Киш прецењен као писац, већ да се разобличе механизми канонизације, да се преиспита смисао онога што је већ постало прихваћено као коначна истина.

Својим нападима на моју књигу, моји критичари нису успели да покрену ниједно ново питање, а камоли да пруже ваљане одговоре на питања која сам својом књигом покренуо. Њихов највећи интелектуални домет је скретање пажње са главних проблема на споредне, медијска кампања која се своди на етикетирање у духу најприземније пропаганде.

*У њоку њолемика њоводом Ваше књије, њостјавило се њи-
ѡтање стјручностји, ѡрава, морала, ... да уојшћие крићи-
кујете једној светјски ѡризнајћој ѡисца као шћио је Киш.*

Пошто је било тешко оспорити моје аргументе, моји опоненти су се довијали на безброј начина. Тако се, на пример, прешло на слављење Кишове биографије насупрот мојој биографији, која је или прећуткивана или на најподмуклији начин супротстављана Кишовој. Но, има ли за тако нешто основа?

1. Киш је симбол слободног интелектуалца који није хтео да робује институцијама. Авај, у томе ћу се радо поредити са Кишом јер никада нисам обављао добро плаћене послове као Киш за УКС, нити сам имао прилике да годинама седим на лекторској функцији у некој земљи, и то мимо ондашњег закона. Напомињем да је Киш све ове привилегије имао пре него што је постао признати писац. Нисам имао ни ту привилегију да ми Оскар Давичо, та највећа комунистичка институција, објављује прве књиге преко везе, о чему сваки читалац може сазнати из Кишове објављене преписке. Иако

је Давичо Кишове књиге сматрао у много чему почетничким, он их је – преко своје пријатељице Роксанде Његуш – објавио у кући „Космос“. Прецизније речено, он је наредио да Киш буде објављен.

2. Као посебна вредност Кишове биографије, па чак и његовога дела, истиче се да је Киш живео на Западу. Авај, ја сам на Западу живео дуже него Киш, а живим и данас, што мојим критичарима смета толико да то редовно прећуткују. Као што не одговорају ни на питање зашто толико хвале Запад, кад га познају само из књига. А хвале га толико да никако не напуштају мрску им српску провинцију.

3. Док се моје образовање умањује, Киш се слика као ерудита највишег ранга. Чињеница је да пре уласка у полемику са Кишом нисам био продавац бурека, већ сам дипломирао на истом оном београдском факултету на којем и Киш, а магистрирао на америчком факултету у Сан Франциску. У тренутку када сам објавио књигу о Кишу имао сам тринаест објављених књига код наших најпознатијих издавача, а једна од њих (*Поезија као изван-умишће*) била је укључена у обавезну литературу на београдском и новосадском факултету. Исти они који су ми одали почаст стављајући моју прву полемичку књигу у ранг расправе од академског значаја, касније ће се окренути не само против мене већ и против полемике као књижевног жанра. Разлог: да би одбранили угроженог Киша, који је једини писац српског језика о којем не сме ништа критички да се каже.

Ако је моја књига била толики промашај – како су то неки тврдили – зашто је онда било неопходно фалсификовање чињеница – моје биографије и библиографије – како би се одбранило Кишово дело?

4. Киш је модеран писац, а Васовић не признаје Кишове заслуге за наш народ у том погледу. Жалим случај, али моје прве књиге (читаоцима данас недоступне) – управо својим модерним изразом представљају далеко рискантније удаљавање од наших књижевних канона него Кишове, а поетике

разних авангарди и модернизма биле су ми познате много пре него што сам и чуо за Кишово име. За разлику од већине кишолога, ја нисам из Кишовог дела сазнавао ко су Џојс, Борхес, Набоков, Шулиц (...), већ сам дела тих аутора познавао и пре него што сам се сусрео са Кишовим текстовима.

5. Киш је славан и светски признат писац, а Васовић није. Тачно, али то никада није био предмет моје полемике и никада нисам тврдио да сам славнији од Киша или да би то требало да будем – само сам доказивао и доказао да је Киш прецењен као уметник и да његова слава не одговара књижевној вредности његовог дела. Такође, и не мање значајно, указао сам на чињеницу да режисери српске књижевне сцене дан-данас користе Кишово име као изговор за репресију над слободом говора и мишљења.

6. Поред биографије, потеже се и Кишова библиографија као знак његове ванземаљске величине. За дивно чудо, славећи Кишову библиографију наспрам моје, моји су критичари заборавили да упореде сопствене библиографије са мојом. Чињеница је да имам сасавим довољно радова, и то у неколико књижевних жанрова, те би моји критичари (по сопственом критеријуму) морали бити далеко скромнији. Но, у позадини свих ових подметања крије се још нешто: ничим доказана теза о супериорности прозе у односу на друге жанрове, из чега се извлачи закључак да аутор поезије, есеја, критика, ... не би смео тек тако да критикује једног романописца. Жалим случај, али ја никада нисам имао фетишистички однос према неком литерарном жанру. Не видим зашто бих априори обожавао неког писца само зато што пише прозу, а поготово писца чија је литература имитирана до бљутавости, а његова оригиналност спорна.

Критичка рецејција Кишовој дела свакако није њочела са Лажним царем. Зашио Ваши критичари то ирећуикују?

Моји критичари и даље стварају илузију да сам једини човек у космосу који није убеђен у Кишову генијалност. Сва-

ко ко је имало пратио критичке одјеке о Кишовом делу зна да никако нисам ни први ни једини који мисли да је дело овог аутора прецењено. Киша су критиковали професор Драган Јеремић, писци Ерих Кош, Миодраг Булатовић, Бранимир Шћепановић, Божидар Милидраговић. Резерву и критички однос према Кишовом миту срећемо и у приказима *Лажној цара* из пера Мила Ломпара, Љиљане Шоп, Василија Калезића, Бошка Томашевића, те руског преводиоца Иље Числова. Кишов мит преиспитан је у критичком светлу и у књизи Тање Росић *Мити о савршеној биографији – Данило Киш и фигура њисца у српској култури*, која је у нашој јавности прећутана.

Један од најпознатијих преводилаца и слависта Француске, Жан Деска, одбио је да преведе Кишову књигу *Гробница за Бориса Давидовича*, а сасвим је разумно претпоставити да је то учинио стога што о тој књизи није имао позитивно мишљење. Мајкл Хофман је у „Тајмс литерари саплементу“ 1989. дао негативну критику *Енциклопедије мртвих*, називајући Киша „изразито неимпресивним“ писцем. Познати енглески писац (јеврејског порекла) Габријел Јосиповици објавио је у истом листу крајње негативан приказ Кишовог *Пешчаника*, док у једном интервју са Жарком Радаковићем (Нин, 5.3.2009, 75), Петер Хандке примећује да је Киш озбиљно схватао књижевност, али да је „приступао писању шематски“, да у његовом делу нема ничег загонетног, осим за *следбенике његових наклањања на истрају Ролана Барџа*.

Не мали број наших познатих писаца ми је на *Лажном цару* честитао приватно, јер су се плашили да своје мишљење изнесу у јавности. Зар је могуће да су сви они који су икада критиковали овог писца ни мање ни више него чланови једног клана, једне политичке групе, како је то у *Часу аналитике* за своје критичаре тврдио Киш, и како то данас, по његовом рецепту, тврде чувари његовог мита? До данас нам још нико није објаснио зашто је недопустиво критиковати Киша, кад је сâм Киш за живота омаловажавао и такве ауторе као што су

Балзак и Достојевски? Баш тако, омаловажавао, а да о њима није написао ниједан озбиљан текст.

Када сам објавио полемичку књигу о Кундери, чувари светске баштине су потпуно затајили. Нико се није сетио да брани једног познатог светског писца од моје критике, иако је тај писац далеко познатији од Киша. Нити сам због своје критике на рачун Кундериног дела проглашен „античехом“. Као што ни после мојих текстова о Михизу нико није тврдио да се иза моје критике овог писца крије мржња према Србима. Само се у одбрани Кишовог дела потезу најцрње могуће оптужбе, што довољно говори о ситуацији у нашем данашњем друштву и нашој књижевној науци.

Неки Вам замерају да сīе иїак њоказали неосеїљивосї не само ѓрема Кишовој биоїрафији, већ и ѓрема жрївама раїа уоїшїе.

Којешта! Зар је једино Киш оштећен Другим светским ратом? Рођен сам у Краљеву, у којем су Хегелови и Гетевови унуци у једном једином дану извршили геноцид над целокупном пунолетном мушком популацијом. Пре него што сам и рођен, Европа се и те како умешала у мој живот. Нека буде речено и то да немачко стрељање у Краљеву нико није преживео, а многи су преживели чак и конц-логоре. Рођени брат моје бабе по мајци, Драгице Нестеренко, био је у конц-логору, а њен други муж, очух моје мајке, био је стрељан у пакету „сто за једнога“, што је свакако обележило живот моје породице. Основну школу похађао сам у школи која се нимало случајно звала „Четврти краљевачки батаљон“. У школским ходницима су биле витрине са ручним бомбама из времена рата, фотографијама и писмима младих људи који су нестали у „народноослободилачкој борби“, како су нас тада учили. Ако би се неко од нас дечака, занесен игром и шалом, насмејао пролазећи поред тих витрина, био би одмах кажњен. За нас малишане није било предаха ни кад смо се играли у градском парку – и тамо су нас мрко гледале

бисте народних хероја изгинулих у рату. Међу тим херојима била је и биста Олге Јовичић Рите, као *јодсејник* да су у том рату гинули не само младићи већ и девојчице. Гинула су деца како би Тито могао да неометано пије виски из једне офанзиве у другу. Читаво детињство провео сам са осећањем кривице што сам уопште жив. На сваком кораку су ме подсећали да је неко други умро како бих ја могао удисати ваздух. Због свега тога, није ми нимало тешко да саосећам са траумама Кишовог детињства. Оно што не прихватам је да будем уцењен чињеницама његове биографије приликом размишљања о његовом делу. Кишу не дугујем ништа, а ни Србима. Ако милиони Срба у самозабраву своје историје клече пред Кишом и његовим измишљеним дисидентством, нека клече, мени то не смета – довољно ми је да о томе имам своје мишљење.

Зашићо ујраво Вама, који већ деценијама не живиш у Србији и немаш никакав јоложај у било којој културној установи – ни у Србији ни у Канади – јријисују моћ човека који „јројања“ Киша?

Изнећу неколико чињеница, па сами процените ко кога овде прогони. У *Часу анајомије* Киш је сам признао да је „кампања“ против његове књиге *Гробница за Бориса Давидовича* „трајала пуним интензитетом неких шест-седам месеци“ (Нолит, Београд, 1981, 211). Дозволите да подсетим да кампања против моје књиге о Кишу траје од 2004, и нема никаквог наговештаја да ће бити окончана. Друго, да ли је ико од Кишових критичара икада стављао име овог аутора на листу највећих непријатеља Срба или које друге етничке, расне или религиозне групе? Колико знам, није. Али се зато моје име појављује на листи најопаснијих антисемитских аутора свих времена (в. Нин, 18.3.2010).

По мишљењу председника јеврејских општина, Александра Нећака, моја књига о Кишу представља једно од најопаснијих антисемитских дела не само наших, већ и свет-

ских аутора?! Да ли је Нин, који објављује овакве листе, омогућио било какав дијалог на поменућу тему? Није. Овај недељник напосто штампа црне листе као нешто само по себи разумљиво. Ако ово није класичан пример прогањања, поништавања слободе мисли и говора, заиста не знам шта би могло бити. И како објаснити употребу стаљинистичких метода ућуткивања како би се одбранило дело писца који је себе сматрао „антистаљинистом“?

Каква је разлика између Вашеј и Кишовој њрисџуја њолемици? Да ли њосџоји разлика у моџивима који иницирају њолемику?

Свакако да постоји. Киш је своје полемике писао мислећи искључиво на себе и на своју каријеру. Он никада није улазио у полемику да би васкрсао неког непознатог писца, као што је Кодер, нити је икада имао храбрости да напише књигу о неком страном писцу чије је дело прецењено, што сам ја урадио у књизи о Кундери. Писао је против националиста, али се истовремено чувао да му код њих не падне рејтинг, што се најбоље види из његовог калкулантског односа према Б. М. Михизу.

Ја сам у полемику улазио вођен осећањем дубоке неправде, згађеношћу над књижевним стандардима и конформизмом друштва. Када сам још давне 1983. објавио књигу о Кодеру, у којој сам се залагао за превредновање наше књижевне баштине, нисам ниједног тренутка мислио да ће моје идеје бити прихваћене од академских кругова. Нисам то мислио ни када сам писао књигу о Кундери, једном од најпознатијих светских савремених писаца. А још мање сам могао да очекујем некакву корист од књиге о Кишу, у чију су славу уграђени животи многих доктора кишологије, мишљења неких од најмоћнијих писаца и критичара нашег времена – не само домаћих, већ и страних. А онда се појаве неки професионални конформисти да мудро примете како полемика и није тако тежак жанр – у односу на друге жанрове. Но, ако

је тако, зашто се код нас полемичке књиге пишу сваке двадесете године, ако не и ређе: на једну полемичку књигу одштампа се хиљаду романа и исто толико песничких књига. Док је у полемици и најмања грешка довољна за линч њеног аутора, у роману се на стотине страница бесмисленог текста проглашава „литерарним поступком“. Већина књижевних дела и нису друго до потврда најдубљег естетског и моралног конформизма; полемика је, пак, незамислива без ризика, без оспоравања, преиспитивања онога што је прихваћено као истинито и једино могуће. Свако ко улази у полемику мора бити спреман да плати високу цену, и по томе се полемика такође разликује од осталих жанрова. Полемичар мора бити спреман на негативан суд не само о неким његовим ставовима, већ и о свему што је икада написао. И више од тога – да отрпи напад на његову личност, да „свари“ читаву лепезу лажи, подметања, оптужби, којима се у недостатку правих аргумената негирају његове идеје.

Шта су вредносци, а шта ограничења полемике као жанра?

Вредност полемике је у томе што не дозвољава играње на сигурно. У полемици морате бити одређени не само у закључку, већ малтене у свакој реченици. Истовремено, полемика нужно иде у неку врсту крајности, што налаже сама природа жанра. Не можете у једној реченици кудити писца, а у следећој, зарад објективности, истицати његове врлине, јер би то деловало као да се извињавате, да нисте сигурни у сопствени суд. У погледу стила, полемика вас обавезује на бриткост и максималну прецизност, што је свакако позитивно, али вас истовремено гура и у извесна поједностављења и не оставља вам времена и простора да у све аспекте нечијег дела уђете са подједнако пажње.

Другим речима, полемика је један класични жанр заснован на веровању да се оно битно може разликовати од небитног и да се основни вредносни суд може засновати на анализи онога што критичар сматра значајним. То је у потпуној

супротности са теоријски оријентисаним криткама, у којима ни после стотинак страна текста понекад нисмо сигурни о чему критичар говори и шта заиста жели да каже. Код нас није мало оних који су провели век рециклирајући идеје неколицине књижевних теоретичара, убеђени да су пронашли жицу мудрости. Њихови текстови зраче досадом. Човек који може да проведе живот а да ниједног тренутка не посумња у Лакана, Барта или Дериду, подједнако ме плаши као и човек који никада није посумњао у Лењина.

Полемика није само књижевни жанр, она је у корену многих уметничких форми. Сваки озбиљнији дијалог је нека врста полемике. Шта су романи Достојевског, ако не полемике са собом и другима? Уклоните полемику из дела овог аутора и отклонићете његову магију. Полемика као поље изразито субјективног изражавања свакако је ближа уметности од било какве теорије. И филозофија је на почетку била дијалог, данас је – на жалост – тек академска дисциплина.

Полемичка метода у Часу анатомије смајра се бесирекорно изведеном. Какво је Ваше мишљење о њој?

Полемику је изазвала Кишова књига *Гробница за Бориса Давидовича*, а оспоравана је оригиналност његове литературе. Киш је у једном делу свог *Часа анатомије* покушао да нам изложи своје поетичке ставове и тако индиректно одбрани своју литературу. Али један писац може имати осмишљену поетику а бити сасвим осредњи или чак лош стваралац. Киш је акценат са својих уметничких дела пренео на своје схватање литературе, и многи су, не увиђајући ову замену тезе, и сами вредновали његову литературу на основу његових поетичких схватања. Но, то није једина замена тезе у овој књизи:

Добар део *Часа анатомије* Киш је посветио нападу на књиге својих колега по перу, доказујући да они нису велики писци. Уместо да одбрани своју литературу, он је напао књиге које можда и нису значајна остварења, али нису ни била

предмет полемике. Претпоставка Кишове полемичке стратегије јесте да само онај ко је велики писац има права да критикује друге. Ако бисмо следили његову логику, онда би сви они који су нешто рекли о Шекспиру заправо били најобичније незналице, јер ниједан од њих није написао драме које би биле на нивоу Шекспирових. Ко год је икада ишта рекао о Платону морао би бити проглашен аматером, осим ако нема филозофске радове на нивоу Платонових. Коначно, шта радити са Кишовом критиком писаца као што су Балзак, Достојевски, Селин? Да ли нам ваља веровати да је право на критику поменутих писаца Киш стекао управо тиме што им је раван као стваралац?

Какви су били Ваши књижевни њочеци, Ваш однос са издавачима и српском средином уошшће?

После објављивања првих књига (*Поезија као извану-мишшће* и првих збирки поезије), упркос позитивном одјеку, у периоду када сам имао највише енергије и жеље да пишем и објављујем, одједном сам остао без издавача. Одбијали су ме и „Рад“ (издавач моје књиге о Кодеру), и „Просвета“ (издавач моје прве песничке књиге *Сѝруна/Сушшон*), и „Нолит“, и ко све не. Као да је позитивно мишљење критике о мојим првим књигама књигама био довољан знак да ми се на време поткрешу крила. Нећу се хвалити да сам био дисидент, јер то је превише крупна, често и злоупотребљавана реч, нисам био ни прогањан ни хапшен, али је било очито да сам из неког разлога стављен на неку невидљиву црну листу. Сигурно је да сам некоме рекао нешто што је овај пренео Ушима Које Све Чују. После хапшења мога пријатеља Милана Младеновића због антикомунистичких текстова у емигрантској штампи, полиција конфискује Младеновићеве дневнике, а потом саслушава, па и хапси неке од наших заједничких пријатеља, а мени преко саслушаваних шаље поруке како ћу и ја доћи на ред да будем преслишан. А што ме нису ставили на „танак лед“, имам да захвалим томе што нису могли да

пронађу ниједан доказ за моју уплетеност у дневну политику. Никада нисам потписивао никакве петиције будући да сам знао да су оне намењене одстрелу младих интелектуалаца. Млађи писци би се потписали и седели по затворима, док би покретачи таквих петиција – попут Добрице Ћосића – и даље слободно шетали улицама Београда, убирали академске приходе и пили кафу у кафани „Москва“.

Шта се даље дешавало са издавачима?

Београдски издавачи су ми окретали леђа. Да није било Матице српске, која је заредом објавила три моје књиге, београдски цензори би заиста тријумфовали. Као критичари и уредници мојих књига, највећу подршку у том периоду пружили су ми Миливој Ненин, Војислав Деспотов, Бошко Ивков. У осврту на моју књигу о Кишу у часопису „Европа“ Љиљана Ђурђић је рекла једну велику истину. Она је писала да су ме „српски врховни жреци још одавно осудили на анонимност“. Баш тако, био сам отписан „још давно“, пре него што сам и написао *Лажној цара*. Однос београдских издавача према мени полако се побољшавава тек са мојим одласком у Канаду (ваљда сам им тако постао мањи проблем), објављује ме чак и „Нолит“ који ме је својевремено игнорисао, као и толике друге српске писце. После *Лажној цара* поново падам у немилост код издавача, чији је конформизам данас већи него у доба комунизма. То може да звучи као претеривање али – на жалост – није. Данас ми је теже да објавим књигу него када сам био младић без иједног објављеног дела. Мењали су се „политички режими“, али српска средина није била благонаклона према мојим идејама и књигама, с изузетком ретких појединаца.

*Вероватно сте познавали писце различитих генерација...
Какви су били генерацијски односи између писаца?*

Било је лако упознати писце – не само оне најмлађе, већ и признате. О генерацијским односима се често говори ша-

блонски – као о сукобу естетика, што није баш увек тачно. Не постоји некакво праволинијско кретање у правцу модернизма из генерације у генерацију, то је чист мит. Но, хтео бих да кажем нешто о једном феномену који је у нашој јавности мало познат, или је можда познат, али о њему мало ко жели да размишља. Реч је о томе да су старији писци са потпуном равнодушношћу (да не употребим неку тежу реч) радили на расељавању читавих генерација млађих писаца и српске интелигенције уопште. Даћу и један пример:

Годинама сам био сарадник „Трећег програма“ Радио-Београда, за који сам писао приказе књига из области књижевности. Било је ту сарадника из свих области – музике, филма, позоришта, архитектуре. Пролазиле су године, а нико од тих људи није добијао шансу да добије трајно запослење. И коначно се „историјска прилика“ указала: расписан је конкурс за стални посао. Није ми пало на памет да бих могао имати шансе, пошто нисам био члан Партије, па нисам ни конкурисао, али сам веровао да ће посао добити макар неко од мојих колега који су годинама сарађивали са „Трећим програмом“ и већ се доказали у струци. Како сам био наиван! Запослен је извесни Карел Турза, који је потом толико аванзовао да је постао дрмајући фактор читавог програма. До дан-данас нисам успео да откријем које су то велике заслуге К. Турзе за српску културу.

Ето каква је била и остала политика запошљавања у Београду и Србији. Тада је, као са Олимпа, „Трећим програмом“ командовао Раде Константиновић. Он је то чинио из своје собе, преко својих послушника, што је било још перверзније. Српски старци, владари ондашњих институција, раселили су више младих Срба него Турци и Немци заједно. То је једна страшна чињеница, на коју се нико није обазирао. Када сам добио исељеничку визу за Канаду, саопштио сам ову вест многим, па и познатом песнику Миодрагу Павловићу. Он ми је рекао: „Нећу да се поздрављамо јер знам да ћеш се ускоро вратити.“ У позадини овакве „мудрости“ била је најоб-

ичнија равнодушност за судбину другог човека. Моју одлуку о исељењу у другу земљу овај писац је схватио као неку врсту туризма, откривајући да нема нимало слуха за сурове услове живота у којима се нашла читава једна генерација.

Да ли сīе се икада срели са Данилом Кишом?

Нисам познавао Киша, препознао сам га неколико пута на улици, био је висок човек разбарушене косе, а у ходу је имао нешто арогантно, као и многи наши писци, који су волели да се, по *сīаром* обичају, шетају Кнез-Михаиловом у раним поподневним часовима.

Присуствовао сам једној књижевној вечери на Коларчевом универзитету када је представљена књига Кишових превода француске еротске лирике. Сећам се веома добро и тога да је на тој вечери било десетак људи.

Кишоманија и култ овога писца почели су тек после скандала са *Гробницом* и његовим вратоломним успехом у Француској.

Написали сīе књиу да бисīе објаснили зашīо не волиīе Кишову лиīераишуру. Има ли ичеīа у њејовом лику и њејовом делу ишīо Вам је колико-ишолико блиско?

Блиска ми је Кишова склоност ка боемији и љубав према музици, а видим да је у својој заоставштини оставио и неке радове Уроша Тошковића, кога сматрам већим уметником од прецењеног Величковића. Истовремено, могу само да жалим што је Киш писао о већ познатом Величковићу, а није ништа урадио како би помогао Тошковићеву афирмацију у Француској.

Од Кишових лепих особина треба поменути да је знао да буде одан пријатељ. Када је његова пријатељица Марија Чудина оболела од депресије и завршила на лечењу, Киш јој је писао и покушавао да јој помогне, што је свакако племенит гест.

Као писац и као преводилац, Киш је у нашој средини популарисао стране књиге и писце, што је позитивно.

Неоспорно је да је у неким својим књигама трагао за новим прозним исказом и стилем и да је хтео да буде другачији од писаца претходне генерације. Оним нашим читаоцима који нису познавали стране књижевности и дела Кишових узора, Кишова проза је изгледала оригинално и подстицајно.

Од свега што је написао, најдража ми је његова прича „Лаута и ожиљци“. Иначе, Киш ову причу није сматрао довољно вредном да буде укључена у књигу, па се из из овог детаља може видети колико су нам укуси различити.

Имаће ли и Ви омиљено место из Данила Киша?

Издвојио бих једно Кишово запажање из интервјуа датог 1980, а који је укључен у књигу *Ното poeticus*. Објашњавајући однос великих и малих култура, Киш о себи као о српском писцу у Француској каже следеће: „Све што се догађа овде, у култури, политици, у литератури, то је и мој свет, део мога света, део моје културе. Мени су позната сва имена француске културе, ја са њима водим свакодневно један апстрактан дијалог. Али они не деле мој свет. Између нас нису могуће никакве референце кад је реч о нашој култури и о њеним кључним темама и проблемима. Њихове теме су и моје; моје никад нису и њихове.“ (БИГЗ, Београд, 1995, 313, курзив, НВ) Ту је сажето исказана истина о такозваним великим културама, које нису велике само по својим остварењима, већ и по свом ниподаштавању свега онога што није њихово.

На жалост, овај феномен није само ознака једне епохе, у питању је вечна и непроменљива трагика коју уметник из мале средине не може да избегне. Он може да постигне и успех, али успех је често само моћ „велике културе“ да усиса егзотику, да присвоји чак и оно до чега јој у крајњој линији није ни стало. Јасно је да Киш не би доживео успех на Западу подмећући му огледало пред лице. Он се одлучио за безбеднији пут, за сликање историјских *истина*, истих оних истина које се у данашњој Европи могу преиспитивати само под претњом затвора.

На шта конкретно мислите када кажете да Јисац из мале земље не сме да Западњацима „погмеће оледало“?

Писцу који жели да постигне успех може ту и тамо опростити понека критичка примедба на рачун Запада, али не и дело које би стварно критиковало митове Запада. Управо у интервјуу који сам поменуо Киш примећује: „И, најзад, мислим да је Западњак у мени био тај који ми је омогућио да схватим до које је мере Запад лишен оног личног искуства које је потребно да би се схватила природа зла. До које је мере Запад крив за зло које се све више проширује и све више банализује. И до које мере су том Западу потребни митови ...“ (*Исцо*, 314)

Наравно, сада се поставља питање: да ли је ово запажање добило одговарајући значај у Кишовом делу? Одговор је негативан и, захваљујући томе, Киш је и могао бити пласиран код западних издавача. Критика Запада није значајна за разумевање Кишове уметности нити његовог погледа на свет. Када сте видели да неки кишолог цитира Кишову изјаву коју сам управо навео. Они то избегавају не само из конформизма, већ и зато што такви ставови нису битни за разумевање Кишовог дела. Наведена места спадају у категорију узгредно-паметних изјава. Слично је поступао и Кундера: и он би, на пример, рекао да *Западни* човек не зна шта значи „нестанак народа“, али таква запажања остала су маргинална. Његово дело је химна Западу, његовој историји и култури, његовој рационалности. Писци се и данас удварају моћницима како би доживели успех, а то што моћници нису на Истоку, већ су на Западу, не мења суштину.

Неки Вам пребацију зашто се нисте јодемички оласили док је Киш био жив, нећете ли учинили иједнаест јодина јосле његове смрти...

Има више разлога зашто нисам учествовао у полемици око Кишовог дела за време пишчевог живота. Најпре, у времену када сам се упознавао са Кишовим књигама, овај писац

није ни изблиза био канонизован као што је то данас. Био бих неискрен када не бих признао да сам се и ја радовао кад се појавио *Час аналџомије*. Најпре зато што сам генерацијски био ближи Кишу него Јеремићу, други разлог је у томе што су ме наше предратне полемике одушевљавале и што је овај жанр прилично био потиснут у периоду комунизма.

Чињеница да један млађи писац улази у полемику са нашим познатим критичарем била је прихваћена са одушевљењем од стране млађих људи. Пре него што сам и прочитао *Час аналџомије*, ја сам – понесен жељом за нечим новим – био на Кишовој страни. И мислим да су многи тој полемици пришли са једним априорним судом, који касније нису хтели да мењају.

Но, већ прво читање Кишове полемичке књиге није ме нимало фасцинирало. Књига ми је деловала крајње конфузно и неаргументовано, а по количини личних увреда и речнику којим се писац користио било ми је одмах јасно да је Киш све само не угрожени писац каквим је хтео да се представи. Зашто то нисам јавно рекао?

Био сам млад човек који је тек улазио у литературу, и свака претпоставка да би у једној полемици која је добила размере политичког скандала могао да добијем простор у нашим гласилима чиста је фикција. Није на одмет подсетити да је *Час аналџомије* објављен 1976, а ја сам своју прву књигу објавио тек 1983, што значи да у књижевности нисам имао никакав статус који би ме препоручивао као учесника у највећој послератној књижевној полемици.

За оне који нису имали прилике да живе у комунизму, рећи ћу да тада није било лако објавити ненаручену негативану критику о неком писцу. Ни као један од уредника „Књижевне речи“ (1984–1988) нисам, на пример, могао да објавим неке своје текстове у листу у ком сам радио. Колике су ми онда биле шансе да се укључујем у полемику око Киша?

Инспирацију за писање *Лажној цара* нашао сам много касније, а она није само у одбојности коју сам осећао пре-

ма Кишовом делу, већ много више у одбојности према ритуалима канонизације, ширењу митова, катастрофалном стању наше књижевне критике, као и стандарда такозване „светске литературе“.

Но, овде ваља рећи још нешто: питање зашто нисам критиковао Киша за његовог живота несумњиво сугерише неко тактизирање с моје стране. Они који ми упућују такву критику свакако су заборавили, ако су уопште и знали, да сам се полемички освртао и на многа друга позната имена, не мање позната од Кишовог. Кад сам имао смелости да критикујем Кундери, Михиза, Владету Јанковића, Свету Лукића, Миодрага Павловића, Николу Милошевића, Предрага Палавестру и многе друге, не видим зашто бих се плашио и директно дуела са Кишом. Напротив, верујем да би ми било много лакше да полемишем са живим Кишом, неголи са некима од овде наведених аутора.

Какав је Ваш однос према Драјану Јеремићу, да ли Вам је он био професор?

Јеремића нисам познавао чак ни као професора. Он је предавао на Филозофском, а ја сам био студент Филолошког факултета. Имао сам прилике да га чујем на неколико отворених трибина које су биле посвећене естетици и филозофији, обично у комбинацијама са Николом Милошевићем и Данком Грлићем.

У књижевним часописима су се појављивале Јеремићеве критике, које су ме остављале хладним.

Јеремић је у много чему био конформиста, умео је да буде заједљив и педантан, али није био некаква политички моћна и фигура, каквим га је насликао Киш. Он јесте био члан многих комисија и жирија, али чак ни по томе се не би могао поредити са једним Александром Јерковим.

У време полемика око *Лажној цара* чуле су се тврдње да је Јерков за директора „Просвете“ својевремено постављен од прве даме Србије – Мире Марковић. Јеремић од прве друга-

рице Јованке Броз није могао добити ни аутограм, а камоли намештење у некој београдској установи.

Поготову није тачна тврдња да је Јеремић био националиста, што је Киш такође лансирао као некакву значајну чињеницу. Први услов да човек у комунистичком Београду уопште добије посао, а нарочито посао предавача на факултету, био је да не буде националиста.

Треба рећи да постоје два Јеремића – један полууспавани, пре полемике са Кишом, и онај други Јеремић, који је написао *Нарцис без лица*.

Киш је *Часом анаџомије* заиста отишао предалеко у потцењивању Јеремићеве образованости и стручности. Јеремић је прихватио Кишов изазов и одговорио студиозном књигом, коју до дан-данас нико није успео да оспори. Кишов одговор на *Нарциса*, објављен својевремено у Нину, у којем се Киш бави превасходно одбраном наслова своје књиге *Час анаџомије* (а поводом Јеремићевог приговора да није ни схватао основни смисао Рембрантове слике), деловао је прилично неубудљиво. Јеремић је у свом одговору на Кишов текст истакао да га је Киш потпуно разочарао будући да је, пишући *Нарциса без лица*, хтео да покрене читав низ значајних књижевних питања, а као одговор на сва та питања добио је Кишову реплику која се тиче тек наслова Кишовог *Часа анаџомије*.

Овде треба рећи још нешто: Киш је тврдио да литература нема извора и да је Јеремићево инсистирање на изворима последица његовог несхватања борхесовске поетике. За дивно чудо, у својој књизи *Енциклопедија мртвих* – као да је заборавао шта је пре тога писао – Киш, попут неког ђака, даје више него прецизне податке о изворима које је користио при писању ове књиге, па се и из овога може закључити да је Јеремићеву критику узео много озбиљније него што је био спреман да призна у *Часу анаџомије*.

Чињеница да је Кишов *Час анаџомије* прештамапан безброј пута, а да се *Нарцис без лица* не прештампава већ деце-

нијама, више говори о стању српске културе него о Јеремићу. Ко је могао и да се нада да ће ондашњи професор естетике, који није имао никакву политичку улогу у времену у којем је живео, постати на неки начин забрањени аутор. Ако прештампавање Јеремићеве књиге данас подразумева неку врсту политичког ризика, како онда у атмосфери једне исполитизоване рецепције уопште можемо бити поштени према тој књизи и њеном аутору? Објављују се и најцрње критике ондашњих и данашњих људи на власти, само о Кишу још увек не сме ништа негативно да се каже! Зар то не указује на закулисно коришћење Кишовог имена у политичке сврхе? И ко још увек, после свега, може да верује у бајку о угроженом Кишу?

Зар је мојће да Јеремићева књига нема никаквих мана и да је одбачена без икаквој основа?

Јеремићева књига комбинује неколико жанрова – полемику, књижевну критику и интертекстуалну анализу у оном делу у којем аутор анализира Кишове позајмице. Она често делује професорски, што ће рећи да је претрпана цитатима, позивањем на многобројне, најчешће значајне ауторе. Верујем да би *Нарцис* био бољи да је књига била краћа и да су избегнута извесна понављања.

У књизи има неколико места на којима Јеремић себе жели да препоручи као подобног грађанина који верује у вредности социјализма и прогреса. Та места су многи већ исмејавали, па и сâм Киш. Но, истини за вољу, треба рећи и то да су она потпуно периферна за Јеремићеву аргументацију. Јеремићева критика Кишовог дела, у ономе што је у њој најбитније, није идеолошка. Јеремићев основни приговор Кишу јесте *неоригиналност*, а из тог угла све оно друго, лично и идеолошко, постаје другоразредно. С друге стране, многи су, бранећи Киша, најчешће потезали управо идеолошке аргументе, чинећи тако медвеђу услугу Кишу.

Овде треба рећи још нешто – Киш је свој *Час аналијом*ије написао за неколико месеци (М. Миочиновић тврди – за

само месец дана, што ипак делује претерано), а Јеремић је на *Нарцису* радио много дуже, што је такође допринело томе да Јеремићева књига буде далеко озбиљнија.

Киш је у дотичном полемичком дуелу проглашен победником пре него што се и појавио *Нарцис без лица*, тако да Јеремићева књига није ни изблиза добила пажњу коју заслужује.

Осим политичке цензуре, не постоји ниједан други разлог зашто се Јеремићева књига не прештапава. Наши доктори кишологије тврде да су са том књигом одавно рашчистили, само нам не кажу – у којим текстовима. Колика је анатема над Јеремићем, види се и по томе што се данас уопште не помињу чак ни његови други радови, као *Есџејшика код Срба од средњеј века до Свејозара Марковића*.

Како је ова ђолемика ујициала на однос између кријшике и сџваралашијива, да ли је слављењем Киша исџовремено ђонижен не само Јеремић као књижевни кријшичар, већ и сџм жанр кријшике?

Нема никакве сумње да је једноумним слављењем Киша нанесен велики ударац и самој идеји критике. Негативан однос према критици који је тада инициран до дан-данас није битно промењен, чак је оснажен – више никог и не занима никаква критичка реакција, у ери хиперпродукције критика може само да смета. Од тога ће највећу штету имати управо наши писци, јер нема велике литературе без критичке рефлексије, без способности мишљења, без дијалога, без опоравања. Сретен Марић је био у праву кад је приметио да нашим писцима недостаје смисао за рефлексију и да се то види у њиховим делима, пре свега у прози.

Наши писци су размажени људи који од критике очекују углавном похвале, а ни Киш у том погледу није био никакав изузетак, већ типичан представник нашег менталитета. Код нас критичар може бити прихваћен само ако писцима иде низ длаку и помаже у пласману њихових дела. Најбољи

пример за то је Михиз, који је био познат као строг, а који је – што је и сâм једном рекао – у животу написао једва неколико негативних критика, и то о мање значајним ауторима, чиме је, наравно, избегнут сваки ризик. Он је био признат и омиљен не због снаге свог става, већ због своје наклоњености писцима, због патерналистичког односа према њима. Многи су од њега тражили подршку, па чак и конкретну помоћ у процесу писања својих дела, а он је радо прихватао улогу ментора, дајући идеје шта још да се допише или избаци из недовршеног рукописа. Није ли то дирљиво: исти они писци који добијају фрас и на најмању негативну критику, сматрали су сасвим нормалним да им Михиз дорађује њихова дела. Шта друго него удобност инфантилности.

Да ли појам јеремићевска критика има икакву тежину и зашто се данас користи као најнеадекватнија моћна одредница кад је у питању књижевна критика?

Јасно је да се појам јеремићевска критика данас користи у смислу дисквалификације. Када професор факултета као што је Јерков назива Јеремића злогласним, онда он само открива сопствену некултуру и завист. Кад је Јерков написао нешто што би се могло поредити са *Нарцисом без лица*? Зар је могуће и замислити да Јерков напише студију у којој опорава опште прихваћени суд о једном од наших најпознатијих писаца, како је то урадио Јеремић? Сличну књигу нису написали чак ни познати полемичари, попут Николе Милошевића, а камоли конформиста Јерков.

Погрдни изрази којима многи називају Јеремића су у директној сразмери са немогућношћу оспоравања његових теза из *Нарциса без лица*. Вредност Јеремићеве књиге није само у анализи Кишових дела и његове поетике, већ и у чињеници да је Јеремић наслутио и наговестио срозавање књижевних стандарда, он је пре размаха постмодернизма указао да долази време манипулације и трикова, када ће и сâм појам књижевне креативности бити потпуно редефинисан – не за-

рад неке нове поетике или погледа на свет, него зарад личне користи појединих умишљених „стваралаца“.

Много тога што је Јеремић приговарао Кишу односи се и на „генијалце“ наше данашње књижевне сцене. Они то знају, и веома систематски раде на спречавању „јеремићевске“ (читај: негативне) критике, а све то чине под маском људи забринутих за дело и лик Данила Киша.

Јасно је да се појам јеремићевска критика користи као синоним за негативну критику, што је незаслужена похвала Јеремића као наводног утемељивача такве критике.

Неки су Вам њребаџили да сѝе у Вашој књизи ѝреузели мноѝе Јеремићеве ѝезе и да Ваша књѝа није ѝолико ориѝинална колико на ѝрви ѝоѝлед изѝледа?

Сада бих могао да цитирам ону Стендалову досетку: „Ако је тако, зашто онда мене читају, што не читају њега?“ Но, шалу на страну, овакав приговор само открива да дотични критичари нису пажљиво читали књиге које пореде. Моја књига је различита и стилем и обимом, а такође и тематиком, ја сам се бавио и неким аспектима Кишовог дела о којима Јеремић није ни могао писати, осврћући се на рецепцију Кишовог дела у последњих неколико деценија.

Заједничко је Јеремићу и мени што смо обојица прогањани због суда о Кишу, а оба пута је жртвом проглашен Киш. А што се тиче Јеремићеве интерпретације Кишовог дела и моје, разлике су велике:

1. Јеремић истиче неоригиналност као суштину Кишове литературе, а ја истичем идеологију као основу Кишове поетике и његове литературе;

2. Јеремић је мислио да за разумевање Кишове *Гробнице* није важно то што су Нојман и Новски Јевреји, а ја сам показао да је јеврејство ових ликова сама суштина Кишове идеолошке визууре.

3. Јеремић је заједно са већином других тумача видео Новског као невиног револуционара који страда у борби за

светле идеале, ја, пак, показујем да је овакво схватање Новског проистиче из једног много ширег идеолошког оквира: покушаја да се корени револуције и њене методе замагле тако што ће се злочиначка идеологија и бољшевичка пракса приписати само једном човеку – Стаљину, чиме се јеврејски идеолози и актери геноцида над руским народом (у име „бољег сутра“) ослобађају сваке одговорности за злочине које су чинили не само пре Стаљина, већ и за време његове власти (Јагода, Каганович и многи други).

4. Јеремић је ценио, па и хвалио прве Кишове књиге, а ја те радове сматрам литерарно неуспелим.

5. Јеремић је био жртва популарног мита да је Киш борхесовац, а ја доказујем да Киш није схватио ни основне поставке Борхесове поетике, те самим тим није ни могао бити његов следбеник.

6. Јеремић је указивао на Кишову језичку непрецизност, али се није посебно бавио проблемом стила, ја сам, пак, показао како се Кишов немаран однос према језику одразио на његов књижевни стил.

7. Јеремић је водио полемику са живим писцем, а ја сам своју књигу писао неоптерећен личним односом према Кишу или било ком другом учеснику ондашње полемике.

8. Ја својом полемиком јасно указујем на трулеж наших установа културе и политичког система коме оне служе. Јеремић своју полемику није смео да усмери у том правцу јер је као професор факултета и сам био део културног естаблишмента.

9. Коначно, ја у својим радовима о Кишу анализирам Кишова дела и критичке радове о Кишу који су објављени после Јеремићеве смрти и за које он није могао знати.

Но, овде бих хтео да укажем на још један покушај манипулације мојом књигом. Сетићете се да је Јеремићева књига својевремено од стране кишолога дочекана на нож. Сада, када треба обезвредити моју књигу, кишолози – за дивно чудо – истичу како је Јеремић био акрибичан, признају му одједном

научну методу. Али ако је Јеремићева књига научна и акрибична, шта их је до сада спречавало да то признају? Да се подсетимо: Киш је у полемици са Јеремићем проглашен победником јер Јеремић ни у чему није био у праву! Сада од истих кишолога сазнајемо да је Јеремић био акрибичан, озбиљан тумач Кишовог дела, далеко озбиљнији од моје маленкости. Овакво довијање доста говори о моралу наших кишолога и њиховој научној методи: они моју књигу не побијају анализом ње саме, већ је сахрањују позивајући се на књигу коју су пре неколико деценија сами прогласили безвредном.

Враћимо се још једном ономе што истичете као разлику између Јеремићевих теза и Ваших. Зашто је у Вашем тумачењу Мишичева идеологија добила предност над Мишићевом теоријом и зашто је била основна теза Јеремићеве полемике?

О одсуству аутентичне списатељске имагинације у Кишовом делу говорили су и други, као Божидар Милидраговић у кратком али веома убедљивом тексту „Гробница стваралачке имагинације“. Не оспоравајући оно што су већ рекли Јеремић и Милидраговић, упутио сам се другим правцем. За разлику од њих, показујем да Киш не преузима туђе текстове, књижевне стилове и већ канонизоване историјске истине само зато што није довољно креативан, већ да би задовољио очекивања страних издавача.

Проблем неоригиналности на којој је инсистирао Јеремић за мене није само питање Кишовог талента, већ открива дубоко идеолошко усмерење Кишове литературе: Киш не преузима било шта, већ искључиво оно што је политички подобно.

Идем и даље, па тврдим: и да је имао велики таленат, Киш би се опет ослањао на „неоспорне истине“ јер имагинација није идеолошки аргумент, писац велике имагинације никада није политички подобан писац, што је Киш по сваку цену хтео да буде.

Није, дакле, ствар само у томе колико је Киш био талентован, већ *ишћа је са својим талентом хтео да иосићине*. А Киш је веома добро знао да успех на тржишту светске књиге најбрже долази ако се крене путем политичке подобности, ако се задовоље очекивања оних који одлучују о списатељском рејтингу.

Да ли сће лично иознавали неке од иисаца који су иолеми-сали са Кишом, као ишћо су Булатиовић, Шћейановић, Милидраиовић, Недељковић?

Имао сам прилике да сасвим случајно и овлашно упознам једино Булатовића, и то сасвим невезано са контекстом дотичне полемике. Нисам ја тражио његово друштво – него он моје, а ево и зашто:

За време славистичког скупа у Београду упознао сам слависту из Њујорка, Наоми Берковиц, с којом сам се састајао како бих јој показао књижаре и београдске занимљивости. Свеприсутни Буле је то „снимио“ и одједном почео да ми се јавља и да са мном ћаска кад год ме сретне.

Тајна ове изненадне љубазности према мојој маленкости била је у чињеници да је госпођа Берковиц хтела да пише докторски рад о делу Миодрага Булатовића. (Сетимо се да је он тада био један од наших најпознатијих и најпревође-нијих писаца). Но, Булатовић је својим неурачунљивим понашањем успео да је одврати од замишљеног пројекта. Згрожена његовим понашањем, о којем није волела много да говори, Берковиц је одлучила да дигне руке и од Булатовића и од његових књига.

Помињем ово да бих указао на то да Булатовић није био човек који је у потпуности владао својим поступцима, па је често ишао и против сопственог интереса. Киш је у праву када тврди да је Булатовић био интригант, но он је заборавио да се интригант никада не зауставља на једној личности, он живи од нових догодовштина и нових трачева. Ево још једног примера Булатовићеве склоности ка театру и скандалу.

Чим је Павић почео да стиче репутацију са својим *Хазарским речником*, Буле је кренуо да ходочасти по београдским улицама и кафанама с тезом да је у питању невиђени плагијат. Тврдио је да је да је Павић украо литерарни поступак из романа *Креманска ружа* Славена Радовановића.

Тешко да у Београду има иједног писца који није био предмет Булетових трачева, и у том смислу Киш није био никакав изузетак. Од српских писаца, Булатовић је највише оштетио Гојка Ђога и Милана Младеновића, и то кад је био председник Удружења српских писаца. Уместо да своје колеге по перу брани од политичког гоњења, он се чак залагао да се они казне, што је свакако монструозан детаљ његове биографије. Очигледно је да је Булатовић у случају ове двојице писаца следио одлуке политичког врха.

Ово је веома поучно за разумевање односа међу писцима у периоду комунизма, као и за процену Кишове приче о сопственом дисидентству. Један писац или група писаца могли су наудити неком колеги по перу само ако је Комунистичка партија већ почела против њега неку врсту процеса. Да трачеви и личне анимозности нису биле и довољне да доведу до процеса, пример је управо Киш. Иако су га неке од колега несумњиво оговарале и према њему осећале одбојност, то није било и довољно да би се политички врх окренуо против Киша. Отуда је Кишова прича о томе како су га комунисти прогањали једна нечасна измишљотина, која, на жалост, скрива оне праве прогоне писаца и њихових дела, којих у Југославији није било мало.

Да ли је између Киша и Булатовића било и чистио књижевне суревњивости? Како је и зашито Булатовић, иако један од најфизнајијих писаца своје генерације, постојао „неајивни јунак“? Да ли је такав имиџ створен пре свега његовим учешћем у полемици са Кишом?

Булатовић је као младић стигао у Београд из провинције (о чему он детаљно говори у својим интервјуима), са вером да

је књижевност нешто највише што постоји. Без редовног запослења и без ичије подршке, он буквално гладује стварајући своје прве приче. Ту среће великане српске књижевности и уверава се да су то ситни политиканти, да нико од њих не верује у оно чиме се бави. Одлучује да постане „ђаво“ не само из разочараности књижевним величинама, већ и из освете према својим младалачким идеалима. А када се пробио на домаћој сцени, Булатовић одлучује да оде у иностранство како би проверио има ли макар тамо нечег изворног. И својим успехом код страних издавача, које је често знао да заинтересује малим скандалима и вербалним пируетама, увиђа да и они пре свега цене позу, дакле, да у суштини нису различити од људи из наше средине. Тако је Булатовић, постајући све признатији, све више демистификовао фигуру писца, за разлику од Киша, који је ту фигуру све више идеализовао.

Разликују се ова два писца још у нечему што је веома важно: док је Киш тврдио да писац боље од осталих може и мора да сведочи истину и да буде хуманиста, Булатовић је знао да писци – онакви каквим их је он упознао – нису дорасли ни много мањим улогама. Такође, да иза мита о значају литературе стоје комерцијалне и политичке игре, од којих зависи све, па и статус појединих стваралаца како у националним, тако и у међународним оквирима. Киш се бавио политичким темама, али никада није признавао стварни удео политичких интереса у промоцији једног писца, јер би такво признање било уједно и признање тих истих утицаја на примеру његове литерарне каријере.

Ваља признати да је Булатовић као писац уносио динамику у наш књижевни живот. Он није био традиционалиста, већ писац који је у маниру неког авангардисте хтео да шокира што је више могуће. Унео је многе нове теме у нашу књижевност, па чак и предвидео све веће присуство криминала, наркоманије, спрегу власти и подземља у модерном друштву. Киш је у свом *Часу анаџомије* насликао Булатовића

као провинцијалца који нема искуство „великог света“. То је потпуно нетачно будући да је Булатовић на Западу провео петнаест година. Док је Киш био везан за академске кругове и писце, Булатовић је познавао разне слојеве друштва, о чему је писао у својим романима. Булатовић се није устегао да наслика подземље Европе, ону другу страну улепшане слике о њој из периода Хладног рата. Киш није хтео да ризикује на тај начин, већ се држао проверених тема обојених русофобијом и идеолошким клишеима о комунизму.

У погледу избора тематике за своја дела, Киш је свакако био већи конформиста од Булатовића. Булатовић порекло насиља није толико видео у идеологији колико у човековим инстинктима, а његов покушај осветљавања рата из угла сексуалних нагона је свакако оригиналнији поглед на историју од Кишове рециклаже историјских докумената. Својим експресионизмом, Булатовић се тешко може свести на модел већ виђеног реализма, што је Киш сугерисао у својој полемици тврдећи да свако ко не воли његова дела мора бити анахрони реалиста.

Конечно, и Булатовић је, баш као и Киш, имао изузетну способност да своја дела пласира на Западу. Данас нико Булатовићев успех у иностранству не поистовећује са стварним дометима његове литературе, док се у Кишовом случају управо успех у другим срединама узима као доказ литерарне вредности његовог дела, што је још један пример лицемерја наше књижевне критике.

Колико су Вам блиске идеје и лијтература оних наших писаца који су били укључени у нашу полемику са Кишом?

За разлику од Михиза, који је тврдио да је српска проза једна од најбољих у Европи, ја бих имао муке да пронађем дела наших прозаиста која ми нешто значе. Отуда се вероватно нећете чудити ако кажем да дела Булатовића, Шћепановића и Милидраговића не држим под јастуком. Па зашто онда – питаће неко – и њих нисам критиковао? Нико од ових

писаца није постао мит нити изговор за репресију над критичким мишљењем, а ја се у полемици са Кишом не бавим само књижевним делима, већ и деконструкцијом мита (у овом случају Кишовог), анализом његовог репресивног деловања у нашој средини, структурама моћи које стоје иза фабриковања Кишовог и сличних митова, коначно – нашом склоношћу да такве митове прихватамо и негујемо.

А КО ЈЕ САД ПИСАЦ?

На основу чега тврдиће да је однос наше средине према Кишу досишао размере кулша?

Киш је један од наших канонизованих писаца, а та канонизација није далеко од оне црквене. Шта то практично значи? Коју год тему узели за магистарски или докторски рад, ви ћете често морати да је обрадите и на делу Данила Киша. Та институционализована обавеза да се већина постдипломаца бави Кишом и да о њему пише како би добила своје титуле потом се приказује као некакво објективно (ничим оспори-во) место овог писца у контексту наше литературе, као доказ вредности његовог књижевног дела. Као што нећете добити докторат из православља ако нисте цитирали канонизоване теологе, тако нема шансе да будете признати књижевни стручњак ако Кишове идеје о литератури нисте прихватили као једино исправне.

Не знам како је данас, али знам да је својевремено у библиотеци Одсека за општу књижевност Филолошког факултета у Београду на зиду висила слика само једног нашег писца: Данила Киша. Плашим се сваке установе чије зидове украшава слика само једног човека. Наравно, нема ничег лошег у томе да слика првог димпломца светске књижевности, уз то писца који је постао познат и ван наших оквира, буде део амбијента дотичне библиотеке. Оно што је проблематично, и што открива праву намеру оваквог чина, јесте то што на зидовима нема места *ни за једној другој аушора*. То ме подсећа на један виц који открива дубине наше психе и нашег културне стварности:

Каже један човек свом пријатељу: „Јеси ли чуо да је умро Андрић?“

На то пријатељ пита: „А ко је то?“

„Ма, онај познати писац, нобеловац“.

„А тако! **А ко је сад писац?**“

За огроман број Срба увек је постојао и постоји само један човек према коме они гаје рајинску снисходљивост и кога идолопоклонички обожавају. Свеједно да ли је објект обожавања Тито, Киш или нека звезда турбо-фолка. А када неко критикује култ личности, он – за дивно чудо – буде проглашен „паланчанином“ који се не разуме у те култне ствари.

Да ли је Киш, под утиском његовог дела у иностранству, себе видео као институцију, као нејриковану интелектуалца који све боље види и зна од осталих?

У то нема никакве сумње. После скандала око *Гробнице* и неколико награда које је добио у Француској, Киш је почео да се понаша слично Крлежи. На Кишову улогу писца који умишља да је непогрешив указивали су му чак и његови пријатељи, као песник Милан Милишић, који у једном писму овако коментарише Кишову тросатну емисију на телевизији:

„Све је на крају испало тако затегнуто као да је неки изразито опрезни политичар седам пута прегледао материјал свог ‘јавног наступа’ и максимално га фризирао. (...) Чини ми се да је нешто друго у питању: почео си гледати на себе као на институцију.“ („Четири писма“, Београдски књижевни часопис, 14, Београд, 2009, 147)

Да Киш није био у стању да прими никакаву, па чак ни добронамерну критику показала је његова реакција на Милишићево писмо, у којој он, користећи се понајвише псовкама, оспорава ову примедбу Милана Милишића контрапитањем: а о чему је и могао да прича у тросатној емисији о његовом раду, зар да пред гледаоцима призна да је „дошао да прави чапраз-диван свом другу“ (читај: уреднику емисије Александру Мандићу)! Још Киш каже:

„Све што сам рекао рекао сам само да ствар што пре отаљам и да идем ћа (тј. у кафану на пиће и на ћаскање). А да при том не будем идеолошка или морална курва.“

У емисији за коју је знао да ће трајати три сата Киш је гледао да ствар што брже отаља?

Конечно, откуда страх да не испадне идеолошка и морална курва, када је себе увек приказивао као симбол људске честитости? И кад је као такав и био прихваћен, до дана данашњег, не само од српске чаршије, већ и од свих значајних српских установа?

Данас се сматра да су сви дешаљи некадашње полемике њоводом Кишовој дела њознаји. Колико је њо њачно и да ли се још увек може њикрији неки занимљив дешаљ?

Као што је свакоме ко је упућен у Кишове текстове познато, Киш се у току полемике са страшћу бавио етничком, расном и верском припадношћу својих критичара. Оно што је занимљиво је да се у његовим текстовима не може наћи готово ништа о Горану Бабићу, ондашњем уреднику загребачког Ока, који је објавивањем текста Драгољуба Голубовића омогућио почетак полемике са Кишом. Кад је Киш онолико био љут на Михиза, који је био против објављивања Голубовићевог текста, колико је тек могао бити љут на уредника који ће први покренути питање његове списатељске оригиналности? Како објаснити ову Кишову недоследност у намери да се разрачуна са свима који су сумњали у његову списатељску величину? У чему је тајна Кишове толеранције према Бабићу?

Случај је хтео да сазнам за *Трајник*, антологију поезије песника националних мањина и етничких заједница у Републици Србији („Арка“, Смедерево, 2009). У оквиру ове антологије штампана је и *Анџолоџија њесника Јевреја* у избору песникиње Татјане Цвејин. Ту се, поред познатих имена – као што су Винавер, Давичо, Тишма, Киш и многи други – налази и име некадашњег уредника загребачког Ока, Горана Бабића. Значи: полемiku око Кишовог плагијата нису започели некакви Власи и Каравласи (читај: Срби), како је Киш тврдио, *већ Јеврејин Горан Бабић*, који је у оно време глумио

Југословена-Хрвата, као што данас, живећи у Србији, глуми Југословена-Србина.

Постоји још један занимљив детаљ који се односи на Бабића. Киш је за себе тврдио да је велики борац против комунизма и стаљинизма. Отуда још више чуди да је изостао Кишов осврт на Бабићево комунистичко опредељење, којег се овај Горан никада није одрекао, већ је – напустивши Хрватску – наставио да га рекламира и у Србији, у којој – какве ли синергије – следбеници титоистичког глобализма настављају тамо где је стао њихов дојучерашњи вођа.

Шта је то што чини једног писца великим, а што Кишу недостигаје?

Да то могу рећи кратко, свакако не бих писао две књиге о Кишу и митовима који окружују његово дело. Свако доба дефинише величину једног уметника у складу са својим стандардима. Велики или не, писац – ако је прави – мора имати препознатљив глас, а то не зависи толико од ерудиције, у шта је веровао Киш, већ од талента. У музици, на пример, изражајност не зависи само од објективних квалитета гласа, већ много више од емоције и сугестивности гласа. Није другачије ни у литератури. Уметничка изражајност, то је оно што нас уводи у једно дело, инспирише да му посветимо пажњу и време, пре него што стигнемо да откријемо све његове садржаје и теме, лепоту стила и форме. У једном интервјуу Душко Радовић каже: „Судбоносно је да (писац, НВ) не буде под великим притиском онога што прочита, чује, него да се некако докопа свог гласа. Да не буде имитатор! Није важно да тај глас буде велик или мали, него да је самосвојан.“ (*На осврву писаћеј сјола*, БИГЗ, Београд, 1995, 200)

Наравно, постоје и други показатељи да је једно дело изворно и уметнички снажно. Уметничко дело зрачи енергијом само ако је у њега унесена енергија. Никакав модернизам не успева да поништи овај закон физике, али и закон духа, који увек настаје из нечега. Од туђе енергије се не може створи-

ти сопствени стваралачки ерос, то је нешто што морамо да дамо од себе. Великог дела такође нема без стваралачке имагинације. На жалост, ње у Кишовом делу готово да и нема. Врло је значајно, и више него симптоматично, да Киш у свом *Часу аналитике* не говори о имагинацији, већ о измишљању, тврдећи да је „време измишљања прошло“, правећи се да не зна оно што зна сваки студент књижевности: писци никада не измишљају (то раде политичари и трговци), већ стварају нове светове, уколико имају дар уметничке имагинације. Шта уопште значи Кишова тврдња да је време измишљања прошло? Зар су се Рабле, Сервантес, Гогољ и толики други бавили измишљањем и оставили нам измишљотине?

Посебан квалитет сваког изворног писца, о којем наша критика најчешће ћути, јесте дар перцепције. Киш тај дар није имао, и само зато можемо разумети што човек који је годинама живео у Француској, дакле, у земљи коју је уз то изузетно волео и сматрао центром светске културе, није о тој земљи написао ниједан вредан текст. Но, човек не може имати перцепцију у својим делима ако је нема у животу. О томе нам је оставио духовито сведочанство Кишов интимни пријатељ Мирко Ковач:

„Данило је једног љета провео мјесец дана у мојем стану, док смо ми били на путу, а на повратку смо затекли сасушено цвијеће на тераси, заборавио га је заљевати. Pascale ми је причала да је након тог пропуста бринуо о цвијећу кад год би се нашао у нечијем стану, па се тако хвалио њезиној мајци која има кућу на океану да је његовао и залијевао цвијеће док је тамо боравио, нашто му је мама мирно рекла: ‘Није било потребно, то је умјетно цвијеће.’“ (Филип Давид. Мирко Ковач, *Књижа писама 1992–1995*, Форум писаца, Београд, 2003, 16)

Чини ми се да ова наизглед безазлена анегдота открива једну важну страну Кишове личности, која се свакако одразила и на његову уметност. Ако неко није у стању да разликује природно цвеће од вештачког, ако није у стању да запажа свет око себе, шта му друго преостаје него да се бави

историјским документима, да преузима туђу оптику и начине виђења стварности.

Мото *Античке естетике* Анице Савић Ребац гласи: „Основ свег нашег сазнања је стварност, а њу можемо упознати само прецизним посматрањем. То важи и за научника и за песника. Али наше посматрање постаће плодно само ако смо способни за што разгранатије асоцијације које тек омогућују пуно разумевање; иначе остаје сиров материјал“. (*Античка естетика и наука о књижевности*, КЗНС, Нови Сад, 1985, 37) Другим речима, перцепција и имагинација су неодвојиве чак и у науци, а камоли у уметности.

Да ли се појам оригиналног у литератури данас дефинише већ према прилици и тренутним појавима или још увек постоје некаква мерила која указују на континуитет у схватању овог појма? Шта значи данас рећи за некога да је оригиналан стваралац?

У књизи *Пројланак и ум* Душан Матић примећује да постоје две врсте писаца: они који преузимају теме и формалне поступке својих претходника и иноватори који „копају руду“, откривају нове садржаје и нове обликовне поступке. Као једног од најоригиналнијих српских писаца Матић истиче Растка Петровића, и то из више разлога. Он каже:

„Мислим да би наши литерарни хроничари требало да о томе поведу рачуна кад пишу, на пример, о Растку Петровићу, да је његова књижевна и уметничка култура била велика, јер је он познавао дело Џојса, Кафке и Вирџиније Вулф, дакле дела која су се тек касније афирмисала, а његово песничко бриљантно, бурно, блиставо дело било већ завршено.“ (Нолит, Београд, 1969, 282)

Другим речима, своју уметничку оригиналност Раско не доује својој ерудицији. Оно најбоље у његовој литератури не може се објаснити утицајима страних и признатих писаца. Његово дело било је већ довршено и пре него што су Џојс, Кафка или Вирџинија Вулф доживели светску славу. Ако би

се овакво књижевно мерило применило на Данила Киша, морали бисмо да признамо да је Киш нека врста епигона, каквим га је сматрао још Јеремић:

Сваки говор о Кишу завршава се слављењем Борхеса или којег другог великана светске књижевне сцене, као да није реч о појединцима, већ о подвигу читавог једног списатељског племена. Као што је некада Давичо своје критичаре проглашавао непријатељима комунизма и прогреса, тако данас кишолози сваку критику на Кишов рачун проглашавају атаком на литературу Борхеса... Да је у питању нека комедија, било би смешно, али је као пример литерарне критике крајње жалосно.

О Растку Матић још каже:

„Он налази теме, он се први враћа на старе Словене. О старим Словенима и паганским боговима само се писало у научним публикацијама. У *Ойкровоњу* он покреће за српску поезију нову тему рађања, секса, крви... Савршенство је увек на страни оних који обрађују неки материјал који је већ обрађен, а увек има много кртости и недорађености код оних који копају руде. Мора се имати на уму да те кртости код писаца понекад не долазе од недостатка дара или моћи, већ од тога што је тај њихов материјал, први пут пронађен, добија тек прву форму.“ (*Истио*, 290–291)

Док се Растко носио са новим садржајима тражећи да за њих пронађе и одговарајући књижевни израз, Киш је техником селотејпа спајао вечне историјске истине са литерарним поступцима оних писаца у чију вредност више нико не сумња.

Каква су данас мерила српске књижевне критике? Она свакако нису на страни великог бунтовника и оригиналног писца какав је Растко Петровић, већ су на страни политички и идеолошки подобног Данила Киша. Као што полтронски подилази сваком нашем писцу који се макар прошетао Паризом, тако српска критика са страшћу маргинализује сваког оригиналног ствараоца који је писао српским језиком.

Ниједно тумачење Кишове уметности не може да заобиђе истицање Борхесовој утицаја. Борхес је преко Киша утицао на велики број наших писаца. Колико је тај утицај био и плодоносан?

О Кишовом схватању, боље рећи – неразумевању Борхеса писао сам у књизи *Зар ојет о Кишу?*, а што се тиче Борхесовог утицаја на читаву плејаду београдских писаца, о томе је веома духовито сведочанство оставио Светозар Влајковић у својој књизи *Дон Жуан београдски у шуми чудноватој*. Осврћући се на антологију Владислава Бајца и Владимира Копицла *Најновија београдска прича*, он примећује:

„Кобни утицај овог аргентинског писца је произашао из великог неспоразума његових епигона са идејама које је олако просипао у својим измишљотинама, често врло духовитим и забавним. Епигони нису схватили да је Борхесова поетика строго лична и примењива искључиво на његово дело. Да се није поигравао речима, црпећи из свог енциклопедијског образовања стеченог на радном месту библиотекара, Борхес не би имао о чему да пише. Његово животно искуство је претежно књишко, ослабљени вид га је у том правцу до краја гурнуо. Ови момци, здрави и прави (наизглед), преузели су његове рецепте на исти начин на који би, рецимо, неко прихватио јеловник дијабетичара, иако то није.“ (*Дон Жуан београдски у шуми чудноватој*, „Просвета“, Београд, 2005, 202)

Како бисте украјко оцртали разлику између Борхеса и Киша?

Борхесово тумачење сопственог дела је у великом раскораку са мишљењем књижевне критике о његовом делу. Борхес себе није рекламирао као модернисту, већ је – напротив – тврдио да је у много чему традиционалиста. У Кишовом случају, пишчево позивање на модернизам узето је за основу критичког суда о његовом делу.

Критичари који су Борхеса прогласили значајним писцем имају потпуно своје (оригиналне) аргументе, који су често супротни од Борхесових ставова. С друге стране, и српска и страна критика на најбуквалнији начин преузима Кишова тумачења сопственог дела и промовише их у коначне истине. Борхес никада није подучавао критику шта да мисли о његовом делу. Киш је, пак, наступао као највећи зналац своје литературе, а критичаре који му нису били по вољи називао је ни мање ни више него стаљинистима.

Борхес је више пута са захвалношћу истицао да је критика открила неке аспекте његовог дела којих није био ни свестан, да је као писац уважаван више него што је заслужио. Киш се увек понашао као да му критика нешто дугује, чак и када је од критичара био хваљен и слављен.

Иако је и сâм имао јеврејске крви, Борхесу није падало на памет да се од негативних критика брани позивањем на офуцане фразе о „антисемитизму“. За разлику од свог узора, Киш је своје критичаре по правилу називао антисемитима и стаљинистима, посежући за истим типом политичке дисквалификације коју је тобоже критиковао код комуниста.

Као писац, Борхес се често инспирише маргиналним појавама и детаљима које издиже на ниво симбола или метафизичке енигме. Киш се углавном инспирише крупним темама и догађајима, ослањајући се на историјску истину о њима.

Борхесова проза је царство фантастике у којем идеолошка интерпретација неминовно завршава у ћорсокаку. Кишово дело се заснива на коначим историјским истинама и, као такво, прави је рај за политички подобне конформисте који живе од рециклаже званичних истина.

Који је Ваш основни приговор Кишовом књижевном стиљу?

Новинарско-репортажна наративна прича којом Киш често слика биографије својих јунака, експресионистичке и надреалистичке слике којима он неспретно дочарава стање њихо-

ве свести, произвољне и неповезане реченице – час шкрто реалистичке, а час разуздано лирске, неспретна употреба ироније у сликању судбина које је писац замислио трагичним, све је то јако далеко од стилског савршенства, на које се критичари често позивају као на неку већ доказану истину. Детаљнију анализу Кишовог стила дао сам у књизи *Зар ојей о Кишу?*

С ТИТОМ ПРОТИВ СТАЉИНА

Зашто се толико инсистира на Кишовом антистаљинизму? Да ли је тематика његове Гробнице била изазов ондашњем пољитичком режиму, како се то често тумачи?

Тематика Кишове литературе, као и пишев толико рекламирани антистаљинизам, нису били ни ризикантни ни проблематични – из угла југословенског комунизма. Напротив, пре би се могло рећи да је сликајући руски стаљинизам, Киш учинио велику услугу домаћим комунистима пошто је њихову стаљинистичку праксу (пре свега ону на Голототоу) заобишао у свом делу.

Киш је, штавише, тврдио да многе истине које је открио о стаљинизму нису биле познате на Западу! Колико ова тврдња има смисла? Баш нимало, јер је исти Киш у више наврата тврдио да је своју прозу засновао на историјским документима који су прихваћени као неоспорни. Ако је Кишова проза заснована на документима који су у време настанка његових дела већ били прихваћени за историјски истините, на основу чега је Киш могао да тврди да је својим уметничким делом открио (некакву) истину о стаљинизму? У тренутку када Киш пише *Гробницу за Бориса Давидовича*, руски стаљинизам је био више него објашњена појава, оно што на Западу није било познато (а што „дисидент“ Киш није имао смелости ни да помене) јесте чињеница да су стаљинистичке методе биле примењиване и после Стаљинове владавине, чак и у оним земљама које су се – попут ондашње Југославије – званично одрекле стаљинистичког наслеђа. Пишући о руском стаљинизму, Киш је скретао пажњу са оног југословенског. Сликајући Стаљинова зла – он је избегавао да се изјасни о Титу.

Да ли је можда постојао и неки други разлог због којег је Киш сликао руски, а не југословенски стаљинизам? Мислим на област литерарних мотива, драматургије, тројескне и тојгово надреалне атмосфере изрежираних процеса?

Кишолози упорно доказују да постоје и они други, драматуршко-литерарни, а не само идеолошки разлози због којих је Киш за тему узео руски стаљинизам. Но, тема револуције која једе своју децу могла се обрадити и на примеру југословенске стаљинистичке праксе. Све оне драмске ефекте које је Киш сликао као специфичне за руски стаљинизам срећемо и у историји логора на Голом отоку: уцењивања и подметања, лажне оптужбе, мешање стварног и фиктивног, могућег и немогућег. Овде ваља додати и садистичко (и са становишта антифашистичке идеологије наизглед необјашњиво) коришћење усташа у улози мучитеља, те готово невероватно упошљавање Јураја Шпилера, злогласног иследника Краљевине Југославије а потом гестаповца, за инструктора мучења голооточких робијаша. Саме методе тортуре ни по чему нису заостајале за онима у руским логорима. Материјала и драматуршких заплета је било на претек и у југословенској стварности, али не и Кишове смелости да се њима бави. Киш, наравно, није некакав изузетак у избегавању непријатних тема југословенског комунизма, оно што га чини специфичним јесте његово инсистирање на дисидентској димензији његове литературе.

Ерих Кош је својевремено рекао да је Гробница соцреализам само са другим признаком. Колико у томе има истине?

Оваквој оцени допринео је сам Киш. Тако у интервјуу који је објављен под насловом „Опресија може да сломи и наду“ на питање новинара „да ли су ваше личности хероји“ Киш одговара:

„И то прави. Управо сам због тога назвао књигу *Гробница за Бориса Давидовича*; она је неком врстом кенотафа, посмртне почасте, тим херојима који немају другог споме-

ника (условно речено) осим ове књиге. Тај споменик није од мермера, али сам желео да буде бар пиједестал.“ (*Ното Poeticus*, БИГЗ, Београд, 1995, 308)

Није тачно да јунаци попут Новског немају другог споменика осим Кишове приче, совјетски комунисти су после Стаљинове ере рехабилитовали многе револуционаре који су нестали у монтираним процесима, чак су им дизали и споменике. На то ћу се још вратити. Но, овде је важно нешто друго: идеја да литература треба да буде споменик јунацима историје свакако је ближа соцреализму неголи Борхесу и модерној књижевности. Киш је само једне јунаке заменио другима, али је и даље остала вера у неоспоривост једне и само једне историјске истине.

Штавише, Киш посеже за модерном књижевном формом да би рекао нешто што није нимало модерно. Да би се доказао као дисидент (политички подобан писац), Киш је у иностранству инсистирао на аргументалној (историјској, чињеничној) страни своје прозе. Да би доказао да је оригинални стваралац, он је у нашој средини инсистирао на орнаменталној (чисто литерарној) димензији свог дела. Стратегију маркетинга и пласмана своје књиге, Киш је пренео у своју „поетику“, али као што се једно тржиште разликује од другог, тако се и Кишови историјски аргументи разликују од књижевних на штету његове „осмишљене поетике“.

У књизи Зар опет о Кишу? износиће њезу да је Киш кришковао стаљинизам, али да је њревидео везу стаљинизма са раном фазом револуције, из чега се стииче утисак да он на неки начин ойравдава бољшевичке идеале?

За процену Кишовог односа према бољшевицима није на одмет видети како се Киш односио према неким вредностима које су кључне за бољшевичку доктрину. Како схватити да Киш у причи „Књига краљева и будала“ преузима све оне клишее о царској фамилији којима су се служили још бољшевици како би оправдали своје монструозне злочине?

Нема сумње, да бисмо проценили једну идеологију, као и њен успех у изградњи нечег новог, неопходно је упоредити нови облик државе са старом, ново уређење са старим. Киш је наизглед разочаран многим аспектима комунистичке идеологије (боље рећи – оне њене фазе коју називамо стаљинизмом), али се нигде не бави поређењем царске Русије и бољшевичке државе. Ако је већ био разочаран комунистима, шта га је онда спречавало да призна, макар једном, да је царски режим био неупоредиво хуманији и бољи од „диктатуре пролетеријата“? Бољшевици су за само неколико година убили више људи него Романови за триста година! Лењин је порушио много више црква од Стаљина, иако је Иљичева владавина краће трајала. Није ли занимљиво то да се „православни“ Киш никада није осврнуо на ове чињенице?

Киш је хтео да у средиште свог дела стави слику јеврејске трагике. Како би ту трагику што више истакао, он је *заобишао* јеврејско учешће у стварању истог оног режима који је у време Стаљина односио не само руске, већ и јеврејске животе. Кишова уметност даје сасвим другачију слику историјских догађаја од онога чега је и сâм био свестан и што је признао у својим интервјуима.

Најзад, како објаснити превише очигледну сличност између бољшевичког и Кишовог схватања национализма? Једна од главних идеја бољшевичке доктрине била је критика национализма, наравно, не било којег, већ руског, а ова критика је служила оправдавању геноцида над руским народом. На сличан начин и Киш у својој критици национализма има на уму само један: српски. Но, ту има само један проблем: Југославијом нису владали српски националисти, већ доживотни диктатор Јосип Броз, кога Киш не само да никада није критиковао, него му се, својом критиком српских националиста, чак додворавао.

Новски очигљиво није само књижевни лик, већ и симбол одређене „историјске истине“. Како схватити Кишову појму да се рехабилитијују ликови њојуи Новској? Ујркос

очигледно намештеном процесу и трајичном крају, може ли се Новски смајтрајти трајичним херојем?

Кишова рехабилитација Новског као револуционара којег је „прогутала револуција“ није ништа ново. То је већ урадила совјетска држава после Стаљинове смрти. Многи револуционари који су нестали као жртве монтираних процеса били су рехабилитовани, чиме су индиректно легализовани и они њихови злочини које су чинили у првој фази револуције. Пример је министар правде Криленко који је тврдио: „Не можемо убијати само кривце. Убијање невиних имаће још већи утицај на масе.“ Генијалност ове своје мисли Криленко је имао прилике да провери на сопственој кожи. После монтираног процеса 1938, у којем је неосновано оптужен за издају револуције, био је стрељан. Совјетске власти га рехабилитују после Стаљинове смрти, чиме се, баш као и у Кишовој прози, у први план ставља слика жртве, а све оно што је жртва радила у име револуције не подлеже никаквом моралном суду. Али, једно је рехабилитација оних који су неправедно осуђени на смрт, а нису имали никакву злочиначку прошлост, а сасвим друго је рехабилитовати злочинце револуције само зато што су оптужени за непостојећу кривицу у монтираном процесу. Све ово показује да историјску трагику и историјску одговорност Киш схвата слично совјетским комунистима постстаљинове епохе. Како иначе схватити да велики критичар комунизма и сâм рехабилитује исте оне људе које је у име „историјске истине“ рехабилитовала и совјетска власт? Шеф тајне полиције Чека, гвоздени Феликс Едмундович Держински, дан-данас има споменик у Москви. А шта је са сећањем на убијену децу, жене, старце, интелектуалце, сељаке и остале „класне непријатеље“ револуције који су убијени по налогу Держинског?

Неко би Вам могао одговорити: „Па, Киш набраја револуционарне активностии свој јунака, он не крије да је и Новски убијао у име револуције.“

Као што сам више пута рекао, уметничка вредност једног књижевног дела не мора зависити од објективног сликања историје, али је проблем у томе што је сâм Киш на томе инсистирао и управо захтевао да његово дело буде вредновано из тог угла. Но, где је историјска истина у Кишовој причи? Истина, Киш скицира прву фазу из живота Новског, али јој у контексту приче не придаје ону важност коју она има као историјска истина. Злочиначке активности Новског су стављене у други план како би се Новски што више оцртао као жртва. Отуда у Кишовој причи нема никакве амбивалентности, јасно је која је од историјских истина већа. У име те историјске истине, Киш је одстранио сваку противречност у сликању свог књижевног лика. Једна провидна идеолошка визура подметнута је као као „хумани ангажман“.

Киш је инсистирао на чињеници да је своју прозу заснивао на историјским документима чија је истинитост неоспорна. Да ли коришћење историјских докумената, и на који начин, доприноси уверљивости нечије књижевне дела?

Киш се у *Часу анаџије* неколико пута позивао на Аристотела, али мени се чини очигледним да га није схватио. Подсетимо се, на тренутак, једног од најпознатијих места из Аристотеловог дела *О ђесничкој уметности*:

„Јер *историчар* и *ђесник* не разликују се по томе што први пише у прози, а други у стиховима – јер би се и дела Херодотова могла дати у стиховима, као и у прози – него се разликују по томе што један говори о ономе што се истински догодило, а други о ономе што се могло догодити.“ (Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1966, 16)

И када у одговору својим критичарима Киш каже да се у *Гробници за Бориса Давидовича* служио само провереним документима и „поузданим сведоцима“, да је, штавише, хтео да створи неку врсту „документарне прозе“, онда то заиста делује комично. А још је комичнији Кишов покушај да по-

сао историчара и песника (да се послужимо Аристотеловим појмовима) прикаже као једно те исто. Убедљивост једног уметничког дела лежи у снази његове имагинације и уметничке форме, а не у броју поузданих сведока на које се писац позива у маниру историчара.

Овде ваља рећи још нешто што се односи на коришћење докумената. Сваки документ, па и онај најпоузданији, бива посредован, прилагођен „истини“ онога који се на њега позива. Код Киша је приметно и то да он нема дистанцу према историјском документу. У причи „Књига краљева и будала“, у којој Киш слика историју настанка *Пројокола сионских мудраца* и њихов утицај на историју, Киш се превасходно користи делом Нормана Кона, *Позив на јеноцид*. Колико је Конова књига поуздана као последња реч о *Пројоколима*, нека покаже следећи пример који би нашим читаоцима могао бити занимљив. Указујући на то да традиција антисемитизма није од јуче и да су *Пројоколи* имали своје претече у текстовима многих аутора претходних епоха, Кон се осврће и на – како он каже – Србина Осман-бега, аутора књиге *Јевреји освајају свети*, која је била толико популарна да је до 1875. доживела седам издања. Информација да је Осман-бег био Србин налази се на педесет и седмој страници српског превода Конове књиге (Матица српска, 1996). На педесет и четвртој страници исте књиге, Кон пише:

„Али најизузетнија међу овим личностима свакако је један интернационални преварант јеврејског порекла чије је право име Милингер, али који је више волео имена као Осман-бег или Кабридли Зејд. (...) Премда је Осман-бег дошао **очигледно из Србије**, а писао на немачком и своје главно дело објавио у Швајцарској, тек је у Русији и кроз руски антисемитски покрет покушао да направи каријеру.“ (под. НВ)

Пошто је Милингер био јеврејског порекла, писао на немачком и објављивао у Швајцарској, а волео да користи имена као Осман-бег или Кабридли Зејд, више је него **очигледно** – како то каже Кон – да је дошао из Србије! Србија је иначе

пуна Милингера, а и Осман-бегова, поготово оних јеврејског порекла.

Овакво писање није убедљиво чак ни као фикција, а камоли као озбиљна студија која претендује на то да представља коначну реч о једној књизи. А, ето, Киш је мислио да је Конова књига последња реч о историји настанка *Пројкокола* и на овој књизи је градио причу „Књига краљева и будала“ у свим њеним детаљима. И не само на детаљима, већ и на основној Коновој идеји.

Која је њо идеја?

Ко је читао књигу Нормана Кона *Позив на њеноцид*, сетиће се да овај аутор мит о јеврејској завери приписује вишевековној „традицији демонологије“. Кон тврди да конспиративни мит настаје из ирационалне потребе човека да тражи демоне и да зло пројектује у једну групу људи, коју потом проглашава одговорним за сва недела овога света. Отуда је, по овом аутору, „мит о јеврејској светској завери ... у вези са дубоким и трајним потребама несвесног“ (Исто, 268). Но, Кон је већ у предговору своје књиге морао да призна да његова основна теза не објашњава феномен *Пројкокола*. Он пише:

„*Пројкоколи* никад не би изронили из мрака да није било Првог светског рата, револуције у Русији и њихових последица. И никада они не би постали вјерују моћне владе и једног међународног покрета да затим није дошла велика криза и крајња дезоријентација. (*Исто*, 10)

Другим речима – да се предвиђања ове књиге нису остварила, *Пројкоколи* би одавно пали у заборав. Ипак није све у људској подсвести – што је основна поставка Конове књиге; има нешто и у историји.

Чак и Кон признаје да ирационална мржња није довољна да би један „мит“ опстао. Потребно је испуњење „мита“ у стварности, којим „мит“ доказује да није само пука измишљотина. А управо у случају *Пројкокола* имамо испуњење не

једног и не некаквог маргиналног предвиђања, већ велики број подударности између предвиђених и стварних догађаја.

Пројпоколи нису настали да би накнадно бацили љагу на актере прохујалих догађаја, већ су прецизно описали догађаје који ће се тек десити и о којима у време њиховог појављивања нико није могао ни да сања.

Киш је, наравно, својом причом хтео да извргне рутлу не само *Пројпоколе* као књигу, већ пре свега некритичко прихватање било које књиге, другим речима – да жигоше фанатизам, који често доводи до насиља. Али како он то чини? Тако што и сâм потпуно некритички и фанатично прихвата истину једне друге књиге, у овом случају Конове. Ако је веровати Кишу, безрезервну веру у *Пројпоколе* ваљало би заменити безрезервном вером у Конов *Позив на ѿноцид*. Али, ако је истина о *Пројпоколима* тако једноставна и коначна, чему онда рециклажа те истине у виду „уметничке приче“, сем ако аутор није очекивао награду за своју политичку коректност?

Да је имао имало смисла за критичку дистанцу, Киш би уочио многе дилеме и недоследности у Коновој књизи, а то би га обавезивало да се више ослони на своју имагинацију, које у његовој причи практично и нема. Зато „Књига краљева и будала“ и није уметничка прича, већ алкаво написани памфлет против књиге чију историју и чији смисао Киш није довољно познавао.

Како је мојуће ослониѿи се искључиво на имаинацију ако се ѿисац бави историсјским ѿемама, које иѿак обавезују у ѿојледу извесних чињеница? Не води ли нас ѿакав сѿив у један еѿички релативизам, који је Киш очиследно одбацивао?

Посао писца није да доказује своју етичност нити да се држи историјских истина. Код Киша је, међутим, историјска истина нешто априорно, и на основу те истине Киш гради своју моралистичку поруку. У Кишовом схватању уметности коначне су не само историјске истине, већ и морално стано-

виште које се на њима заснива. То је свакако јако далеко од духа модерне књижевности, која је преиспитивала истине – биле оне историјске или не – и која је моралну поруку уклонила из уметности.

Киш се у *Часу анаџиомије* позивао на многе модерне писце – од Флобера до Борхеса. Но, с којим правом? Још је Флобер негирао постојање некакве објективне истине на основу које би писац могао да полаже била каква права у сфери уметности. У писму Леону Енику (2–3. фебруара 1880), он каже:

„Не постоји истинито! Има само начин на који се види. (...) Стварна истина (или оно што се тако назива) треба да буде само даска одскочница да се уздигнемо на већу висину. Мислите ли да сам такав звекан да чврсто верујем да сам у *Саламди* дао праву слику Картагине, а у *Свештом Анџионију* тачно сликање александринизма? О, нисам.“ (Гистав Флобер, *Писма*, Нолит, Београд, 1964, 239–240)

„Даска одскочница“ о којој говори Флобер јесте она *креативна надградња*, без које никаква историјска истина не може имати уметничку вредност. Борхес је у свом схватању „истине“ и њеног места у сфери уметности много ближи Флоберу него Кишу. И када се Киш позива на модерност поменутих писаца, онда то више делује као ствар рекламе него као озбиљна расправа на тему поетичких сагласја.

Хоћете да кажете да у Кишовој њрози сам документи добија улогу ауторитета? Да ли уметничко дело користињем нејриковосених докумената и само њрепендује на неосиоривости?

Киш је и на ово питање имао два одговора, која је потегао већ према прилици. Како би се одбранио од оптужбе на неоригиналност, Киш је у *Часу анаџиомије* тврдио да сваки документ, па чак и онај неизмењен, нужно бива преобликован у контексту литерарног дела. Значи: чак и када је документ унесен у неизмењеном облику, он бива преобликован

самим контекстом, „новим логосом“, како то каже Киш. Ако би заиста било тако, онда документ у Кишовој прози не би могао да полаже права на неки смисао којим се издиге изнад дела у који је укључен, нити би, пак, писац нелитерарни смисао документа (читај: историјску истину о којој сведочи) могао да изједначава са својим књижевним делом, а камоли да га сматра доказом његове уметничке вредности.

С друге стране, објашњавајући литерарни поступак у *Пешичанику*, Киш у једном интервјуу каже:

„Да будем прецизнији: мене су документа којима сам се служио, а која се односе на мог оца, обавезивала да их не изневерим, као што ме је и његово писмо, оно на крају књиге, обавезивало да не говорим о стварима којих у њему нема или које у њему нису макар дотакнуте, наслућене, иманантно присутне.“ (*Homo Poeticus*, БИГЗ, Београд, 1995, 217, под. НВ)

У овом случају се срећемо са другачијим схватањем литерарног документа. Јасно је да се документима везаним за Кишовог оца у структури књижевне творевине даје привилеговано место. Ако се лик Кишовог оца јавља као симбол историјске истине и ако документа везана за његово име никако не смеју бити „изневерена“ (зар је то у књижевном делу уопште могуће?), где је ту модернизам, где слобода имагинације, где самосталност литерарне чињенице?

Киш не само што признаје да постоје документи чији садржај литература никако не би смела да изневери, већ тврди да има и таквих докумената који писца „обавезују да не говори о стварима којих у тим документима нема“! Овакво схватање документа директно ради против списатељске имагинације и укида управо ону врсту слободе која је кључна за поезику модернизма.

РЕАЛИСТА ЈА САМ – БОРХЕС МИ ЈЕ СВЕДОК

Једна од основних идеја Кишовој Часу анатомије јесте обрачун с реализмом. Колико је био значајно за данашњу књижевну сцену?

Као што знате, Киш је у *Часу анатомије* с највећим гађењем говорио о реализму као доминантном моделу у српској књижевности и књижевној критици. То га, међутим, није спречило да у једном интервјуу намењеном западним читаоцима себе дефинише као следбеника руског реализма:

„Не марим за *фантастику*, заправо, не марим за фантастичку литературу. Ја сам ученик руске литературе, руског реализма“. (Danilo Kis, *Homo Poeticus, Essays and Interviews*, Farrar, Straus, Giroux, New York, 1995, 218).

Када је уредница „Њујоркера“ Линда Ашер питала Киша да ли би у причи „Енциклопедија мртвих“ променио неколико реченица, да прича не буде сан, Киш је одговорио:

„Не бих. Ја, госпођо, не пишем тзв. фантастичне приче. Ја сам реалистички писац.“ (*Складниште*, БИГЗ, Београд, 2003, 297)

Киш се на Западу поносно представљао као реалиста („сведок историје“ и њених зала), а у Београду је читаву српску књижевност критиковао управо због неспособности да одбаци реализам. Могу ли се овакве неповезане изјаве сматрати осмишљеном поетиком? Јасно је да кишолози не могу да се суоче са Кишовим контрадикцијама, зато што би у том случају морали да се суоче и са својим преузимањем тих истих контрадикција под фирмом књижевне критике. Кишова критика реализма није ни нешто ново ни посебно изазовно. Да је макар мало познавао нашу предратну књижевну сцену, Киш би свакако знао да се обрачун са реализмом десио одав-

но. Не би имао потребе да крије да су реализам на књижевну сцену вратили управо комунисти, а не некакав страх од литерарних иновација и љубав према прошлости.

У чему се огледа репресивно дејство Кишовој имена на данашњој књижевној сцени? На који начин је Кишово име заштићено у нашим медијима?

Даћу један очигледан пример заштићености Кишовог имена у медијима. У једном интервјуу за Политику, Милисав Савић каже:

„Неки писци сматрају да постоје важне и мање важне теме. Један наш познати писац рекао је да онај ко није писао о два највећа зла двадесетог века – о фашизму и стаљинизму – и није писац. Додуше, тај свој став ревидирао је кад је схватио да његов омиљени писац Набоков није написао ни реч о сибирским логорима.“ („Идеје праве спискове за ликвидације“, Политика, 16,12, 2010)

„Неки писац“ о којем овде говори Милисав Савић је, наравно, Киш. Оставимо сада то да Киш свој став никада није ревидирао, напротив – он чак није ни уочио да је његова основна идеја о литератури у потпуном раскораку не само са Набоковим, већ и са читавом лозом оних писаца на које се позивао као на своје узоре. Оно што нас овде занима, а што показује степен репресије у нашем друштву и практиковање кетманског понашања, истог оног као у златним данима Титове диктатуре, јесте да познати писац, Милисав Савић, не сме да именује Киша, већ мора да га употреби формулу „један наш познати писац“.

Да је у питању хвалоспев, он би без сумње био намењен пишчевом правом имену – имену Данила Киша. Али ако се јавља и трачак критичности на рачун дела или поетике овог аутора, онда се Кишово име за сваки случај изоставља. Шта је ово ако не потврда моје тврдње о репресивном деловању Кишовог имена у нашој литератури? Каква је то култура кад један познати писац не сме да помене име свог колеге само

зато јер прави једну критичку примедбу на његове поетичке ставове? Нема сумње да је то култура страха и терора, а не култура дијалога.

На Савићеву опаску осврће се, између осталих, и читалац Политике Радојко Веселиновић, који – поводом Кишове тезе да у литератури двадесетог века постоје само две теме достојне правога писца – фашизам и стаљинизам – примећује:

„Чини ми се да бих ствар обрнуо и рекао: да писци који се лађају актуелних, ратних, политичких и сличних тема, заправо немају довољно маште или инспирације како би написали нешто квалитетно из својих или искустава људи из свог окружења па им се чини најлакше да поене придобију за себе нападањем или похвалом потеза актуелних политичких, прошлих и будућих богова. Укратко: неталентовани писци.“ (Политика, 17.12.2010)

Да ли је случајно да је и у коментару читаоца Веселиновића такође изостављено Кишово име?

Пошто Данило није апострофиран, може да буде штампано.

Да неко не би мислио да извлачим закључке на основу неколико узорка, рећи ћу да сам више пута покушавао да се укључим у разговоре о Кишовом делу као читалац разних листова и форума. Нисам то чинио зато што волим да се дописујем са доконим форумашима, већ да бих проверио степен слободе мишљења у данашњој „демократској Србији“. Узалуд, јер снага цензуре је на много вишем нивоу него што је то Титова полиција могла и да замисли. Помените Кишово име у негативном контексту, и шансе да то објавите биће никакве. Киш је заштићенији од свих наших бивших и садашњих владара заједно, јер се о њима увек могло, макар у једном броју медија, говорити критички. Ваља истаћи да Киш није заштићен неком видљивом групом која би јавно објаснила разлоге за његов надљудски третман у српској средини, већ скривеним моћницима, који имају моћ над школским системом, медијима и штампом.

Свако ко је икада наступио у јавности са Кишовим именом на уснама морао је да приложи свој допринос Кишовом култу. Тако се и Борис Тадић, у својству председника Србије, осећао обавезним да допринесе Кишовом рејтингу:

„Иву Андрића највише ценим од наших писаца, а посебно сам везан за Црњанског и Киша.“ (Интервју за Недељник, 11. јануара 2012)

Зар се и овде не види мустра „српског“ књижевног канона? Зар и ово кобајаги субјективно мишљење не рециклира мит кишологије, по којем је Киш наш највећи писац, а ако не највећи, оно барем на нивоу Андрића и Црњанског?

И кад бисмо се сви сложили да је Киш највећи писац свих времена, нешто опет не би било у реду: ваљало би објаснити механизам стварања једног култа и његовог опстајања из једне историјске ситуације у другу.

У интервјуу „Симболичност јенейске инфантилности“ (часопис Сјање ствари, бр. 10, Нови Сад, 2005), Сава Дамјанов примећује да сје у књизи Лажни цар Шћепан Киш помешали Кишову биографију са самим домјима његовој књижевној дела, да сје на основу увида у Кишову личност неирани његову литераруру?

Да овакав приговор долази од неког књижевног почетника, и не би било трагично. Али ово говори Сава Дамјанов, који је управо на примеру моје књиге о Кодеру (о којој је увек имао позитивно мишљење – а зашто и не би када је многе њене тезе промовисао у свој докторан-лук) могао да види да не мешам биографију са делом.

Иако је, по његовом мишљењу, мешање биографије и књижевности недопустиво (каква оригинална мисао?!), доктор Дамјанов у истом интервјуу примећује да је Киш био „мутна фигура“. Побогу, докторе Дамјанов, ако је пишчева биографија небитна из угла негирања нечије литературе, онда је исто тако неупотребљива и као додатни контраст нечијој књижевној величини. Ја, дакле, правим велику грешку

што на основу Кишове („мутне“) биографије негирам Кишову уметност, а Дамјанов чини невиђени подвиг тиме што упркос Кишовој „мутној биографији“ слави литерарна остварења дотичног писца!?!

Човек би очекивао да сада уследи и каква-таква књижевна аргументација у прилог Кишове величине, али, за дивно чудо, ништа од тога – професор Дамјанов само убраја Киша међу наше малобројне писце који представљају светске домете наше литературе. Ах, како је лако ишчикивати табуе прошлости (за шта се овај професор у неким својим радовима залагао), а како је тешко имати критичку дистанцу према табуима времена у којем живимо.

Оно што је у овом случају посебно тужно јесте ослањање на већ прихваћени суд о Кишу, без иједног свог, оригиналног доприноса који би такав суд оправдао. Свој списак наших највећих писаца Дамјанов завршава следећим закључком: „О Кишу и Павићу не би требало ни трошити речи.“ Другим речима, величина књижевних дела поменутих аутора измерена је за сва времена, а коме то није јасно – нека се спреми да буде ућуткан у име српске књижевне науке, чији је др Дамјанов врли представник.

Значи ли то да је критика Лажног цара професора Дамјанова још једном нејачна?

Не само да је нетачна, него је и подмукла. Дамјанов тобоже не види да се Кишовом личношћу бавим да бих осветлио стратегију његовог литерарног маркетинга, а не зато што ме занима Кишова личност, још мање зато да бих преко анализе његове личности умањιο његово књижевно дело. Не жели да призна да се и те како бавим и самим Кишовим делом, и то из новог угла. Са мојом анализом Кишовог дела он може (и има право) да се не слаже, али га титула великог књижевног znalца обавезује да о том делу и каже нешто што још нисмо чули. То нешто Сава Дамјанов до дан-данас није рекао.

Ништа мање није подмукло ни то што, у намери да створи утисак објективности, овај професор одједном упозорава да сам „значајан песник“. Ускоро ће тридесет година од како сам објавио прву збирку песама. Сава Дамјанов је о мојој поезији ћутао тридесетак година, да би се њеног значаја сетио тек у току полемика око *Лажног цара*, како би на фону овог „објективног увида“ у моју поезију што ауторитативније сахранио *Цара*. Но, чак ни у овоме није оригиналан, јер је сличну методу већ применио његов колега по докторан-луку: Александар Јерков.

Служећи се методом др Дамјанова, не могу одолети а да му на комплимент не узвратим комплиментом: рећи ћу да је у књижевност ушао као један од најдаровитијих и најпоткованијих изучавалаца наше књижевне историје. А шта се у међувремену десило са његовим способностима, то ће најбоље знати он сам. А ако којим случајем не зна, нека пита „невладине организације“, са којима он, из превелике љубави према српској књижевности, воли да сарађује.

Како објашњавајте да је нова књига о Кишу из њера Тање Росић, Мит о савршеној биографији – Данило Киш и фигура писца у српској култури, најпре била њрећуикивана, да би пошом ауторка била оишужена за антисемитизам?

Не постоји ниједан приступ, традиционални или модерни, па чак ни политичко подобни, из чијег угла би се смело рећи ишта критички о Данилу Кишу. Можете бити политички подобни колико хоћете, али оног тренутка када критикујете Киша, ви губите статус људског бића и постајете дивљач за одстрел.

Иако је феминизам данас важно оруђе у контексту глобалног прекомпоновања „традиционалног друштва“ у правцу друштва са ниским наталитетом, књига Тање Росић показује да и феминизам има границу преко које не сме, а та граница се види у сусрету феминизма са много важнијим табуима, као што је јеврејско питање.

Ако феминизам служи унижењу читаве једне нације, као што је српска, онда је добродошао. Али ако феминизам до-такне мит Данила Киша, онда се он ставља под тепих.

Ако феминизам указује на једну од непромењивих матрица сваког патријархалног друштва – симболичко присвајање истине на релацији отац – син (што је, узгред речено, опште место сваке традиције проистекле из семитских извора, па и православне), онда тај феминизам више није употребљив на онај начин на који се то од њега очекује. Игра моћи између полова остаје у сенци неких других игара.

Да је Тања Росић анализирала било ког другог српског писца из истог феминистичког угла, њена књига би била добродошла и слављена. Али пошто се овде ради о аутору који се у српској јавности промовише као јеврејски (упркос томе што је писао на српском језику и био сахрањен као православни верник), на сцену ступају цензори да објасне који је табу врховни. И ту се прича о Кишу по ко зна који пута завршава. Кад год се указала прилика за било какав дијалог (а књига Т. Росић нуди могућност потпуно другачијег дијалога на тему Кишовог дела), на сцену ступају они који у име „слободе мишљења“ тај дијалог спречавају.

Ви не њрихватајте њезу ауторке да је Киш у једној ња-ѡријархалној култури канонизован ѡреवासходно као мачо фигура?

Није Киш канонизован зато што је мачо фигура (јер имамо на хиљаде мачо-писаца који нису канонизовани), већ зато што не може бити подвргнут анализи коју предлаже Т. Росић. У ѡмељу Кишове књижевне славе је сѡаѡус жрѡве, дисидента кога прогањају националисти и српски стаљинисти. А као писац са статусом жртве, Киш се не сме анализирати као носилац репресије, чак ни у посредном, симболичком виду – као представник патријархалног поретка.

Нема тог ѡудског, културолошког, антрополошког нивоа који би макар на тренутак могао да одложи владајуће митове

на којима почива углед овог писца. У пирамидалној интерпретацији Кишовог дела постоје унапред прихваћене претпоставке које никаква критичка анализа не сме да доведе у питање, па ни феминистичка.

Овде се намеће питање откуда толика потреба за одбраном овог канонизованог писца, као да се све мења осим његове ванвремене и надљудске величине! Данас мало ко види да је модел монотеистичке искључивости из религије пресликан у све друге области људског духа. Све бајке о модернизму и слободи мишљења пред овом чињеницом падају у воду.

Кишово уметничко дело се рекламира као модерно и слободарско, а истовремено се намеће као нека врста религиозног штива. Свака критика упућена на његову адресу проглашава се јеретичком, антисемитском, нестручном, мрзилачком... Уместо разумног дијалога, нуди нам се инквизицијска хистерија.

Тања Росић у једном интервјуу примећује: „Прошло је више од шездесет година од када је Драјан Јеремић водио полемику са Кишом. Киш је био полемику у њој уносити добио. Више нема потребе да се враћамо на премисе ње приче.“ Да ли се слажете са оваквим ставом?

Напротив, остајем запањен пред чињеницом да неко ко предлаже преиспитивање Кишовог мита, као што то чини Тања Росић, истовремено тврди да је Киш у потпуности добио полемику са Јеремићем (где су докази?), те да се на ту полемику не вреди више враћати. Ко има право да било коју полемику у било ком тренутку сматра довршеном?

Зар смо заборавили да дотична полемика није била некаква приватна свађа између једног познатог писца и познатог професора, већ расправа на вечне теме стваралаштва – како из угла естетике, тако и етике? У том смислу је смешно било коју полемику сматрати окончаном.

Шта год мислили о Јеремићу (а да бисмо нешто мислили, морамо познавати његове књиге), он је имао снаге

да се директно супротстави Кишовом схватању литературе. Ниједан од наших кишолога до дан-данас није показао сличну храброст у односу на Јеремића; они овог критичара нападају колективно, без имало ризика и креативности. У свим тим кобајаги полемикама они нису дали ниједан аргумент који није преузет од Киша. Зато је њихово отписивање *Нарциса без лица* не само кукавичко, већ и плагијаторско. Уосталом и сâм Киш је признао да наша критика само понавља његова сопствена тумачења – зато што није у стању да понуди ништа своје. О томе сам детаљније писао у књизи *Зар ојетѝ о Кишу?*.

Да ли се слажеш да све „мушке расире“ око Киша само обнављају једну ње исту патријархалну шему, док једино феминистичка визура измиче већ познатим идеолошким поделама?

Не смета ми нимало феминистичка перспектива, поготово ако нуди један други угао у тумачењу литературе и ако долази из пера једног озбиљног познаваоца феминистичке теорије, каква је несумњиво Тања Росић. Сваки нови и оригинални приступ било чијем делу треба поздравити, па и њену књигу.

Оно што ми се не чини убедљивим јесте подела писаца према роду као кључна за разумевање механизма моћи у једној култури. Рекао бих да основна подела није она на мушке и женске писце, већ она на режимске писце, који утерују „нови културни модел“, и писце „солисте“, који литератури прилазе из личног угла, не очекујући да она има неког утицаја на токове у друштву.

Жене које су режимски писци (а у Србији их имамо више него што окупирана држава може да поднесе) имају далеко већу моћ од мушкараца солиста, и ту феминистичка прича не може да објасни хијерархију моћи, дакле – прича о патријархату не може да објасни најочигледнију чињеницу да свака жена добија атрибуте мушке моћи и снаге оног истог

тренутка када почне обављати корисне послове за људе на власти или „невладине организације“.

Многе од Српкиња у српском друштву обављају инквизицијске послове и не смета им нимало то што су жене. Када би Црњански имао прилике да живи у данашњој Србији, какве би шансе имао у сукобу са једном Наташом Кандић? Зар би му могло помоћи то што је мушкарац?

Не треба губити из вида да је феминистичка теорија на Западу у великом степену прихваћена и канонизирана. Постоје теоретичарке, а и жене писци, које су своје дело у приличној мери наметнуле позивајући се на своју припадност женском роду, тако да се све више срећемо са једном причом која неодољиво подсећа на патријархалну, само са другим предзнаком. У том смислу се и овај покрет савршено уклапа у идеологију Новог светског поретка чији је циљ раслојавање заједница на антагонистичке групе.

Какав је Ваш однос према књижевној теорији? Да ли Вас она и даље интересује као у данима када сте студирали књижевности и када сте писали своје прве књије?

Књижевне теорије ме све мање привлаче напросто зато јер су све удаљеније и од књижевности и од живота. Данас је теорија књижевности све више шифрована, фрагментизирана, специјализована, намењена малом кругу људи, који од њеног херметизма живе.

Теоретичари су потпуно отуђени од стваралачког процеса и књижевност виде искључиво као апстрактну игру. Столар, каменорезац, вртлар или кувар далеко су ближи писцу од ових стручњака за књижевност. А начин на који књижевни теоретичари долазе до својих књижевних теорија потпуно је супротан начину на који настаје једно уметничко дело.

Основне идеје великана модерне мисли веома су једноставне, али су изречене препотентним, сложеним језиком и стилем који симулира дубину које, уствари, нема. То се

најбоље види када се прочита нека њихова студија на колико-толико „опипљиве теме“.

Ово се, наравно, не односи само на књижевне теоретичаре, већ и на многе друге уважене мислиоце данашњице. Сећам се да сам једном прочитао Деридину књижицу о Европи. Но, појам Европе је и самом аутору ове књиге остао потпуно неухватљив и нејасан. Завршивши читање, прелистао сам је још једном како бих проверио да ли сам у тој књизи ишта означио, подвукао као важно. И нашао сам само једно подвучено место, а оно је било – замислите – цитат из Валерија!

Дерида је учинио велики напор да деконструише начине на који се изграђује слика идентитета. Али нису ли то исто већ учинили Готама Буда и велики филозоф Истока – Нагарђуна? Они су много пре Дериде указали на то да без деконструкције идентитета, као слике о себи, нема ни духовног ослобођења. Наравно, данас се идентитет деконструише не у име духовног ослобођења, већ зарад наметања политичке опције, што значи да ће један идентитет (читај: его) бити замењен другим егом, тако да човек и даље остаје заробљен сликом коју има о себи и коју сматра реалном, упркос томе што се ради о најобичнијој илузији, како би то рекли мислиоци Истока.

Овде ваља рећи још нешто: не настају књижевне и ине теорије само из некаквих интелектуалних потреба, већ из много практичнијих разлога. Универзитети на Западу морају да освеже своје програме, да понуде нешто ново како би привукли студенте. Зато се сваких пет до десет година симулирају неки тобоже нови правци у књижевној теорији. Бизнис, дакле, налаже новину – или њену симулацију – чак и када ничег новог нема, а то важи не само за робу широке потрошње, већ и за идеје. Код нас, на жалост, влада веровање да је све што долази са Запада заиста и ново.

Како видити однос књижевне критике и књижевне теорије?

Критика свакако не настаје у облацима, и она не може да избегне сусрет са теоријом. Али данас, када имамо све више

теорије, добро је сетити се онога што је једном рекао Едвард Саид: „Заиста, ишао бих чак дотле да кажем да је критичарев посао да пружи отпор теорији.“

Незрелост наше књижевне критике види се управо у томе што савремени српски критичар није у стању да састави ни једну реченицу а да се не позове на неко славно име из области књижевне теорије, понекад и на више њих. Оно што је очигледна несигурност и конформизам код нас се сматра ученошћу.

Критичар, наравно, мора да познаје токове књижевно теоријске мисли, али када пише, мора писати својим језиком, и не само то – он у свој текст мора да унесе ерос. Нема убедљиве критике без страсти, и ту не помажу никакви спољашњи ауторитети. Можете се позвати на туђе идеје, али не и на туђу страст према предмету о којем пишете, то морате да извучете из себе. Од два критичка текста са истим или сличним вредносним судовима на исту тему, увек ће бољи бити онај који је личнији, другим речима – онај који је ближи уметности.

Осврћући се једном приликом на путописе Исидоре Секулић, Црњански је рекао отприлике овако: „Она је то лепо писала, али то не узбуђује.“ Слагали се са Црњанским у погледу оцене конкретног Исидориног дела или не, мени се чини да Црњански погађа у суштину проблема нашег односа са сваким текстом, био он уметнички или критички.

Ми смо данас потонули у лицемерје свих врста, па нам се чини сасвим логичним да хвалимо књижевна или критичка дела која нас ничим не покрећу, или – како би то рекао Црњански – не узбуђују. Ми данас хвалимо оно што нас успављује.

Осврћући се на рад једног нашег филмског жирија, Душко Радовић је иронично приметио: „Жири је самокритично проценио да би морало бити бедно и празно што он може разумети. Гласао је за оно што не разуме, уверен да је баш због тога боље. (...) Остаје како смо рекли: лепо је само оно што ми не волимо, добро је само оно што не разумемо.“ (*На острву Исахеј сивола*, БИГЗ, Београд, 1995, 302)

У АЛЕЈИ ЛЕЖЕ ВЕЛИКАНЦИ ЈЕР СУ ТАКО ОДЛУЧИЛИ СТРАНЦИ

Да ли је језик књижевне критике и књижевне теорије разумљив читаоцима, или се у њему сналазе само професионалци?

Критичари и теоретичари су с једне стране веома поносни на своје методе и специјалистичке речнике, али када желе да вреднују књижевно дело, они најчешће одустају и од својих метода и од свог речника. Даћу један пример. Код нас је више пута цитирана Јаусова изјава да је Павић „писац верске толеранције“. Сад се поставља питање да ли и на који начин овакав став указује на специфично литерарну вредност Павићевог дела. За дивно чудо, појам толеранције није ни појам књижевне критике, а ни појам књижевне теорије. Верска толеранција је нешто предивно, али она није некакав литерарни квалитет, како се то може схватити из Јаусове изјаве. Оваквим вредновањем једног писца (у овом случају Павића), Јаус се препоручује као хуманиста, али не и као критичар. Уметничка имагинација није исто што и хуманизам јер би у том случају књижевност била примењена уметност. Наравно, појам толеранције тако слатко звучи да ће мало ко хтети да се удуби и увиди шта иза тога стоји.

На шта конкретно мислите, на Павићево дело или на Јаусову одредницу?

Јаусов комплимент Павићу има на уму *Хазарски речник*. Као што је познато, Павићев роман се бави различитим религијским традицијама: хазарском, хришћанском и исламском. Али ако већ говоримо о верској толеранцији, морамо

се упитати није ли идеја толеранције нарушена већ самим насловом ове књиге. Павић је свакако могао наћи неутралнији наслов за књигу у којој тобоже толерантно слика три традиције, како би књигу насловио само једном од њих. Да ли би иста књига, у случају да је насловљена *Хришћански речник* или *Речник ислама* била проглашена књигом толеранције? Да ли би доживела успех *Хазарској речника*? Мислим да не би, јер би се у том случају поставило питање са којим правом аутор подводи јудејско-хазарску традицију под појам хришћанства или ислама. Био би довољан сâм наслов па да такво дело буде деконструисано као роман у функцији „погрешне политике“.

Да Павић има врло прецизну идеју о томе шта значи бити политички подобан, показује нам и његов вебсајт, који се зове ни мање ни више него khazar.com. Не khazarsdictionary.com, по наслову његовог најпопуларнијег дела, већ khazar.com, као да није реч о сајту једног аутора, већ о сајту хазарске заједнице? Да ли је могуће замислити да Павић свој сајт назива pravoslavlje.com или islam.com, а да тиме нимало не изгуби на рејтингу код западних критичара, који су га промовисали у великог писца?

Павић је, дакле, баш као и Киш, веома добро знао како да наступи код светских издавача. Пошто није могао да се позове на неког хазарског претка, сетио се да историју Хазара промовише у облику романа. Перфидна димензија Павићеве књиге је у његовој сугестији да су Хазари као народ нестали. То није тачно, нестало је хазарско царство, али не и Хазари, нити жеља да се оно обнови, као што није нестало ни јудаизам којем су се Хазари приклонили и преко којег и полажу право на свој *йовраиџак* на историјску сцену. Ако се има на уму да је јудаизам данас јачи него икада у историји, јасно је да је и хазарска перспектива већа него икада. Испод имагинативног богатства Павићеве књиге крије се једна политичка порука. Ту поруку нико није ни приметио. А и да јесте, био би ућуткан у име „толеранције“.

Да ли то значи да Ви негираате вредности Хазарског речника као књижевної дела?

Чини ми се да нисте приметили да овде не говорим о књижевној вредности Павићевог дела, већ о његовој употребљивости и политичкој подобности. Нећу рећи ништа ново ако кажем да је *Хазарски речник* у много чему оригинално дело – својим спојем имагинације и историјских референци. Али немојмо се заваравати, сва та оригиналност би остала ненаграђена да се и Павић није удварао истим оним људима којима се удварао и Киш.

Упркос наивном мишљењу да је квалитет дела пресудан у његовом пласману код издавача и публице, тврдим да ниједно дело не може да постане „светски хит“ ако у себи нема уграђену шифру политичке подобности на једном много ширем плану. Поготово ако је написано на неком тамо *ејзо-тиичном* језику, као што је српски.

Данас се пододна литература више не пише из угла неке локалне политике, већ из угла владара из сенке. Као образован човек, Павић је то знао и веома вешто искористио. Мада, наравно, као и у Кишовом случају, остаје онај повратни ефекат, који баца једно оштро и непријатно светло на његову „чисту књижевност“ и његову тобоже „византијску поетику“.

Можеате ли да нам даате пример некој значајної дела из ера срјској иисца које је на свейској литерарној сцени остјало најримећено јер – како кажеате – није иолиитички иодобно?

Таквих дела има више, али поменуо бих *Роман о Лондону* Милоша Црњанског. У питању је модеран роман – како по садржају, тако и по форми, али роман који је немогуће уклопити у било који политички, закулисни програм. Није ствар ни у томе што овде срећемо критику западног начина живота, мада је и то већ довољно да га учини непожељним како код западних издавача, тако и код западних читалаца. Ствар је много дубља: у овом роману је све дато из угла лич-

ности. Личност је овде све, а теорије и идеологије су ништа. Такво дело је, упркос својим литерарним квалитетима, непожељно на тржишту савремене књиге: оно не забавља, не убија доколицу, већ узбуђује својим емоцијама, својим искуством живота.

Када се говори о евројској ојцији у нашој књижевности, обично се помињу Пекић, Киш, Давид и Мирко Ковач? Да ли су они заиста најближи нечему што би се могло сматрати евројском књижевношћу ствараном на овим просторима?

Имамо ми много европских писаца од ових које сте поменули: Јован Стерија Поповић, Лаза Костић, Исидора Секулић, Милош Црњански, Растко Петровић; у жанру есеја: Станислав Винавер, Душан Матић, Сретен Марић... Но, да се вратим на имена која сте поменули:

О Кишу и Филипу Давиду сам већ рекао шта мислим.

Што се тиче Пекића, он је несумњиво по образовању, по уметничкој амбицији, па и по врсти хумора (који је близак енглеском хумору), европски писац. Но, он је и више од тога – проблеми са којима се он хвата у коштац у *Злаћном руну* данашњу Европу не интересују. И кад би ово дело било далеко краће и читљивије, што, на жалост није, оно не би имало читаоце у Европи стога што данашњи Европљани немају оне дилеме које је имао Пекић. Пекићево прозно дело не може се употребити у неке политичке сврхе, па је то и разлог што није доживело „успех“.

Од поменутих аутора, посебно је смешна прича о Мирку Ковачу као некаквом европском духу. Он јесте добитник две европске награде додељене му кобајаги за литературу, а заправо за најнижи облик антисрпске пропаганде у времену рата. Но, упркос европским наградама, Ковач није стекао европске читаоце. Највећи број његових читалаца и даље је у Београду, што довољно говори о обостраној патолошкој спреси Ковача и дотичне публике.

Ковач се недавно поново сетио да му је хрватска публика мала и бројем и квалитетом реакција на његово дело, па је поново пошао у походе Београду. Појављујући се по ко зна који пут у новом костиму, на питање београдског новинара шта мисли о Матији Бећковићу, Ковач је не трепнувши пољубио папучицу истом оном човеку кога је до јуче пљубао по новинама.

Шта је разлог обновљеној интeресовања хрватских писаца за београдске чиниоце?

Новац, шта друго. Не мислите ваљда да нам долазе из љубави? Исти они који су нам до јуче говорили како пишу на хрватском језику, који је „потпуно различит од српског“, сада од нас очекују да купујемо њихове књиге писане на том нама неразумљивом језику! Додуше, ту нам помаже САНУ изразом „српскохрватског“ речника, који ће – ако не буде нових ратова – бити довршен за неколико хиљада година.

Увек гледамо један те исти филм: хрватски писац направи каријеру код куће пљујући по Србима, а када сећање на бешчасне радње мало попусти, ето га поново у Србији: подели неколико комплимената на рачун српске средине и коло среће поново се окреће: књиге му се поново продају у Београду.

Крлежа макар није крио своју мржњу према Београду, ови дашањи хрватски писци се убише да докажу како воле Србе. Поред таквих глумаца српско позориште нема никакве шансе.

Неки су из Ваше књије извукли закључак да не волише ни Крлежу ни хрватску књижевност...

Просто је невероватно колико је у Србији низак праг осетљивости будних чувара титоистичке традиције, којој је Крлежа дао значајан допринос. Немојмо губити из вида да се у књизи не бавим ни хрватском књижевношћу нити „хрватским језиком“. Ја сам се само осврнуо на употребу хрватиза-

ма у Кишовој прози, која ми се чини неоправданом. Нити су ликови Кишове прозе Хрвати, нити је његова проза на било који начин везана за искуство хрватске средине. Ако се то има на уму, сасвим је разумљиво поставити питање о природи лексике којом се Киш служи у појединим својим причама.

А што се тиче Крлеже, постоји још једна предрасуда у вези са овим писцем: каже се да је он највећи хрватски писац, па ако неко само зуцне коју критичку реч о њему, тај се бацио и на саму хрватску књижевност. Како сам у оквиру студија југословенских књижевности на Филолошком факултету у Београду пажљиво изучавао и хрватску књижевност, могу да кажем да Крлежа није ни близу најталентованијим хрватским писцима, а поготово им није близу по лепоти језика, јер тога има много више у делима других аутора, оних који нису имали ту „срећу“ да буду кумови Јосипа Броза.

И у вези са Кишом, као и у вези са другим писцима, постоје питања о вредности ауторитета критике. Како се формира вредност суд о једном писцу? Колику улогу у свему томе имају стирани критичари и стирани издавачи?

Успех у иностранству (боље рећи – на Западу) има кључну улогу у канонизацији српских писца. То несумњиво показује да ми са Запада увозимо не само техничку робу и гардеробу, већ и вредносне судове о ономе што смо сами створили и чију бисмо вредност морали познавати боље од оних који се нашом културом баве узгред и из разлога који са културом најчешће немају никакве везе.

У Кишовом случају суд стране (махом француске) критике узима се као врхунски доказ вредности његовог дела. Но, када сам у књизи *Лажни цар Шћепан Киш* навео мишљење једног значајног енглеског писца који о Кишу нема повољно мишљење, одмах се из Украјине јавио Кишов преводилац Ала Татаренко да ми постави питање: „Зашто је уопште важно да неко из иностранства каже да Киш није добар писац?“

Али ако је за вредновање Киша као писца сасвим неважно шта мисли „неко из иностранства“, зашто се онда Ала Татренко уопште јавља, *из иносирансџива*, да нам објасни како је Киш генијалан? У питању су, дакле, двоструки стандарди или, ако хоћете, лицемерје, од којег пати не само наша кишологија, већ и наша култура у целини. А како видимо на примеру украјинског преводиоца, тим двоструким стандардима бивају пелцовани чак и они који се баве нашом културом. О чему се ради? Ако страни критичари подржавају Кишову канонизацију и митове везане за његово име, онда се они сматрају добродошлим. Ако се, пак, из иностранства појави текст који не подржава већ створени мит, онда нам се саветује да такав текст треба прећутати како бисмо доказали да умемо да мислимо својом главом и да не зависимо од страних ауторитета.

Кад већ причамо о утицају иностранства на каријере наших писаца, не могу а да не поменем и каријеру Милорада Павића. Када је Павић објавио своје прве књиге у жанру уметничке прозе, он је био или игнорисан или исмејаван. Људи су у њему видели доконог професора књижевности који је одлучио да се мало „вежба“ и у прози. Данас то делује невероватно, али ја сам у том периоду, када је Павић већ имао неколико књига прозе, познавао само једну особу која је сматрала Павића значајним писцем. То је била Силвија Монрос Стојаковић, наш преводилац са шпанског. Она је чак налазила неке споне између Павића и Кортазара, са којим се у то време дописивала. Када је Павић много година касније направио успех са *Хазарским речником*, цео Београд је почео да клечи пред његовим књигама, па и пред онима које својевремено нису ни примећене.

Наравно, за успех у иностранству није довољно бити преведен код угледног издавача и добити позитивну оцену стране критике, потребно је много више од тога: писац се мора уклопити у шири политички интерес одређених група, које ће га подржавати у дужем временском периоду, како се

не би свео на „тему дана“. Само тако се може објаснити да многи преведени аутори готово преко ноћи падају у заборав, док се неки други непрестано рекламирају и стављају у фокус јавности. У крајњој линији, није тешко уочити да политика претеже над естетиком и културом, па и над профитом. Многе књиге које би издавачима донеле профит данас се не могу штампати јер су означене као политички неподобне.

Каква су Ваша искуства са стираним издавачима?

Сваки писац жели да има и публику – не само „домаћу“, већ и страну. С друге стране, када стекнете неко животно искуство и увидите механизме успеха, корупцију и политику која стоји иза најмањег успеха на такозваној „међународној сцени“, схватате да „успех у иностранству“ често подразумева компромис у неким кључним димензијама Вашег личног вредносног система, ако сте тако нешто уопште имали. Одличан пример за то је каријера Црњанског. Он једноставно није хтео да игра кловна не би ли пласирао своје књиге. С друге стране имате полуписмене аматере, као што је В. Арсенијевић, који захваљујући управо својим клоновским вештинама бивају промовисани као писци.

Неки су ми већ пребацили што нисам више објављиван на Западу, као да је то некакав мој избор. Издаваштво је овде у рукама литерарних агената за које је књига бизнис као и сваки други, а њих само занима оно што је комерцијално и политички коректно. При том, појам политичке коректности није нешто прецизно дефинисано, већ је прилично растегљив и увек се може искористити као изговор да се нечија књига одбије, баш као што се често користи и изговор да књига неће бити комерцијална. Са таквим аргументима не можете бити ни у каквом дијалогу. Наравно да сам неке своје рукописе нудио и без агента, али су они бивали одбијени на крајње необичан начин. Неки од најпознатијих америчких песника, као Дејвид Игнатов (David Ignatow), препоручивали су ме својим издавачима, али ни то није помогло. Овде

се не слуша мишљење писаца, већ мишљење политичара и трговаца.

Преведене делове своје полемичке књиге о Кундери нудио сам „Галимару“, који је био заинтересован, па је преписка између „Галимаровог“ уредника и мене трајала више месеци. На крају ми је тражен цео рукопис у оригиналу како би стручни слависта могао да донесе коначну одлуку о његовом објављивању. Наравно да вам западни издавачи никада неће открити име дотичног експерта, то му дође као пословна тајна. Рукопис ми је на крају одбијен, можда чак од неког српског експерта који се у то време шуњао око „Галимара“, нудећи овој кући своје „стручне“ услуге. Стога водите рачуна о томе како улазите у европску књижевност, можда ће вас на вратима Европе сачекати неки од дојучерашњих комуниста, један од оних који вам до недавно нису давали да уђете ни у српску. Има, дакако, и других разлога што нисам објављиван на Западу. За време бомбардовања Србије нисам предлагао мете. Да јесам, што су чинили многи наши писци, могао сам и ја да имам сабрана дела у нечијој кожи.

Они који су умели да се представе као жртве рата, попут босанског „пјесника“ Горана Симића, доживели су да буду објављени од познатих издавача. Тако Оксфорд који није објавио наше највеће писце, одједном објављује „угроженог“ Горана Симића. Његовој литерарној каријери је, по његовом сопственом признању, кумовала Сузан Зонтаг, која је, као што знамо, имала велику улогу и у пласирању Кишовог дела. Тако се то, стручно и професионално, ради на Западу. „Најважнији је квалитет!“

Ипак, и Ви сīе йревођени на више језика. Можда целу ситуацију са издаваштвом видитие црњом нећо шийо јестие? Објављена Вам је књииа йоезије на словачком, а књииа о Кундери на шйанском. Поезија Вам је објављивана на више језика и засйуиљени сīе у йошйово свим важнијим анйолоијама модерне срйске лирике.

Има и људи који се за нечије дело интересују мимо новца и политичких сплеткарења. Професорке Радмила Хораква (из Словачке) и Јелена Растовић (из Мексика) превеле су моју књигу о Кундери иако нису имале никакав договор са издавачима. Оне су то учиниле јер им се књига напросто чинила подстицајном. Превод на шпански је објављен, а превод на словачки је коришћен у оквиру наставе на факултету.

Највише су ми преводили поезију. Не познајем ниједног од својих преводаца. Они су ме преводили по свом избору и без новца, Министарство за културу (како год се звало) никада није одвојило ниједан динар за превођење неке моје књиге – тај новац се, као што знате, улаже у преводе наших државних писаца. Пошто наше ресорно министарство крије списак писаца чије су каријере финансиране у иностранству, неопходно је такву информацију (која не би смела да буде тајна) обелоданити. Паралелно са таквим информацијом ваљало би обелоданити имена оних аутора чији су преводиоци били одбијени. Тако немачки преводац Корнелија Маркс није добила тражену помоћ за свој превод *Романа о Лондону* Милоша Црњанског, док се државним парама финансирају преводи писаца без икакве вредности, али политички подобних.

Да ли преводи књижевних дела помажу бољем познавању једне литературе и културе у којој се таа литература ствара?

Опште је мишљење да преводи зближавају културе и подстичу интерес за судбину и културу појединих народа. Наша књижевност је данас превођенија него икада. Но, да ли је тиме и познатија и признатија? Мени се чини да није. Интересовање за књижевност једног језика само је део много ширег интересовања за културу и историју народа који тим језиком говори. А управо то интересовање изостаје у нашем случају, као и у случају других „малих зе-

маља“. И не само малих, то што се Русија одрекла комунизма, није јој нимало помогло да своју културу учини познатијом на Западу.

Ништа мање него у времену Хладног рата, данас се све пропушта кроз призму политике. Рејтинг најпознатијег политичара једне земље одређује и рејтинг читаве културе коју дотични политичар заступа. То што су неки наши политичари познатији од Тесле, Миланковића, Андрића и Црњанског заједно, више говори о Западу него о нама.

С друге стране, ми смо избегли замку конформизма да туђе културе видимо искључиво из угла политике, па смо у том смислу далеко културнији од народа који нас подучавају култури. Зар у Србији ико чита латиноамеричке писце тек као фусноту тамошњих политичких режима, зар ико негира Гетеа и Рилкеа зато што су сународници Адолфа Хитлера, зар ико тумачи Паунда и Витмена позивајући се на Хирошиму, вијетнамски или ирачки рат?

Оширо сће реаіовали на Кишову ѿезу из Часа анатомије да је инспирирација фолклором неминовно неки вид национализма. Можеће ли још једном да објасниће зашто Вам се ова Кишова ѿеза чини неоснованом?

Ако фолклор треба схватити и као естетски, а не само идеолошки феномен, онда је најбоље удаљити се на тренутак од књижевности, па о проблему фолклора промислити на примеру најапстрактније од свих уметности – музике. Можемо ли рећи да су се Дворжак, Сметана, Григ, Римски-Корсаков, Мусоргски, Брамс, Лист, Вон Вилијемс, де Фаља, Албениз, Гранадос, Вагнер, Сибелиус, Барток и стотине других композитора инспирисали фолклором само зато што су били националисти – у оном крајње негативном смислу, какав се данас овој речи придаје? Па и ако су били, може ли њихово дело бити отписано као уметност? Киш верује да може и мора, а ја мислим да Кишово становиште представља пример идеолошке искључивости.

Велики број европских модерних – и не само европских – налазио је инспирацију у националним културама. Иако модернизам инсистира на оригиналности и личној изражајности, он ипак не негира сваку везу са традицијом и фолклором, како то замишља Киш. Уосталом, чак и да бисте карикирали, критиковали или одбацивали једну традицију, ви најпре морате признати њено постојање. Штавише, морате да и те како познајете њен дух.

Фолклор је израз једне традиције и начина живота, он има не само естетско, већ и егзистенцијално утемељење. Босонога дива Сезарија Евоара обишла је планету певајући песме које је научила на малом острву, удаљеном 700 миља од афричке обале. Судаћи по Кишу, она је опасни националиста са Зеленортских острва. Да се одрекла свога порекла и студирала певање у Бечу, била би „светски човек“.

Но, кад већ говоримо о фолклору и музичкој форми, ваља истаћи још нешто: утицај фолклора на класичну музику није само у занимљивости мотива и орнамената, мелодија и ритмичких модела, открићу да тоналне могућности музике нису ни изблиза исцрпљене, већ и у повратку импровизацији како у оквиру компоновања, тако и у оквиру извођења. Тако се утицај фолклора (као нечег наизглед спољашњег) претворио у суочавање класичне музике са сопственим историјским бићем, са оним што је она у овом веку жртвовала зарад „тачне интерпретације“ нотног текста. Сводити читаву лепезу односа фолклора и других облика изражавања на ниво „национализма“, како то чини Киш, није друго до тужан пример јефтиног политиканства, које превише подсећа на социјалистичке дисквалификације.

Није ли је у литератури ипак другачије него у музици?

Нема сумње да је националне и фолклорне елементе лакше злоупотребити у литератури него у музици. То је разумљиво јер материјал књижевности је уједно и језик свакодневне комуникације. Но, један феномен не можемо

исправно разумети ако узимамо само граничне ситуације његове злоупотребе. Дела Његоша, Радичевића, Змаја, Боре Станковића, Момчила Настасијевића, Драгослава Михаиловића, Бранка Миљковића и толиких других српских аутора, богата су фолклорним елементима. Од наших песника у свету је најпознатији управо онај који се и те како инспирисао и нашим митом и нашим фолклором – Васко Попа. Коначно, зашто би мишљење једног Киша или Соње Бисерко о националном духу у уметности било значајније од онога што су на исту тему рекли Гете, Грим, Андерсон или један од највећих стручњака за нашу епiku – амерички професор Лорд? Чак се и Маргерит Јурсенар инспирисала Краљевићем Марком у својим причама. Треба ли сад и њу у име „људских права“ пријавити Хелсиншком комитету?

Овде треба рећи још нешто што се често губи из вида. Фолклор није само националан, он је пре свега регионалан. Фолклор никада није чист, већ по правилу представља мешавину елемената који су присутни у културама једне регије. Фолклорна традиција је својим богатством и увек новим варијацијама чисти антипод моди, која се увек своди на један тренд. Могућности инспирације фолклором су бескрајне стога што сâм фолклор није некакава залеђена форма, већ нешто што се временом мења захваљујући индивидуалном таленту.

Зашто се онда Кишово свођење фолклора на национални кич ипак често циља?

Ако мислите на Кишове идеје из *Часа анаџомије*, јасно је да Киша ниједног тренутка не занима фолклор као феномен естетике, већ само као феномен политике. Ако је фолклор инспиратор расизма и национализма, ако је фолклор неминуовно затвореност у своју нацију и своју расу, како је то тврдио Киш, како онда објаснити популарност једног Шабана Бајрамовића у разним земљама? Док Шабан својим „провинцијалним фолклором“ разгаљује срца људи од Јапана до

Америке, „светски човек“ Филип Давид седи у канцеларији Форума писаца и смишља нови напад на српске попове. Па, ко је ту роб паланке?

Да ли ће доћи дан када ће се о Кишовом делу моћи говорити слободно и без њедрасуда?

То време могло би доћи само ако политичке структуре које стоје иза Кишовог имена дозволе слободан дијалог. Човек би морао да буде заиста наиван па да у то поверује. Ако погледате обележавање две деценије од Кишове смрти у Нину, видећете да се по хиљадити пут рециклирају исте подметачине.

Овога пута Нин (8.10.2009, 47–50) доноси скраћену верзију текста „Геније одређеног времена, места и искуства“ из пера Марка Томпсона „из Оксфорда“, како је овај аутор представљен. Да видимо шта каже овај оксфордски стручњак, а некадашњи радник Унпрофора у Босни. Он тврди да је Киш у полемикама поводом његовог дела оптужен да вређа „наш народ“ (*Истио*, 48). Томпсон тобоже цитира Кишове критичаре, али не наводи изворе. А како и да наведе кад нема ни најмању представу о тадашњим полемикама. Још каже овај *сѝручњак* из Оксфорда да су Кишови критичари овог писца прогласили „самозванцем који подрива корене ‘здраве националне културе’“ (*Истио*, 48). Опет наводи, али без навођења извора.

Нека Томсон наведе макар једног аутора који је икада тврдио да је Киш својом литературом тровао нашу „здраву националну културу“. Када је и где макар и најгори српски критичар тврдио да је „наша национална култура здрава“, а да је Киш једини који јој „подрива корене“?

Овакве кичерозне конструкције могуће су само у мозгу надменог Енглеза, који са олимпске висине покушава да замисли садржине „књижевних полемика на Балкану“, а то чини у клишеима петпарачког новинарства, које је иначе развијено у земљи Тонија Блефера.

Но, то није све, „стручњак из Оксфорда“ тврди: „Под притиском полиције и убеђен да више не може да живи у Београду, преселио се у Париз.“ (*Истио*, 48)

Човек се пита коме су намењене овакве бајке. Које је потребно да одржи мит о Кишовом дисидентству, и Србима који га уз помоћ полиције, дан-данас, прогањају у Алеји великана?

После Ваше књије Лажни цар Шћепан Киш, објављена је Кишова биографија из њера Викторије Рагич. Сада се њосле књије Зар опет о Кишу? њојављује (и наирађује) још једна биографија, овога њуџа из њера Марка Томпсона? Какво је Ваше мишљење о Томпсоновој биографској методи? Колико је овај ауџор био корекџан њрема онима који у Кишу не виде икону?

У књизи великог формата чије странице подсећају на чоколадне штангле, Томпсон се осврће и на Н. Васовића (в. Mark Thompson, *Birth Certificate – The Story of Danilo Kiš*, Cornell University Press, 2013, 313) посвећујући му пуних седам редова. На жалост, сваки податак, свака тврдња у овом одломку су или нетачни или недокументовани, ако већ нису и злонамерни. Најпре, Томпсон тврди да сам аутор „новог напада на Кишову репутацију“ и да сам великана напао 2005! Како не помиње наслов ниједне од моје две књиге о Кишу, неко би могао помислити да сам писца напао физички.

На жалост, Томпсон нема увид у основне податке: најпре, моја књига *Лажни цар Шћепан Киш* је први пут објављена 2004, а не 2005. Даље, Томпсон тврди да у Кишу видим „преваранта“, неку врсту Тројанског коња кога су српској култури подметнуле непријатељске силе? Где сам то тврдио, Томсон не каже, па баналност метафорике коју ми подмеће – нека задржи за себе. По Томсону, ја нисам аутор двадесетак наслова објављених код највећих издавача што бивше Југославије, а што данашње Србије, већ „Serbian émigré living in Canada“, „one Nebojša Vasović“. (Није незанимљиво да је сличну ка-

рактеристику добио и Драган Јеремић кога на страници 254. своје књиге Томпсон назива „one Dragan Jeremić“!)

До које је мере Томпсон фетишистички острашћен, види се и по томе што Драгана Јеремића помиње само узгред (*Исио*, 254–55, 258–60). Нема ниједног коректног цитата који би макар овлаш дочарао разлоге за некадашњу полемику овог – или било код другог аутора – са Кишом. Али ће зато, у духу гебелсовске пропаганде, Томпсон преко целе странице дати репродукцију фотографије (уметничког дела?) Марине Абрамовић, на којој уметница у крилу (уместо детета?) држи велику оглодану коску (смрт?). Дело се зове „Балкански барок“. Морбидни Балканци, нема шта. Енглески просветитељи под хитно да зауставе међусобно глодање и заведу демократију! Колико год Томпсон хтео да буде кишолог, из њега непрестано провирује унпрофоровац. Ево како изгледа када неко попут Томпсона жели на силу да буде писац: „Од *ејџничке тираније на Косову* до Дидроове просветљености и даље – до Џојса, Борхеса, и *ионово уједињене Европје* – како год то било тешко обухватити; ипак ту, у том спектру, Киш најјасније сија.“ (*Исио*, 314). А, богами, Томпсон још више.

Следећи мој грех је, тврди Кишов биограф, што Киша оптужујем да је преко „свог јеврејског идентитета желео да стекне наклоност према универзалној жртви“. Идеја да идентитет било ког народа изазива универзалне симпатије просто је комична, али и индикативна у погледу Томсоновог схватања појма „универзално“. Још тврди Томпсон да сам Кишу пребацивао „срамну (непатриотску) симпатију према хрватском писцу Крлежи“. Господин Томпсон или није читао моје књиге или није у стању да их разуме. Никада нисам писцима пребацивао због њихових књижевних афинитета. Али сам у књизи *Зар ојетѝ о Кишу?* поставио питање како неко ко, попут Киша, своју списатељску каријеру гради на имицу дисидента, тражи да га у књижевним полемикама подржавају људи блиски комунистичком врху, као што је Крлежа. Може ли Томпсон, који Киша промовише као

дисидента, на то питање да одговори? Може ли у контексту приче о Кишовом дисидентству да објасни фотографију на 157. страни своје књиге, на којој видимо како Киш (1985. године – кад су га највише „гонили“), пије коктеле на тераси дубровачког хотела „Аргентина“ у друштву Коче Поповића?! Заиста потресан доказ колико се „Кишка“ мучио. Да је и мало размишљао о смислу материјала који у својој биографији презентује, Томпсон би се упитао: шта дисидент Киш тражи у друштву Титовог доглавника Коче Поповића, па још и на тераси славнога дубровачког хотела. Или, гледано из другог угла, шта истакнути комуниста Коча Поповић тражи у друштву опасног „дисидента“ који комунистичкој Југославији, па и другу Кочи, ради о глави. Ако су оваква питања превише интелектуална за Томпсона, ја се извињавам.

Шта значи Томсоново подметање лошег (читај: српског) патриотизма на примеру мог бављења Кишовим делом, ако се има на уму моја радикална критика готово свих српских институција? Да ли је Томпсон икада показао сличну храброст у односу на културне институције Велике Британије? Није, јер је управо он пример енглеског патриоте коме политика родне Империје мирише до неба. У противном, не би је по задатку спроводио у далекој му Босни. Његова обнова југоносталгије, коју нам протура у причи о Кишу, има у себи нечег морбидног, јер потиче од припадника истих оних група који су радили на уништењу земље за којом Томпсон сада „носталгише“.

„Неки је критичар – наставља енглески стручњак за Киша – опором приметио да је Васовићева књига макар експлицитно антисемитска.“ (*Истио*, 313) Генијално откриће, недостаје само податак: који критичар и у ком тексту? Са којим аргументима и са којим циљем? Иначе, све је пуко наклапање, кулоарско оговарање. Зар је могуће да Томпсон (кад већ влада српским језиком?) у мојим књигама није могао да нађе ништа што би потврдило његове оптужбе, већ мора да се

позива на „неког критичара“, који је тим поузданији што је анонимнији?

Сличну некоректност показује Томсон и у свом осврту на Тању Росић, аутора књиге *Мий о савршеној биографији – Данило Киш и фигура њисца у српској култури*. Да ли је случајно да и овога пута Томпсон не помиње наслов књиге на коју се осврће? Али, зато пружа „значајну информацију“ да је ауторка феминисткиња. (*Истио*, 312) Не увиђа да управо његова слављеничка биографија о Данилу Кишу и није друго до обнова мита о „савршеној биографији“, мита који је Тања Росић разобличила као патријархално-репресиван и контрадикторан у контексту модернизма на који се Киш позивао. Шта је објављивање слављеничке биографије Данила Киша из пера Марка Томпсона ако не још један покушај *меканој сиречавања* сваког дијалога о Кишовом делу, покушај да се преко биографије промовише дело писца кога данас мало ко чита? Кишова слава данас се напумпава биографијама, као и бесомучним прештампавањем његових фотографија; креативних и подстицајних критичких радова који би на убедљив начин доказивали вредност његове литературе на-просто – нема.

Хоће ли да каже да је Кишово дело било и остало неодојиво од пољитичке кампање која га окружује?

Основа Кишовог мита није у његовој литерарној оријентацији, већ у политичкој употребљивости његове биографије и његовог дела, што се види и из недавно награђене књиге Марка Томпсона. Да ли су икада европски и светски стручњаци за литературу бранили и дела других наших писаца који су такође били критиковани у српској средини? Да ли је ико из света бранио дело Црњанског, И. Секулић, Андрића, Пекића, Михаиловића, Душка Радовића, ... измишљеним причама о српској полицији и дисидентству?

Наравно да није. Не бране, дакле, Киша из белог света зато што је добар писац, уз то преведен на светске језике

(онда би бранили и многе друге ауторе, од којих сам поменуо само неке), већ зато што је Кишово име постало бренд за извесну политичку оријентацију и што се та оријентација намеће из истих оних „центара“ из којих нам стижу и „светски просветитељи“. А светски просветитељи нису нимало светски, они гледају само интересе свог племена, и ниједног другог. Киш је својим делом дао више него довољно мотива да буде употребљен и злоупотребљен самим тим што је увек флертовао са политиком за коју је био убеђен да је непогрешива и вечна.

Али ако сте своје дело окитили „вечним историјским истинама“, онда не можете играти и слободног уметника. Део сте политичког програма, коме не дугујете само тематику својих књижевних дела, већ и своју књижевну славу.

II

КО КОГА ПРОГАЊА

Колико књије уиичу на иредсйаве данашњеї човека? Како у свейлу чињенице да се данас све мање чийа схвайиийи све већи сйрах од „антиисемийских књиа“?

Да смо још увек у деветнаестом веку, могли бисмо да књизи доделимо некакав значај – у том смислу. Данас се живи превише брзо и сурово да би човек имао времена да своје мишљење о стварности формира на основу прочитаних књига, како то жели да представи инквизиторски расположен Филип Давид. Живимо у времену расула, сумње и негативних осећања чак и према ближњима, а камоли према онима са којима немамо ничег или имамо мало заједничког.

Има ли антиисемийскої расйоложења у Београду и ако їа има, чиме је оно узроковано?

Као неко ко не живи у Србији од 1988, свакако нисам најпоузданији саговорник на ову тему. Верујем да је учешће великог броја јеврејских интелектуалаца у оправдавању бомбардовања Србије и наметања санкција имало већу улогу у стварању негативних осећања неголи објављивање „антисемитских“ књига. Шта год о српској реакцији на овакву политику мислили, она је у оквирима основног људског инстинкта, и само неко ко негира право на живот може да се ишчуђава над таквом реакцијом. Зар је могуће и замислити да српски интелектуалци предлажу бомбардовање Израела и да због тога буду обожавани од становника те државе? Ако, дакле, у Србији и има антијеврејског расположења, онда је оно везано за искуство бомбардовања, за бунт против Соросевих институција, а никако за некакву априорну склоност ка антисемитизму. Можемо говорити о негативним осећањима према специфичним личностима из света поли-

тике и банкарства, а никако према јеврејском народу. Антисемитизам је планско и принципијелно деловање против свих чланова јеврејске заједнице у једној средини, законско ограничавање њихових права и њихових слобода, а тога у Србији нема. Напротив, Филип Давид – као самоизабрани представник јеврејске мањине – у тој истој Србији редовно благи и српску Цркву и српски менталитет, српску културу и српску историју, и чак за то бива плаћен. Има ли већег доказа толерантности већинског народа према гласу појединца који наступа у име „угрожене мањине“?

Како сīе њоводом своје књије Лажни цар Шћепан Киш доживели директну оштрину за антисемитизам, с обзиром на то да тако нешто никада није њомињано њоводом Ваших ѡринаесѡ ѡрећходно објављених књија?

Оваква оптужба најпре сутерише да се из неког посебног разлога окомљујем на Киша управо због његовог порекла, што је невиђена подметачина. При том се Кишово српско порекло (са мајчине стране) ставља под тепих како би се техником најевтиније монтаже доказало да овог писца критикујем само зато што му је отац мађарски Јеврејин. Другим речима, да је Киш којим случајем чистокрвни Србин, ја бих га – у складу са својим „расним концептом литературе“ – обожавао и до неба уздизао! Остаје још само да се докаже када сам и у којим текстовима иједног писца хвалио или кудио због његове националне, расне или религијске припадности.

Полемиком сам се бавио од својих књижевних почетака па до данас, а највише полемичких текстова написао сам о српским ауторима. Заборавља се да сам веома критички писао о познатом (а, по мом мишљењу, лажном националисти) Б. М. Михизу, да сам пре књиге о Кишу објавио полемичку књигу о Кундери. Нико ме поводом ових радова није прогласио ни антисрбином, ни античехом. Стварно ми није јасно зашто би само Киш био изузет од сваке критике, тим

пре што се и сâм залагао за критичку мисао и слободу говора. Пошто је мојим критичарима било тешко да оспоре моје тезе, они су прешли на осуду мојих мотива за писање поменутих књиге. Оптужен сам да сам књигу писао у дослуху са српским националистима, да сам на њој чак профитирао!? Исти они који из Сорошевих фондова добијају доларске своте за сузбијање сваке слободне мисли оптужују ме да се бавим сличним послом, само у име нације. Ако је тако, нека наведу тачно име фондације која у Србији финансира и објављује „националистичку“ литературу. Где је иједан доказ моје сарадње са било којом групом, удружењем? И шта ја уопште тражим преко двадесет година у Канади, кад ме у Србији обасипају новцем?

Никада нисам ни на који начин оштетио ниједног Јеврејина нити било коју јеврејску организацију. Радио сам у листу Књижевна реч, који је промовисао на десетине јеврејских писаца. Али то данас нико не помиње као пример отворености и позитивног односа српске средине према јеврејској култури. Никада ниједној групи нисам оспоравао грађанска права, а камоли прогањао мањинске писце због њиховог мишљења или – не дај, боже – предлагао да се забрањују њихове књиге, за шта се у мом случају – а у име „мањинских права“ – залаже Филип Давид. Магистрирао сам на америчком колеџу на којем су већина професора били Јевреји (Дејвид Мелцер, Глорија Фрим – да поменем најпознатије), енглески Јеврејин Данијел Вајсборт ми је у свом часопису не само објавио поезију, већ ме и позвао да наставим студије на његовој катедри; јеврејски песници Дејвид Игнатов, Филип Левин, Леонард Коен, Бернадет Мајер, препоручивали су ме издавачима и храбрили да наставим са превођењем својих песама на енглески. Најпознатији јеврејски песник Јехуда Амихаи нашао је за сходно да сачува писмо које сам му упутио 1991. и укључио га у свој архив, који је доступан јавности. Волео бих да ми неко објасни како је могуће да су сви они слепи, а само Филип Давид видовит. Зашто би је-

дино његово мишљење о мени било меродавно, а мишљење људи који су много значајнији од њега – неважно? До сада то нико није умео да објасни, а поготово он сâм. Оно што је још страшније јесте да мишљење једног јединог човека бива промовисано у истинито и једино прихватљиво. До јуче смо имали једину могућу истину – Брозову, а данас имамо Давидову и ниједну другу.

Неки су Вас, не схваћајући Вашу књију или намерно манијулишући њеним садржајем, ојивљивали шито се „тиолико“ бавише јеврејском историјом у књизи о Кишу...

Па, ево и одговора на ово „дубокоумно“ питање. Бавим се јеврејском историјом јер се њоме бавио Киш, а ја се у својој књизи, гле чуда, бавим Кишовим делом. Да је Киш писао о историји Шпанаца или Турака, свакако не бих могао а да не поменем историју тих народа. Мислите ли да би се ико у Шпанији или Турској сетио да то прогласи злонамерним? Да ме, штавише, због критичког мишљења према једном писцу прогласи непријатељем шпанског или турског народа? Но, да ли се ја уопште и бавим историјом у правом смислу те речи? Не бавим се, као што се није бавио ни Киш. Киш је нудио уметничку слику те историје (што је у суштини само фикција), а ја сам се бавио начином на који је она уметнички представљена. На жалост, данас чак и докторима књижевности ваља понављати оно што би морали знати и средњошколци: критиком једног уметничког дела нити можемо потврдити нити оспорити историјске чињенице. Чак и када укључује историјске документе, књижевно дело не може бити документ јер би се у том случају историчари могли позивати на уметничка дела, што би била невиђена бесмислица. Зар је могуће и замислити да се неки историчар, са циљем да докаже историјске истине, позива на уметничка дела Данила Киша или ког другог писца?

Писац може имати најбоље намере у свом посезању за историјским документима, па опет створити трећеразредно

књижевно дело. С друге стране, могуће је створити снажно књижевно дело на основу лажних или измишљених чињевица. Киш је у нашој средини општеприхваћену верзију историјских догађаја представљао као значајан квалитет свог књижевног дела, и по томе је сличан соцреалистима. Оног тренутка када писац почне да се ослања на ауторитет нечега што није литерарно и што постоји независно од његовог дела, па и од литературе уопште, он је закорачио у воде идеологије. Бранећи своје литерарне домете, Киш се пре свега позивао на историјске истине које његови критичари тобоже желе да негирају, јер они – како је тврдио – и не критикују његову литературу, већ се њоме инспиришу како би васкрсли Стаљина. Колико год ово изгледало невероватно, то је био и остао основни модел одбацивања сваке негативне критике упућене на Кишову адресу.

Зашто су наши кишолози у случају Лажног цара подржали оштружбу за антисемитизам?

Разлог је једноставан. Ако се моја књига прогласи антисемитском, онда се она не односи на њих, већ на Семите. Другим речима, они у том случају остају неокрзнути, невини да невинији не могу бити, па могу да наставе са рециклажом свих оних митова које нам нуде у облику књижевне науке, а које сам ја разобличио и показао бесмисленим.

Зашто се данас толико говори о антисемитизму, да ли је то знак кризе идентитета којом смо сви захваћени?

Недавно се поводом ове теме из Израела јавио читалац Политике Ивица Станковић. Он сведочи да је кошаркашки судија у игри два израелска тима досудио прекршај против једног тима, да би истог тренутка од стране ТВ-коментатора био проглашен за антисемиту. Број оних којима је данас прилепљена ова етикета је толики да је више него очигледно да је сама реч изгубила сваки смисао и да се користи на крајње неодговоран начин. Коме све таква етикета није прикачена: од

врхунских јеврејских интелектуалаца па до малолетника чија се писменост своди на писање графита. А као што смо видели, и кошаркашки судија може постати опасни „антисемита“ у једној јединој секунди: довољно је да дуне у пиштаљку. То што је фаул досудио у корист израелске екипе неће му нимало помоћи. За сада још једино бебе у породилиштима успешно одолевају оваквом етикетирању. Мада, неће ме чудити ако разне НВО своје активности прошире и у том правцу.

Откуда оволика брига за Семите и све већа хајка на оне који су тобоже против њих? Одговор је врло једноставан – борба против антисемитизма је постала један од најбоље плаћених послова на нашој планети. У једном интервјуу са Николом Живковићем немачки професор Бернд Рабел каже да само једна невладина организација у Немачкој, Антифа, годишње добија 160 милиона евра за борбу против антисемитизма, а заправо за сузбијање сваке слободне мисли. Ко су борци против антисемитизма у Немачкој? У питању је – како каже Рабел – један „паразитски слој друштва“ који живи од измишљања некаквих антисемитских случајева како би оправдао своје огромне приходе, о којима други слојеви друштва могу само да маштају. Слично је и у Србији: зар је могуће и очекивати да људи који примају оволике своте новца могу бити на страни истине, а на сопствену штету? Својим агресивним понашањем ове организације заправо провоцирају скандале у друштву, а потом тим скандалима оправдавају и своје деловање и огромне инвестиције које су у њих уложене. Оно што посебно забрињава је што се борци против антисемитизма ослањају искључиво на казнени ситем. Иако се залажу за такозвано грађанско друштво, иако машу тековинама цивилизације и представљају се као просветитељи, борцима „против антисемитизма“ не пада на памет да се против негативних појава у друштву (када их заиста има) може борити образовањем, дијалогом, културом, хумором, новим облицима друштвености и повезивања међу људима. Њихове методе су пропаганда, уцењивање, етикетирање, кажњавање.

Докле могу да иду „борци против антисемитизма“, показаћу на следећем примеру. У Нину од 18. марта 2010. објављен је текст под насловом „Антисемитске књиге у Србији“, уз који је прикачен списак од педесет четири спорних (читај: „антисемитских“) наслова. Састављач овог списка је Савез јеврејских општина. Књига *Лажни цар Шћейан Киш* (која није преведена ни на један језик, а на српском је имала само два издања) ту је стављена раме уз раме са *Прошлоколима сионских мудраца*, која је једна од најпревођенијих и најчитанијих књига у историји. Авај, да би нешто имало смисла као оптужба, потребно је имати осећај за стварно и могуће, а управо тога нема у процени како садржине, тако и домета моје књиге. Моје мишљење о једном канонизованом писцу од којег баш никоме није длака са главе зафалила (а поготово не канонизованом Кишу) проглашено је великом претњом за „јеврејску заједницу“. Комични ефекат овакве оптужбе је следећи: да „Савез јеврејских општина“ не би био угрожен, ја о Кишу као писцу морам мислити све најбоље.

У медијима се антисемитизам увек домиње као јасна и нейроблематична историја. Да ли је значење ове речи заиста јасно и недвосмислено?

Дозволите да подсетим да антисемитизам и антијеврејство не могу бити синоними, тако да изједначавање ова два појма нема подршку у науци. Нити су већина Јевреја Семити нити се та реч може везивати за само један народ (у овом случају – Јевреје), како се то обично чини. Погледајте било који уџбеник или *Енциклопедију Бриџанику* (за коју нико није тврдио да је антисемитско штиво) и видећете да у науци појам *семитски* обухвата више језика и више народа. *Енциклопедија* истиче да постоје четири групе семитских језика, а хебрејски је само један од оних који припадају том стаблу. Штавише, и сами семитски језици само су подврста „хамитско-семитских“ или „афро-азијских језика“.

Гошњово из минутиа у минути, медији откривају некој новој антиисемитију. Да ли постоји икаква разумна дефиниција која би ошавдала ушотребу овој појма и сиречила својевољно и злонамерно етикетирање саговорника?

Киш је тврдио (а његову изјаву сам навео и у књизи *Зар ошети о Кишу?*) да су Јевреји Средње Европе имали кључну улогу у завођењу црвеног терора и да је то „била њихова велика грешка“. Киш, дакле, не само што признаје кључну улогу Јевреја у Руској револуцији, већ их сматра и одговорним за злочине почињене у име револуције. Није ли занимљиво да Киш због ове изјаве никада није етикетиран као антисемита, док сам ја, који се позивам на ову Кишову изјаву (чију истинитост потврђују сви озбиљни историчари модерног доба), проглашен антисемитом? У тексту „Нови светски поредак је повратак на тоталитарни јудаизам“ (*henrymacow.com*, 26. јануар 2013) канадски писац јеврејског порекла Хенри Макау подсећа како су највиши ауторитети јудаизма својевремено дефинисали антисемитизам: рабин Стивен И. Вајс (Steven I. Weiss) каже да „неки то могу звати комунизмом, али ја то зовем његовим правим именом: јудаизам“. У новинама *Цуиш војс* (*Jewish Voice*, јул–август 1941) налазимо ову дефиницију: „Антикомунизам је антисемитизам.“ Намеће се питање како је онда Киш, који је своју каријеру градио на имицу антикомунисте, успео да избегне етикету антисемите. Као што видите, свако би се, па и Данило Киш, могао оптужити за антисемитизам, и то позивањем на врховне јеврејске ауторитете. Шта је ово него још један доказ да се у пракси срећемо са селективном применом ове етикете, која би, ако би се примењивала доследно, морала да буде прикачена већини становника наше планете?

Колико је сшара идеја конспирације и иде су у шом коншекстиу фамозни Протоколи сионских мудраца?

Идеја конспирације свакако није од јуче. Негде сам нашао да је кинески генерал Сун Цу (544–496. п.н.е) овако писао:

„Најјача победа је она која је добијена без употребе оружја. Ако желите да освојите неку државу, најбољи начин је да у њу убаците хедонизам, неморал, скарадне игре, изазовете генерацијски сукоб између старијих и омладине... Егоизам, промовисање личних задовољстава изнад заједничког интереса групе и слично, слаби борбени дух, ствара апатију и незаинтересованост за заједничку ствар, и временом ће тај народ сам срушити своје одбрамбене зидове и окупатора дочекати као ослободиоца.“

Шта је ово ако не диван пример конспиративне стратегије сличне оној коју налазимо и у *Протоколима*? Да ли сада значи да после читања ове изјаве неко мора мрзети Кину и кинески народ? То свакако нема никаквог основа, а узима се као врховни изговор за прогањање *Протокола*: да ће свако ко прочита ову књигу мрзети Јевреје широм света, без обзира на то ко су и шта чинили.

Колико је тачна тврдња да Протоколи код читалаца изазивају мржњу према читавом једном народу?

Ако вас ратови и беда свакодневице, модерне „демократе“ и њихови медији већ нису научили мржњи, неће ни *Протоколи*. Не разумем зашто би читалац који је прочитао *Протоколе* мрзео било кога. Ауторство *Протокола* је приписано „сионским мудрацима“ (дакле – одабраној елити), а не јеврејском народу у целини. Народи не пишу протоколе. То што дотична елита наступа као заступник читавог народа није друго до пример класичне манипулације, коју срећемо и код елита других народа. Свако ко је икада желео моћ над другима наступао је као заштитник интереса тих других. Зато у *Протоколима* нема ни трачка сумње да би читав јеврејски народ желео управо онакав облик владавине над другим народима какав му нуде „сионски мудраци“. И када у тој књизи читамо „наша власт“, „наш владар“, „када се зацаримо“ итд, онда је јасно да се заменица *ми* користи на демагошки начин, јер се циљ елите проглашава корисним за цео народ.

Нема те књиге која има ту моћ да у читаоцу изазове љубав или мржњу, ако за тако нешто већ не постоје предуслови у човековој психи и духу, у стварности која га окружује. Да није тако, онда би неко, читајући једну од религијских књига, одмах постао припадник дотичне религије; онај ко чита неки рад Карла Маркса би истог тренутка постао ватрени марксиста; а неко ко чита Дантеа и сâм би истог трена постао песник. Зато никада није било и нема ниједног разумног разлога за цензуру било које књиге. А рећи да само једна или неколико књига заслужују забрану није друго до увод у забрану многих других књига. Не тако давно Филип Давид је обелоданио списак од стотину наслова које би требало забранити у име „слободе говора“. Шта је ово ако не доказ да се уопште не ради о *Пројокоlima*, већ да се ова књига користи само као изговор за цензуру и забране много већих размера.

Али зар читање овакве књиге не изазива мржњу према владарима из сенке? Како објаснити ложику иревентивне цензуре, коју неки предлажу, а која подсећа на концепцију иревентивног бомбардовања оних који, ако и нису ирентуивно непријатељи, ипак могу постојати једнога дана?

Зашто би неко мрзео било кога после читања *Пројокола*? Напротив, читање овакве књиге може да буде повод за саморефлексију што – рекао бих – није за потцењивање. Истина, у тој књизи читате да су гојски народи „бескрајно подли јер пузе пред силом“, да су „снисходљиви према злочинима“, да су „трпељиви до мучеништва пред насиљем дрског деспотизма“ (*Пројокол 3*)... Но, овде се поставља једно веома непријатно питање: чак и ако нас конспиратори виде као зле и подложне најнижим инстинктима, да ли се овакав увид може свести на алиби једне владавине? Шта ако у овоме има истине и мимо *Пројокола*? Проблем није само у томе ко влада и зашто, већ много више у следећем: на који начин ми доприносимо лакоћи владања над нама? Одговор на

ово питање могао би бити много кориснији од мржње према конспираторима, будући да он подразумева преиспитивање духовних, психичких и интелектуалних основа наших сопствених живота.

Питате зашто се мржња рекламира као једини могући одговор на ову књигу, зашто се унапред одбија могућност разумног дијалога поводом питања које она покреће. Видели смо безброј пута да се то чини као алиби за забрану ове књиге. Но, забрана било које књиге само обнавља исти онај модел контроле и манипулације који је већ описан у самим *Пројкокоlima*, што свакако није најбољи начин оспоравања њихове аутентичности.

Да ли се проблем антисемитизма може свести на мржњу, како то најчешће чинимо у медијима?

Антисемитизам је далеко сложенији феномен него што на први поглед изгледа. Овде ћу поменути нешто што се при проучавању ове појаве готово никада не узима у обзир. Ради се о чињеници да антисемитизам није био само израз негативних осећања нејевреја према Јеврејима, већ су на њега рачунали и неки од вођа ционизма. Тако је Алберт Ајнштајн сведочио да „... антисемитизам у Немачкој даје резултате које – из јеврејског угла – ваља поздравити. Верујем да немачки Јевреји своју непрекинуту историју дугују антисемитизму.“ (Albert Einstein, How I became a Zionist, *The Collected Papers of Albert Einstein*, Volume 7, Document 57, tr. by Alfred Engel, Princeton University Press, 2002, 235)

„Антисемитизам ће остати психолошки феномен све док Јевреји буду долазили у додир са нејеврејима, у чему је, па, ту штета? Можда је управо антисемитизам оно што нам омогућава да опстанемо као раса. Барем ја у то верујем.“ (*Ibid*, Document 37, 159)

Сличне мисли наћи ћемо и код Теодора Херцла, оснивача политичког ционизма, који у свом *Дневнику* пише:

„Антисемити ће постати наши најпоузданији пријатељи, а антисемитске земље наши савезници.“ (*The Complete Diaries of Theodor Herzl. Vol. 1*, edited by Raphael Patai, translated by Harry Zohn, 84)

Ако се ово има на уму, онда ни оно наизглед необјашњиво место из Протокола број 9 није уопште тако необично као што на први поглед изгледа: „... јер нам је антисемитизам потребан ради руковођења нашом млађом браћом“ (*Зајонетика сионских протокола*, Београд, 2002, 149). Није ли занимљиво да у књизи која је проглашена „антисемитским памфлетом“ налазимо мисли готово идентичне онима које су нам завештали неки од најугледнијих Јевреја новијег времена и вођа ционизма?! И док се идеје *Протокола* проглашавају „антисемитским ђубретом“, дотле се истоветне идеје из пера водећих лидера ционизма сматрају сасвим пристojним штивом! Очигледно је да се овде срећемо са планском употребом идеологије зарад оживљавања колективног духа. Јасно је да би – без ширења осећања угрожености колектива који просветљују и предводе – лидери ционизма изгубили своју историјску мисију. Овде се корист коју од антисемитизма имају лидери ционизма приказује као нешто што је *корисно за Јевреје као народ*. Све ово показује да се антисемитизму као појави мора приступити студиозно и без ослањања на клишее новинарства и дневне политике.

Да ли су антијеврејски закони ирансијерни и до које мере су ефикасни? Коначно, какав је однос јевреја која је заштићена посебним законом према онима који немају привилегију да буду заштићене двоструким законима? Да ли примена оваквог закона може да буде одложна улу шумачења и злоупотреби?

Ако је једна група означена као мањинска а сваки њен вапај законски привилегован, јасно је да се поставља питање ограничења злоупотребе позивања на статус жртве у свакој могућој прилици. Заиста, ко може да гарантује да крити-

ка уметничких радова једног јеврејског сликара неће бити проглашена антисемитском? Ако читате наше међуратне књижевне полемике, видећете да су учесници тих полемика умели да се добро извређају, некад и преко мере. А опет, нико се тада није позивао на говор мржње, нико није у недостатку аргумената водио свог опонента на суд. Винавер није потезао јеврејског оца како би одбранио своје полемичке ставове. Данас људи воле да законом и батином доказују оно што може да се докаже само животом и интелектом. У том смислу се све више губе достојанство и слобода, а чланови друштва се све више свде на немоћне јединке којима је непрекидно потребна заштита институција.

Можеће ли да наведеће пример када је неки јисац неосновано итрао на каршу антијисемијизма?

Типичан пример злоупотребе у потезању антисемитизма дао је управо Данило Киш, о чему сам писао у књизи *Зар ојетї о Кишу?*. У књизи *Црвено и љаво* (Нин – издавачка делатност, Београд 2001) Драгослав Михаиловић сведочи да је Миодраг Перишић приликом посете Јосифа Бродског Београду упитао овог писца откуда му информација да је полемика са Кишом била мотивисана антисемитизмом. На то је Бродски одговорио: „Киш ми је казао.“ Када је потом Перишић питао Киша да ли је истина да је он на такав начин представио Бродском полемику поводом своје књиге, Киш је – мртав хладан – одговорио: „Ма то је речено да би се књига боље продавала!“ Оно што је – по Кишовом сопственом признању – било тек трговачко довијање, временом је прихваћено као доказана истина о антисемитизму српске средине. Штавише, као врхунски доказ литерарне вредности Кишовог дела?!

Приче о дисиденцију честїо су јрејлїтїене са јричама о антијисемијизму. Колико је тај аспекти Кишове биографије убедљив? Да ли је Киш био у неку руку јредодређен за ди-

сидентисиво већ и самом чињеницом да је себе видео као Јеврејина?

У интервјуу за Време (бр. 1241, 16.10.2014) Владета Јанковић сведочи:

„Киш је дипломирао баш када сам се ја уписао (на Филолошки факултет, НВ). Војислав Ђурић га је касније позвао да остане за асистента, али се Киш на томе захвалио. (...)

Средином осамдесетих, претходно обезбедивши сагласност надлежних, као шеф Катедре за општу књижевност и теорију књижевности састао сам се са Кишом и са пуним покрићем му предложио да, као професор по позиву у рангу редовног професора, дође на наш факултет и држи часове када хоће, колико хоће и о чему хоће.

Које ѿгине?

Негде 1985, чини ми се. Изгледа да је већ био болестан.

‘Дај да размислим’, рекао ми је.

Кад смо се неколико дана касније састали, одбио је мој предлог.

‘Осим Николе Милошевића, нико ме од вас са Катедре није подржао’, рекао је. Што, иначе, није било тачно. Али, хајде... Можда само нисмо били довољно гласни.

‘То је зато’, наставио је Киш – а наводим га од речи до речи, ‘што ви у ствари не волите Јевреје.’

Говорио је ‘ви’, није поменуо никога појединачно. Био сам озбиљно потресен тако неправедном оптужбом.

Шта сѿе рекли?

Ништа. Не зато што сам био љут, већ зато што ми се учинило да би после тога било бесмислено наставити озбиљан разговор. Поред тога, био сам свестан да бриљантни људи уопште знају да буду опсесивни.“

Не само да је Кишу, по Јанковићевом сведочењу, одмах по завршетку студија било нуђено место асистента на Филолошком факултету, већ му је и касније, уз „сагласност надлежних“ – мимо свих законских правила и изборних

процедура – нуђено оно што није нуђено ниједном српском писцу, па чак ни Црњанском: да на факултету предаје „када хоће, колико хоће и о чему хоће“. Неизбежно се намеће питање како је за ову понуду Јанковић обезбедио сагласност „надлежних“ (читај: владајућих комуниста) ако је Киш – како је за себе тврдио – био дисидент! Киш је ову понуду одбио стога што је знао да мит о „прогнаном Јеврејину“ доноси много више од редовне професорске плате: могућност манипулације својим имиџом и делом и ван граница ондашње Југославије.

Прави је „бисер“ и то што Јанковић сматра да је Кишово понашање ствар „опсесије“. Не види да је то крајње рационално и смишљено играње на карту „српског антијеврејства“, које му је (очито) било потребно по сваку цену и из којег је профитирао само он. Када сам у својој књизи *Зар ојейи о Кишу?* изнео и друга сведочења о овој стратегији политичке манипулације, којом се Киш користио у континуитету, био сам проглашен „нацистом“. А, ево, сада професор Владета Јанковић, можда и нерадо (јер Киша и даље сматра „бриљантним“), потврђује управо оно што сам већ рекао. И док то чини, он нимало није нациста.

У књизи Homo Poeticus, коју је за Farrar-Straus-Giroux ипиредила Сузан Зонїаї, налази се следећа Кишова изјава коју бисїе можда моїли да ипрокоменїаришеїе: „Judging from the surname Kohn (Kohen, Cohen, from which the title of the Khazar kings, kogan, appears to derive), one of my great-grandfathers was a rabbi. Certain references in my father’s letters suggest that his forebears were feather merchants and came to Hungary after being expelled from Alsace. I imagine he was referring to ancestors on his mother’s side.“ (243) [„Cygeћи ио ипрезимуену Кон (Коен, од којеї иоїииче иїиїиула хазарских краљева kogan), један од мојих ипрайрадегова био је рабин. Извесни извори из иїисама моїа оца иоворе да су њеїови иреци били ипрїовци иерјем који су се населили у Мађарској,

јошћо су били јројнани из Алзаса. Прејћосћављам да је мислио на јрејћке са мајчине сћране.“]

Нити разумем зашто се западни новинар распитује до у танчине о Кишовом пореклу ако је то тако неважно, како нас учи мултикултурни Запад, нити разумем Кишово фабриковање увек нових пикантерија, које би требало да га у очима читалаца учине занимљивом фигуром, писцем чије генетско стабло већ представља прозу „пар екселанс“. Чињеница да су се многи на Западу интересовали управо за овај аспект Кишове личности, а Киш им у том смислу радо излазио у сусрет, сада се на најподмуклији начин приписује мени као некакво бављење Кишовом биографијом из ко зна каквих разлога. Оно што је Киш сâм истицао и јавно рекламирао као слику свог идентитета сада се мени подмеће као „копање по туђој биографији“. Свако ко је пратио полемике изазване *Гробницом за Бориса Давидовича* сетиће се да је Киш тврдио да је био прогањан у српској средини управо зато што је Семита, те да његова лична судбина у неку руку рефлектује судбину трагичних јунака из периода стаљинизма, о којима је писао у својим делима. До дан-данас ту се није ништа изменило: страни критичари и тумачи напросто нису у стању да се баве литературом овог аутора а да то бављење не уоквире причама о антисемитизму српске средине и Кишовом дисидентству. Чињеница да наша књижевна наука до сада није била у стању да одвоји Кишово саморекламерство од објективних чињеница његове биографије и његове литерарне каријере говори да је њен основни критички метод „рекла-казала“, будући да она већ деценијама казује оно и само оно што је Киш рекао о себи.

Збој чеја се код нас са јћолико сћрасћи брани Кишово дело, док се у истћо време кријћика друјћх, јћакође јризнајћћх јћсаца не сматћра нужно злонамерном?

Разлог свакако није у сфери културе и културних аргумената, већ у сфери идеологије. Киш је у највећој мери упо-

требљив у контексту наметања српске кривице. Јер ако су Срби криви за све ратове у двадесетом веку, криви за пропаст Југославије итд, зашто не би били криви и за антисемитизам? То што се српска средина огрешила о једног Растка или Црњанског, данас никога не занима. Више се и не поставља питање прогањања српских писаца од стране српских комуниста, којима је, за дивно чудо, већ опроштено. Зар то не указује на постојаност исте антисрпске политике, која се од комунистичке окупације Србије па до данас није нимало изменила, без обзира на промене политичких режима? У контексту такве политике, књижевност нема никакву вредност – вредне су само биографије или пак њихови одломци, вредни у оној мери у којој могу да подрже одређену идеолошку шему. Иако оспорена документима живих сведока, од којих су неки Кишу били наклоњени, Кишова прича о српском антисемитизму остаје вазда непромењена стога што је „некоме“ корисна. И то је врхунска манипулација данашње кишологије, која тобоже брани дело овога писца, док заправо брани само оне аспекте пишчеве биографије који су употребљиви при ширењу антисрпског шовинизма. Иако је сâм Киш признао да је потезање антисемитизма било у функцији боље продаје његове књиге, оно се није ограничило само на пишчеву јадиковку Бродском, већ је – напротив – непрекидно коришћено с предумишљајем: понављана лаж кад-тад бива прихваћена за истину. Јеврејски писац који иза себе нема мит прогоњеног Јеврејина ни ондашњим ни данашњим издавачима није занимљив; да није тако, ваљда би и Станислав Винавер (такође полујеврејин) доживео макар делић оне славе коју је доживео Киш, тим пре што је као писац и као интелектуалац далеко изнад Киша. Оно што Винавер није имао за продор код страних издавача јесте мученичка биографија, макар она била измишљена – попут Кишове.

Једна од најчешће цитираних Кишових мисли јесте да национализам нужно води у антисемитизам. Да ли је ова Кишова мисао има икакву основу?

Већ сам у *Лажном цару* указао на то да Киш у тумачењу сложених феномена као што су национализам или антисемитизам нуди олаке дефиниције иза којих не стоји ништа осим политичке подобности и додворавања издавачима. Могао бих да цитирам многе ауторе који се у овом питању не слажу са Кишом, али задржаћу се на код нас толико популарној Хани Арент.

„Једно од ових брзоплетих објашњења је изједначавање антисемитизма са необузданим национализмом и његовим ксенофобичним изливима. На жалост, чињеница је да је модерни антисемитизам пропорционално растао са опадањем традиционалног национализма и да је климакс достигао тачно у моменту када се распао европски систем националних држава и његов драгоцени баланс моћи.“ (Хана Арент, *Извори тоталиитаризма*, 3)

„И не само нацизам, него и педесет година антисемитске историје говори против изједначавања антисемитизма са национализмом.“ (Хана Арент, *Извори тоталиитаризма*, 4)

Одговор на Ваше питање био би: Кишово изједначавање национализма и антисемитизма представља крајње површан приступ овој сложеној појави.

Ако већ тврдиш да је против Ваше књижевојена хајка, претпостављам да знаш и ко је био организатор хајке...

Нема никакве сумње да је главни режисер хајке на моју књигу био онај ко је тренутно и најприсутнији идеолог у српској култури: Филип Давид. То је човек који данас саставља црне листе, он је Стипе Шувар савремене Србије. То што Давид нема титулу државног цензора не мења на ствари, сама чињеница да се он бави наметањем „културног модела“ говори да су његове активности изашле из оквира културног деловања. Писци пишу књиге, а не намећу културне моделе. Зар је иједан значајан писац икада мислио да својим књигама средини у којој је живео наметне „нови културни модел“? Чак су се и највећи светски писци борили за нешто мало

пажње и публике. Давиду то није довољно: он би да промени начин мишљења милиона људи.

Јасно је да оптужба за антисемитизам у случају моје књиге представља претњу издавачима. Данас нема тог издавача у свету који ће ризиковати да понесе ту етикету, што само по себи говори да је таква оптужба равна одстрелу. Имао сам прилике да чујем снимак радио-емисије у којој су наступали Филип Давид и издавач моје књиге *Лажни цар Шћейан Киш* – Васа Павковић. Веровали или не, али Филип Давид није имао ништа да каже о самој књизи, он се чак њоме није ни бавио, цео „разговор“ био је нека врста претње моме издавачу и упозорење за убудуће. Нема сумње да се овде ради о најмрачнијој форми уцењивања. Данас је антисемитизам најчешћи изговор за одстрел писаца који моћницима не одговарају из овог или оног разлога. А то што ти разлози не морају, а често и немају никакве везе са Семитима (којим Семитима? – плурал девојци срећу квари!), то му дође као „колатерална штета“. Именовање „кривца“ је уједно и његова осуда, а сваки покушај оптуженог да докаже своју невиност биће протумачен као још један доказ кривице. Између етикетирања којем прибегава Филип Давид и метода којима се у Кишовој *Гробници* служио стаљинистички инспектор Федјукин нема никакве разлике. Још колико јуче комунисти су сваку књигу коју не разумеју или не воле могли забранити као антикомунистичку; оног тренутка кад би оваква оптужба била изговорена – нестала би и могућност да аутор себе одбрани. Реч антикомунизам имала је ауру највећег могућег прекршаја, и у њеној сенци никакав дијалог више није био могућ.

Није на одмет приметити да је исти модел цензуре за који се данас залаже Давид предлагао и Тито, који је поводом једног политички неподобног писца рекао: „Ја не тражим да ми сад њега, шта ја знам, хапсимо, и тако даље, него – напротив – да буде *јлас јавносџи онај који ће њих онемојућиии да се баве џаковим јослом.*“ (В. Маринко Арсић Ивков, *Кривична*

есџеџика, 209, под. НВ) Књиге, дакле, не треба да забрањује Партија (односно Тито, као њен вођа), већ сáмо друштво („глас јавности“) на себе мора да преузме улогу полиције која прогања и забрањује све оно што Титу није по вољи. На исти начин је Филип Давид био разочаран што је било и оних који су подржали моју књигу. По њему, требало је да сви устану против ње и њеног аутора („глас јавности“). То је тај „нови“ културни модел о којем он машта, модел једноумља.

Шта је то по чему су њрејознајљиви нови ѡросветијшељи, како их зовеше? Којим се ѡвором служе, какје вим вредносним мерилима?

Они су настављачи цензорског говора из времена комунизма. Увек говоре у име некаквог „ми“, које би требало да се подразумева, а начин на који прикривају своје личне интересе је толико неспретан да је просто комичан. Ево неколико примера тог новог говора у којем нема баш ничег новог. Примери које наводим узети су из наступа Филипа Давида на јавним трибинама.

„Међутим, то је један одређени културни модел, а *ако му се не суйројсџавимо* – а он је доминантан, он је владајући – последице могу бити катастрофалне.“ (Филип Давид на трибини „Може ли се прескочити сенка зла“, Кикинда, 10.6. 2005)

„Ако узмемо у обзир све оно што је Николај говорио и писао, онда се заиста *морамо озбиљно забринути* над културним моделом који је данас постао доминирајући у Србији, а који се отворено ослања на његово дело. Стварно, велико је питање куда све то води и *како ћемо из ове наше сџџуације изаћи*.“ (На трибини одржаној под насловом „Конструкције стварности“, Музеј Војводине, Нови Сад, 26.1.2006)

Било би добро да Давид најпре објасни смисао заменице *ми* у својим наступима. Давид се час поистовећује са некаквом апстрактном већином, а час себе види као елитног просветитеља коме је задатак да већину приведе памети.

Супротно ономе у шта жели да нас убеди Давид, културни модел већине Срба се и те како променио, није се променио само „културни модел“ наших просветитеља. Зар Давид не зна да свака турбо певачица, трећеразредни фудбалер, политичар или тајкун у земљи Србији имају више обожаваца од Николаја Велимировића, кога Давид проглашава учитељем паланачког мишљења? Што нас наводи да се упитамо уме ли Давид уопште да запажа најочигледније чињенице живота! Србија је већ постала копија Запада, али да би се прикрила истина „оригинала“, сада за све негативно у нашем друштву опет ваља наћи дежурног кривца, макар то био и један свештеник сахрањен одавно. Но, ако Срби одбаце свој „културни модел“, Давид ће им лично средити све духовне, државне, правне, економске и остале проблеме. А то што они Давиду не верују на реч, то је доказ да су паланчани, Азијати, можда чак и ванбрачна деца Драже Михајловића.

Истина, када би сви Срби слепо веровали у Николаја (као у неком стрипу), онда би Давид још и могао да машта о томе како ће да им уздрма културни модел. Проблем је само у томе што је „*културни модел*“ данашње Србије потпуно западњачки. Зар деца која се дрогирају од дванаесте године, криминалци, корумпирани политичари, тајкуни, стотине хиљада незапослених, неколико милиона потенцијалних емиграната, ... не раде друго него уз свећу читају староставне фрагменте Николаја Велимировића? И коме је потребна таква, „*николајевска Србија*“, осим Давиду, који од виртуелног обрачуна са овим покојником живи већ годинама? Ево још једног примера Давидовог новоговора. У једном интервјуу Давид открива „велику истину“:

„Демократија није закон већине и воља већине него је пре свега поштовање права мањина, које су религиозне, које су полне, које су политичке, и разне друге.“ („Пузећи и отворени антисемитизам у Србији“)

Но, где су, у контексту његове полемике са мојом књигом, права мањина, за која се он залаже? Припадам *мањини* оних

који не мисле да је Киш велики писац. Волео бих да знам када је и где Давид штитио моја (мањинска) права да о једном писцу имам своје мишљење. Уместо да брани права мањине, за шта се тобоже залаже, он је у име општеприхваћеног суда већине (водећих српских институција) прогањао моју књигу. Овде, наравно, није спорно то што Давид има критичко мишљење о мојој књизи – зашто га не би имао? Ради се о томе да је он мом издавачу буквално претио. Он је водио кампању да се престане са штампањем мојих књига.

Желео бих да кажем још нешто. Давид се залаже за светске видике, за прожимање култура. Е, па, Комунистичка партија, са којом је он у периоду комунизма тако лепо сарађивао, чак и као колумниста у листу Комунист, забрањивала је Жида, Малроа, Камија, Сартра, Берђајева, Кафку, Бекета и многа друга имена светске књижевности (опширније о овим забранама: Маринко Арсић Ивков, *Кривична естетика*, 2003). Да ли је Давид иједном ушао у сукоб са Партијом због њене културне политике? Да ли је иједном узео у заштиту ове писце од цензора комунистичке паланке? Наравно да није. Зато данас и јесте стручњак за људска права и уметничке слободе.

Данас се све више говори не само о излованим „антисемитским случајевима“, већ и о традицији (континуитету) антисемитизма на српском тлу. Да ли ова ситуација има икакву тежину у историјским чињеницама?

Феномен антисемитизма често се објашњава завишћу једне етничке групе према „успешном Јеврејину“ из њене средине. Када је у питању српска средина, тешко да бисмо за проверу ове теорије нашли бољу фигуру од познатог издавача Геце Кона. На основу његове трагичне смрти, често се потезао антисемитизам српске средине према нашим „успешним Јеврејима“. Но, чињенице то не поткрепљују. Драгоцено сведочанство о животу и раду Геце Кона у српској средини оставио нам је његов пријатељ Милан Јовановић

Стоимировић у својој књизи *Портрети њрема живим моделама*. Он пише:

„Негде 1938. Геца ми је рекао да му Немци нуде 50 милиона динара да напусти своје предузеће. Паре је могао да добије у фунтама или доларима. Рат је био на помолу.“ (Матица српска, Нови Сад, 1998, 278) (Одговор на питање зашто су Немци упозоравали Кона да се на време склони, па му чак нудили и новац, остављам историчарима).

На Стоимировићев савет да прихвати немачку понуду и склони су у Америку док рат не прође, Кон је одговорио:

„Ја сам Србин и српски патриот и нећу то да чиним. Желим да у јесен 1941. прославим четрдесет година самосталног рада и педесет година од када сам дошао код Арсе Пајевића (...) Ја сам матор човек и не могу са женом да пређем у хришћанство, али су моје кћери, зетови и њина деца прешли у српску веру, те су тако раскинули са јеврејством.“ (*Истио*, 279)

Нигде ни помена некаквог антисемитизма српске средине или траума асимилације, за коју су се определила његова деца, а у чему Кон није видео никакву трагику. Чињеница да многи угледни Јевреји – попут Геце Кона – нису хтели да напусте Србију чак ни када су Немци били надомак Београда и кад им је нуђено да се на време склоне, јасно говори да се у српској средини нису осећали угроженим.

Највећа трагедија наших Јевреја десила се за време окупације, када је – од 11.870 београдских Јевреја – рат преживело само 1.115. Чланови невладиних организација су се протекле деценије просто утркивали да немачку операцију чишћења припишу „српским националистима“. Упркос сведочанствима самих Јевреја и сведока поменутих догађаја – као што је Јаша Алмули – они и даље тврде да су Срби малтене руководили Трећим рајхом, због чега их треба казнити. Истини за вољу, треба рећи да је одговорност за јеврејску трагедију често пребацивана на мале народе, док су моћни режисери из сенке често остајали невини. У књизи *Јеврејски њисци у српској књижевности* Предраг Палавестра пише:

„Надолазећи талас антисемитизма, што је из Немачке заплуснуо и српске крајеве и захватио милитантне групе српских и југословенских националиста, није био једини узрок за такву промену државне политике према јеврејским емигрантима и Јеврејима уопште. *Измену сјава намећале су и неке евројске силе, не само Немачка која их је брујално йројонила, нејо и Велика Бријанија која није хйела да их йрими у Палесйину. Под йријиском из Лондона, јујословенска влада је зайворила дунавски йуј којим су се Јевреји из Средње Евроје исељавали и на йри брода задржала у Кладову йреко 1.000 избејлица. Део йој ‘кладовској йрансйорйа’ йребачен је касније у Шабац, йде су дочекали немачку окуйацију, да би са домаћим срйским Јеврејима били йобијени од Немаца у окйобру 1941. йодине.*“ (54–55, под. НВ)

Иако смо у наведеном примеру били само позорница туђег злочина, нема сумње да ће број поубијаних Јевреја у Шапцу бити приказан историји јеврејских жртава на нашем тлу, а не историји Енглеске, која је режисер поменутог злочина.

Ако се изузму екстремне ситуације, као што је немачка окупација у Другом рату, и погледа положај јеврејских заједница у српској историји, нећемо наћи много тога што би подржало некакву тезу о српској наклоњености антисемитизму. Напротив, историјски извори доказују управо супротно. Познати истраживач Феликс Каниц, који је и сја био јеврејског порекла, писао је у књизи *Србија и Срби* да „(...) мада тамо поред Солунске улице, која својим именом подсећа на српске тежње, налазимо Јеврејску, Мојсијеву и друге улице са именима из Старог завета, у Београду нема гета. Србин, који је вековима страдао од верског фанатизма, врло је толерантан, па чак и у најотменијим четвртима града Јевреји имају храм, лепе куће и богате радње.“ (*Заљубији се у један йрад, Евројски йујиници у Београду 1815–1914*, Музеј града Београда/Народна библјотека Србије/Народни музеј у Београду, Београд, 2007, 91)

О положају Јевреја у контексту српске историје и српске културе исцрпно је писао и Предраг Палавестра у књизи *Јеврејски њисци у српској књижевности* (Институт за књижевност и уметност, Београд, 1998). Пошто нас је подсетио да архивска грађа сведочи о јеврејском присуству у нашим крајевима још од времена Стефана Немање, Палавестра даје низ сликовитих детаља из којих се може реконструисати положај јеврејске заједнице међу Србима. Овде ћемо навести неке од њих:

„Као и у другим деловима Турске државе, Јевреји су током XVI и XVII века у српским крајевима и у српском окружењу били толерисани као заштићена мањина на коју су и централне и локалне турске власти гледале с благонаклоношћу и уважавањем.“ (23)

„За разлику од Срба, који су дизали устанке, Јевреји у Србији знали су да поштују власт и да то искористе.“ (24)

„... под аустријском управом 1717–1739, донекле су (Ашкенази, НВ) повратили снагу и углед јеврејске заједнице у Београду и Србији. Сматра се да су једно време Јевреји имали моћну подршку свога сународника, бечког банкара Јосефа Опенхајмера званог ‘Зис’ (Suss), финансијера и штићеника аустријског војног заповедника Карла Александра Виртенбершког. Војвода је своју политичку моћ већим делом заснивао на приходима од пореских намета и реформи што му их је саветовао Опенхајмер, чији је углед код војводе био несумњив.“ (26–27)

„У новој српској држави под влашћу Обреновића, Јевреји су доживели видан процват и запажен напредак своје заједнице. (...) Један од најближих сарадника и најпозданијих људи кнеза Милоша Обреновића био је мењач (Палавестра не каже чега, али претпостављамо да је реч о новцу – НВ) и поверљиви трговац оружјем Хајим Бохор Давид, звани Давичо, вешт у тајним пословима војних лиферација што су се обављале иза турских леђа. На молбу и наговор Хајимовог стрица Израила, издавача јеврејских верских књига у Бео-

граду, кнез Милош је набавио опрему за прву Штампарију Књажевства Србије где су већ од 1837. године хебрејским раши словима у Београду штампане јеврејске верске књиге, уџбеници, преводи и приручници. (...) Као и учитељи у српским школама, јеврејски свештеници и учитељи у Кнежевини Србији били су ослобођени од плаћања пореза.“ (30–31)

„Грађанска и верска права Јевреја у Србији и њихова равноправност пред законом постали су тако један од главних услова за пуно међународно признавање државне самосталности и независности Србије.“ (34)

„... на Берлинском конгресу 1878. године, по налогу великих сила, Србија је морала пристати на услов да ће државну независност добити тек када својим Јеврејима призна грађанска права.“ (36)

„Доктор Бернارد Брил био је дворски лекар последњих Обреновића.“ (39)

„Запажену политичку каријеру направио је Вукашин Ј. Петровић, народни посланик и дугогодишњи министар финансија. Као високи државни чиновник, први пут је постављен за народног посланика указом кнеза Милоша 1879. године. (...) Уз првог Јеврејина у Народној скупштини Аврама Озеровића, посланика из 1877, и банкара Едија Булија, изабраног за посланика 1881. године, Вукашин Петровић је због свог јеврејског порекла био честа мета политичких напада када су се у Србији разбуктавале страначке страсти. То Петровића ипак није омегло у политичкој каријери која је (у маломе) била слична оној какву је у Енглеској у то време, имао лорд Биконсфилд, такође покрштени Јеврејин Дизраели.“ (39–40)

„Крајем XIX и почетком XX века имали су (Јевреји – НВ) знатан број акција и у мешовитим и иностраним банкама које у Србији обављале све банкарске послове око увоза капитала, инвестиција, зајмова и улагања у велике привредне и грађевинске подухвате.“ (41)

„Хајим Давичо био је благајник првог српског књижевничког удружења 1892. године.“ (46)

„Таквом политиком грађанске толеранције власт Петра I Карађорђевића дала је полета већ учвршћеној јеврејској заједници у Србији. Сам краљ положио је 1907. године камен-темељац за нову синагогу ‘Бет Јизраел’ у Београду и 1908. године са члановима владе присуствовао њеном освећењу.“ (48)

„За ратне подвиге неки Јевреји одликовани су Карађорђевоом звездом и златном медаљом за храброст. Као начелник у Министарству финансија Краљевине Србије 1915. године, Аврам Левић бринуо се за пренос преко Албаније државног злата и српских драгоцености међу којима је био и оригинални рукопис Мирослављевог Јеванђеља из XII века.“ (50)

„Неколико година доцније (1923), београдски рабин Исак Алкалај постао је главни рабин у држави и именован за сенатора Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Дотадашњи потпредседник Београдске општине Шемаја Демајо постао је посланик у Народној скупштини. Угледни професор универзитета Леон Којен, сувласник познатог санаторијума ‘Врачар’, постао је лични породични лекар краља Александра и краљице Марије.“ (51)

„Међу српским комунистима једно од водећих места заузимао је Моша С. Пијаде, београдски сликар и новинар, преводилац Марксовог *Кайишала* и *Комунистичкој манифести*, истакнути југословенски комуниста и дугогодишњи предратни политички заточеник, после рата председник Народне скупштине.“ (60–61)

О периоду после Другог светског рата, Палавестра сведочи:

„Сва врата била су им отворена, и Јевреји су се могли срести на свим нивоима владајуће номенклатуре. Било их је у врховима Комунистичке партије и међу члановима ЦК, генералима, академицима, професорима Универзитета, нарочито у дипломатији и државној служби, међу директорима великих привредних предузећа, банкарима, лекарима и у јавним службама, затим међу књижевницима, новинарима и уметницима свих врста, у музици, позоришту и на филму. У свим тим областима Јевреји су по правилу постизали запа-

жене резултате и добијали највиша признања независно од режима који им је у начелу био наклоњен.“ (61–62)

Какве закључке изводиш на основу наведених примера?

Готово сви српски владари, па и Броз Југословенски, били су изузетно благонаклони према Јеврејима, дајући им чак најповерљивије послове не само у држави, већ и у својим личним животима. Ако се има на уму да је понашање владара било неком врстом узора за народ, јасно је да је тај узор био све само не антисемитски. С друге стране, било је и периода у којима су сви, па и представници јеврејске заједнице, били изложени идеолошким прогонима. Пишући о судбини свога стрица који је у Сарајеву био проглашен информбировцем, Филип Давид сведочи: „Дилема је разрешена ултиматумом партијске организације: или одлазак ради преваспитавања на Голи оток, или селидба у Израел уз конфискацију читаве имовине, између осталог и породичне куће. Одабрао је Израел.“ (*Књига њисама 1992–1995*, Форум писаца, Београд, 38)

Свако ко имало познаје историју Информбироа сетиће се да ниједном Србину није остављено право оваквог избора: или одлазак у логор или одлазак из земље, којим се, истина, губи имовина, али се спасава живот. Но, оно што је овде посебно занимљиво јесте да је велики стручњак за антисемитизам, Филип Давид, упркос овим немилим породичним успоменама, и сâм веома успешно сарађивао са *истом оном њарџијом* која је људе слала на Голи оток, или у изгнанство, као у случају његовог стрица. У златном периоду титоизма Давид се није бавио људским правима нити је тражио да се изнесе истина о Голом отоку, већ је и сâм прикривао исте ове истине које нам сада „храбро“ износи на видело.

Коме одговара нејативна слика о српско-јеврејским односима, зашто се у медијима увек инсистира на таквој слици, а њређују се њозиивна мишљења о Србима од стране

Јаше Алмулија или београдској рабина Исака Асиела, који је не њако давно изјавио да је антиисемијизам у Србији безначајан у њоређењу са оним који срећемо у евројским земљама (изјава је дајта за Дневник, а ѡренейта у Правди 16. фебруара 2014)?

Идеја о српском антисемитизму се савршено уклапа о свеопшту сатанизацију српскога народа, која данас није мања него у време распада Југославије. Многи су на томе зарадили читаво богатство, а медији су апсолутно контролисани и потпуно незаинтересовани за било какву истину. Човек мора да чита између редова јер само ту се понекад открива и оно што се иначе крије. Тако на питање новинара Нина данас покојном Ненаду Богдановићу да ли је тачно да стране фирме улажу код нас само зато да би прале прљави новац, тадашњи градоначелник Београда одговара: „Како? Ја не знам. Нађите које фирме овог тренутка граде у Београду, то су највећи светски инвеститори, ако су то фирме које перу паре онда ја не знам. Знате ко је највећи инвеститор у Београду? Израелске фирме. Свака друја зграда која се у овом ѡренујку гради у Београду, гради се од израелској кайијшала.“ (Нин, 17.11.2005, 28, под. НВ) Како је „антисемитска Србија“ постала идеално место за „улагање“ израелског капитала, нико нам до сада није објаснио. Нити нам ико објашњава како су то у процесу приватизација и осталих преметачина само израелски инвеститори остали чисти и недодириви.

Како се уојишће борити ѡроштив „јовора мржње“?

Данас се политичка коректност тражи само у говору, а у стварности можемо радити шта год хоћемо, поготово ако имамо моћ. Шта друго него савршени модел лицемерја. Председник Америке није никада рекао да мрзи Ирачане, напротив, он тврди да жели да им поклони најлепши цвет Западне цивилизације: демократију. У међувремену је убио и раселио неколико милиона Ирачана, направио еколошку

катастрофу; али до дан-данас није изговорио ниједну ружну реч о њима, само им је уништио земљу и животе. Ето како изгледа политичка коректност Новог доба. Но, није тако само у политици, већ и у осталим сферама живота. Својевремено је америчка држављанка јеврејског порекла, позната списатељица Сузан Зонтаг, изјавила да је „бела раса рак човечанства“. Нико се тада поводом ове расистичке изјаве није огласио да укаже на говор мржње, још мање да га анализира. Истовремено, због оваквих и сличних изјава на рачун мање белих раса многи су изгубили посао или су били судски гоњени. Некима је једноставно дозвољено да кажу шта год хоће и да за то не сносе никакве последице, а другима није.

Постоје ли данас неписане забране кад су у питању уметнички концепти, идеје уопште?

Свакако да постоје. За исте идеје једни бивају награђивани, а други кажњавани, што је неумњиво доказ да се све процењује на основу политике која је преовлађујућа у датом тренутку. У књизи *Le Rideau* Кундера поводом инвазије совјетске војске на Чехословачку пише: „Од тада знам што не може знати ниједан Француз, ниједан Американац, знам шта значи за човека преживети смрт свог народа.“ А сада замислимо да то исто – инспирисан историјом сопственог народа – напише неки српски писац. Пре него што би и стигао да то објави, био би проглашен за националисту и мрачњака. Или узмимо други пример – Кишову *Гробницу за Бориса Давидовича*, у којој писац сугерише да у периоду од шест стотина година јеврејска историја није била друго до историја патње и погрома. Замислите да неко у збирци приповедака примени исту тезу на примеру српске историје. Тај би истог трена био проглашен заговорником „паланачког мишљења“. Док се у случају неких писаца бављење прошлости проглашава атакистичким, у Кишовом случају се проглашава дубоко хуманистичким. Јасно је да чак ни на нивоу тематике није свима дозвољено оно што је доз-

вољено Кишу. Једни имају права да пишу о историји, а други не. Једни имају права да ламентирају над судбином свога народа и за то добијају највеће награде; други, пак, о историји свога народа морају да ћуте, осим ако не желе да се нађу на црној листи. Литература је и данас, баш као и у тоталитарним режимима прошлости, углавном средство за пропаганду извесних идеолошких садржаја. И данас бивају награђивани само они који су политички подобни или конформистички неутрални, док они који преиспитују вредности и постављају питања бивају игнорисани или етикетирани као непријатељи.

Колико је литературом уојшиће мојуће сведочийи ираиичне доаћаје као шийо је холокауст?

Немогуће је давати некакве коначне одговоре. Постоје писци који су – пишући о холокаусту – успели да помире уметничку инспирацију са личним искуством, али има и много оних који су у тој теми напосто видели одскочну даску за своју литерарну каријеру. Сама чињеница да је ова тема најпопуларнија у светском издаваштву делује као велики изазов. У међувремену, писци се довијају како знају и умеју. Никоме није лако да прихвати незаслужену анонимност само зато што није писао о холокаусту. Отуда се овом темом баве и они који то нису ни хтели.

У свом *Дневнику* Тишма је писао: „... јер када је Аушвиц био актуелан, ја сам се индигнирано и са стидом извлачио из загрљаја јеврејске нације, са којом заиста и нисам имао виталне везе“ (*Дневник*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2001, 480). То га, међутим, није спречило да тему холокауста учини централном темом свог дела. Када је увидео да код светских издавача не пролазе теме живота и љубави (којима се бавио у роману *За црном девојком*), и Тишма прелази на теме логорске литературе, преко којих коначно бива запажен од стране Западних издавача. Оно што је било одсуство „виталних веза“ са патњама других

– постало је литература „дубоког доживљаја“, која гарантује успех на тржишту „светске књиге“.

Кад већ помињете Тишму, у чему видиш основну разлику између његовој и Кишовој дела?

Тишмина реченица је често лишена ероса и делује уштиркано (што је занимљив контраст његовом интересовању за еротску тематику), али је његово разумевање историје и људске психе далеко сложеније и дубље од Кишовог. Разлика има много, али ја ћу се задржати на нечему што можда није уочено. Киш је несумњиво више експериментисао књижевном формом, али је – што ми се чини противречним из угла модернитета, на који се позивао – непрестано обнављао мит „савршеног ствараоца“. Тишма је, с друге стране, у својим интервјуима, а пре свега у свом *Дневнику*, потпуно деконструисао такав мит. Киш је наступио као заштитник историјских истина, Тишма себе слика као човека који мучи муке Танталове да дође до нешто мало инспирације. Тишмин аутопортрет није нимало привлачан, али је управо у томе смели искорак из парадигме „савршеног ствараоца“, којој је Киш робовао читавог свог живота.

СРБОКРОАТИСТИ: ЕУРОКРЕМА СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТЕ

Шта је смисао нејресчане критике национализма у нашим условима? Како схваћити да се критика национализма увек представља као доказ универзализма, чак духовне супериорности? Зашто се данас од њих очекује да се одрекну нације?

У књизи *Политички сјаменар од Броза до ДОС-а* (Информатика, Београд, 2006) Никола Милошевић пише:

„Још је вођа октобраске револуције Лењин сматрао да нису сви национализми исти и да зато оштрицу репресије треба усмерити пре свега против национализма највећег народа, у његовом случају оног руског. Тај Лењинов рецепт за решавање националног питања прихватили су и југословенски комунисти, с тим што су на нишан узели највећу нацију своје земље – ону српску. При том су појам национализма приширили тако и толико да су под тим појмом подразумевали и све оно што је представљало осећање припадности, па чак и само име тог народа.“ (22)

Исту ову лењинистичку политику примењују и данашњи српски просветитељи који своју власт оправдавају борбом против српског национализма. Национализми великих сила не само што се никада не критикују, већ се чак и не помињу. Практиковање оваквог лицемерја данас је главни услов да би неко био признат као хуманиста и интелектуалац. Наравно, нација је историјска творевина, и она је далеко од тога да би била нешто идеално и безгрешно. Идеју нације често су унижавали управо они који су тобоже радили у њено име, а национални дискурс често је био и остао поље манипула-

ције и продавања магле. Све је то познато, али не одговара на питање шта је нација и чиме је заменити: наднационалним творевинама, које су империјални пројекти у новом облику, или можда корпорацијама, које централистички и крајње недемократски управљају народима и владама из даљине и које – осим профита – немају другог циља ни вредносног мерила. Зашто би интерес неколико корпорацијских моћника био нешто само по себи разумљиво и пожељно, а интерес милиона људи (ове или оне нације) био за подсмех, до сада нам још нико није објаснио. Они који данас – у име нечег тобоже хуманијег – укидају нацију и даље желе исту ону власт над нацијом као и било ко други у прошлости. Код нас се нација често слика као тужни остатак из каменог доба, као нешто заостало и превазиђено, нешто што је у сукобу са принципима демократског друштва. На бесмислицу оваквог става указао је у једном интервјуу и наш историчар Милорад Екмечић. Он каже: „Нација никада неће ишчезнути, јер на њој почива демократски принцип да човек има природно право на слободу. Дух националног суверенитета је створио демократију.“

Чули смо шта замерајте Кишовој интерпретацији национализма. Можете ли да понудите и пример критике национализма која би, по Вашем мишљењу, била умесна и подстицајна за разумевање овог феномена?

Таквих штива има много, али задржаћу се на књизи *Европа и човечанство*. Аутор ове књиге, Николај Трубецкој, веома јасно дефинише духовни оквир национализма. Кад год није у функцији самоспознаје (што је, наравно, духовна, а не политичка категорија), национализам се претвара у нешто негативно. Тако, по њему, постоје три основна облика „лажног национализма“.

„Најчешће се могу срести такви националисти за које је самобитност националне културе њиховог народа сасвим неважна. Они стреме само ка томе да њихов народ по сваку

цену добије државну самосталност, да буде признат од стране ‘великих’ народа, ‘великих’ држава, као пуноправни члан ‘породице државотворних народа’ и да у своме стремљењу у свему личи управо на ове ‘велике народе’. (...) Међутим, код националиста о којима је реч, државна самосталност и великодржавност постају управо сами себи циљ. Више од тога, ради овог циља по себи жртвује се самобитна национална култура. Јер националисти разматраног типа, жељни да њихов народ постане у потпуности сличан ‘правим Европејцима’, настоје да томе народу наметну не само њему по духу често потпуно туђе облике романогерманске државности, права и привреде, него и романогерманске идеологије, уметности и свакодневног живота.“ (*Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004, 77)

Између лажних националиста који се ките формалном државношћу и наших мондијалних либерала нема никакве разлике у том смислу. И данашњи српски европејци желе да задрже илузију државне самосталности, по сваку цену. Јер ако нема државе, кога ће онда представљати у Европи?

„Други вид лажног национализма – наставља Трубецкој – испољава се у ратоборном шовинизму. Овде се ствар своди на стремљење ка ширењу језика и културе свог народа на што је могуће већи број иноплеменика, тако што ће се код ових последњих искоренити свака национална самобитност. (...) У игнорисању ове повезаности сваке постојеће форме културе са одређеним етничким субјектом садржана је основна заблуда агресивног шовинизма.“ (*Истио*, 78)

Трубецкој нас сасвим луцидно наводи на то да се упитамо у чему се агресивни шовинизам једне нације разликује од агресивног шовинизма једне вишенационалне структуре, као што је Европа или каква друга империја у чијем су саставу различите етничке групе. Коначно, ево и трећег облика лажног национализма:

„Особиту врсту лажног национализма представља онај вид културног конзервативизма који вештачки поистовећује

националну самобитност с некаквим у прошлости већ створеним културним вредностима или начинима живљења и не дозвољава њихове измене чак ни онда када су они очигледно престали да задовољавајуће оваплоћују националну психу. (...) Није тешко увидети како сви размотрени видови лажног национализма воде ка практично погубним последицама за националну културу: први вид води ка националном обедзличењу, други – губљењу чистоте расе носилаца дате културе, трећи ка застоју, предзнаку смрти.“ (*Истио*, 78–79)

Када данашњи *просветиоци* Србије критикују национализам, они искључиво мисле управо на овај облик национализма, који се темељи на представама из прошлости. Као модерни духови, они нам – уместо идеализоване прошлости – нуде идеализовану будућност. Шта је то ако не иста врста егоистичке пројекције, само са другим предзнаком? Идеал се представља као стварност, идеологија једне групе као тежња већине.

Трубецкој истиче да се човек може излечити од национализма само духовном самоспознајом, а не некаквом космополитском политиком, која и није друго до пројекција сопствене егоцентричности, само на други начин. Он пише:

„Психолошка основа космополитизма иста је, дакле, као и основа шовинизма. То је врста оне несвесне предрасуде, оне посебне психологије, коју је најбоље назвати *егоцентризмом*. Човек с јарко израженом егоцентричном психологијом несвесно сматра себе центром васељене, круном стварања, најбољим и најсавршенијим од свих бића. Између два друга бића, боље је оно које му је ближе и које више личи на њега, а лошије оно које му је даље. Због тога сваку природну групу бића којима сам припада, овај човек сматра најсавршенијом. (...) Од ове психологије у овом или оном обиму нико није слободан. Ни сама наука се још увек није у потпуности ослободила ове психологије.“ (*Истио*, 11)

Изаз из зачараног круга егоцентричности – истиче овај аутор – стога не може бити у некаквој политици, већ у чину

самоспознаје која – ако је права – неминовно открива да ни појединац а ни заједница не могу бити центар васионе. Трубецкој истиче да је Сократ био први који је схватио неминовност самоспознаје, и то у двоструком смислу: логичком и етичком, јер је – по Сократу – самоспознање „исто толико ствар правилног мишљења, колико и ствар моралног живота“. Ако би „правилно мишљење“ и „морални живот“ зависили искључиво од нечег спољашњег (политичког система), одавно не би било ни једног ни другог, па ни нашег сећања на тако нешто. Чињеница да о исправном мишљењу и моралном поступању још увек говоримо с неком врстом носталгије управо сведочи да је то нешто што измиче политичком систему и што у крајњој својој суштини припада личности.

Како се данас дефинише припадност једној ствароца? Шта је основа националне припадности; коначно, у каквом је односу национално према универзалном? Како у неким случајевима схватити двојну или чак тројну припадност једној особи и да ли ипакве одреднице утичу на процену уметничке вредности нечијег дела?

Данас су, на жалост, сви појмови прилагођени политичкој пропаганди. А када је понижен језик, понижени су и човек и логика, као постигнуће људског духа. Не само што се фалсификују државне границе, културне традиције, изврћу се и значења појединих речи, и то свакодневно. С обзиром на то да се нација приказује као нешто превазиђено и заостало, карикира се и припадност националној култури. Са тим циљем, промовише се двојна, тројна, вишеструка припадност не само као опредељење, већ и као *уметнички квалитет до себи*, што је недопустиви пример уплитања идеологије и генетике у питања естетике. Како се одређује припадност писца? Најчешће се разматра: 1. *језик на којем је писац писао*; 2. *садржина његовог дела и специфични дух културе који његово дело ошелоћује*; 3. *мишљење самог писца о припадности*; 4. *генешика (биолошко порекло писца)*.

Као пожељни модел културног идентитета, а у духу идеологије планетарног „братства и јединства“, данас се нуди вишеструка припадност. Она се представља као помак у правцу универзализма, а заправо је и пре свега усмерена против националне припадности и појма нације. Иза слатких фраза о вишеструкој припадности, о универзалним вредностима, о хуманизму без граница, крије се управо расни (генетски) модел припадности. Јер да није тако, онда бих и ја могао бити не само српски, већ и *евројски* писац (по садржинама књига, референцама и критичкој апаратури, као и чињеници да су ми радови преведени на неке европске језике), *канадски* (по држављанству и чињеници да сам у „мултикултурној“ Канади написао више својих књига), коначно – *свејски* (по искуству живљења у разним срединама, тематици онога о чему сам писао, књижевној форми, која није локално-фолклорна, већ модерна и дијалошка).

Но, у мом случају ништа од тога не бива признато као двојна, тројна или вишеструка припадност. Остаје, дакле, само генетско порекло (више чак него језик) да ме дефинише као писца. Не одређујем ја себе као искључиво националног писца, већ ме тако дефинишу заговорници глобалног бољшевизма како би на основу тога против мене могли да воде процес у име „универзалних вредности“ о које сам се огрешио већ самим својим пореклом, на којем никада нисам инсистирао као на нечем значајном, али којег се никада нисам ни одрицао у име некакве политичке опције. Немам, дакле, ништа против да ме неко сматра не само српским, већ и бразилским, енглеским или шпанским писцем. А подсмех којим ће неко реаговати на овакав мој став само открива расистичку концепцију „вишеструке припадности“. Јер да којим случајем имам само једног далеког претка из Бразила, Енглеске или Шпаније, овакво одређење мог стваралачког идентитета би одједном постало могуће и добродошло, макар писао само на српском и макар моје литерарне теме биле крајње локалне и нимало универзалне.

Мноји, а међу њима и Кишови дојучерашњи пријатељи, појоуи Мирка Ковача, Кишу не моју да одлучио је одлучио да се сахрани као православно верник. Које и зашто смеи Кишово православље?

Шта су учестани напади на православно сахрану Данила Киша ако не покушај инквизицијских духова да наметну контролу над појединцем и у његовим најинтимнијим одлукама? Зашто они који се тобоже залажу за слободу личности не могу да опросте једном писцу његов потпуно лични избор, ма шта о њему мислили? Истина, и ја сам у *Лажном цару* тврдио да је и Кишово православље (баш као и његово јеврејство) било у функцији његовог литерарног имиџа. Но, за разлику од Мирка Ковача, чак и када бих могао, никада Киша не бих испитивао о овој његовој одлуци, јер је она потпуно лична. Другим речима, иако о неким детаљима Кишове биографије размишљао са критичком дистанцом, немам никакве потребе да водим кампању против Кишовог тестаментa, као што то ради Мирко Ковач, који у том смислу неодољиво подсећа на острашћеног мисионара коме смета туђа вера, и не само да му смета, већ би радо и преко гроба питао Киша: „Шта ти би да се определиш за православље, кад смо сви мислили да би ти лепше стајало католичко одело?“ Заиста, замислимо да је Киш одлучио да се сахрани као католик. Да ли би у том случају Мирко Ковач овако сладострасно истраживао разлоге те Кишове одлуке? Не верујем, мислим да би то било прихваћено као диван доказ самосталности Кишовог духа, као „искорак из паланке“ српске културе, као европски гест *par excellence*. Коначно, да ли је икада Мирко Ковач замерио неком хрватском писцу што се сахранио као католик? Или јеврејском што је сахрањен као мојсијевац? Док ја Кишове идентитете (па и његову верску припадност) анализирам пре свега као камелеонство у функцији литерарног успеха, Ковач Кишово православље схвата дословно – отуда потреба да се „православац“ укори са просветитељске („европске“) висине. Ковача мучи могућност да се Киш окренуо

православљу, чак искрено, у последњи час. Мене то савршено не занима, осим као стратегија књижевног маркетинга, која се код нас, у име књижевне науке, као у некој комедији, изједначаје са самим Кишовим делом.

А сада, конкретно, рецијте нам о српском национализму како ђа Ви видијте.

У шали волим да кажем да нудим новчану награду свакоме ко ме упозна са макар једним српским националистом. Овде, наравно, не мислим на човека обученог у национални костим. Јер оно што се код нас сматра националистом није друго до карикатура тог појма. Стога никакав озбиљан разговор на ту тему није могућ док се неки митови не ставе на право место. Најпре треба подсетити да су многи од наших „националних вођа“, укључујући ту и нашег краља, били масони. Отуда је и њихов национализам био више декоративног карактера. По упутствима хрватске и римокатоличке културне политике, САНУ наставља са изразом „српскохрватског речника“, дајући нам до знања да *српски језик* нема никакву подршку наших академика! Јасно је да је САНУ изразито антисрпска установа, иако је стално нападају као „превише националну“. Зато је и нападају – да би њено право деловање остало што скривеније. У једном интервјуу Добрица Ћосић је признао да су сви у политичком врху из југословенских република знали да је Југославија привремена творевина и да ће се на крају баладе свако вратити „дому своме“. Само је наш „велики Србин“ остао Југословен до краја, лажући себе и своју нацију. Па, опет, управо такав човек нама је рекламиран као Отац нације, као највећи српски националиста. Ево још једног примера: када је Моша Пијаде, после једног путовања по Хрватској, на састанку политичког врха којем је председавао Тито предложио да се Србима у Хрватској додели аутономија, Ранковић и остали „великосрби“ први су устали против такве идеје. А, ето, Ранковић и данас слови за некаквог великог српског националисту. Великим

националистом се сматра и господин Карађорђевић, који од превелике љубави према Србији никако да научи српски језик. Замислите енглеског монарха који не зна енглески, већ се свом народу обраћа на француском!

Каква је улога САНУ у овом тренутку? Како је на њен рад утицала афера њоводом Меморандума?

Истина о нашој Академији је потпуно супротна од оне опште прихваћене: да је то установа која промовише некакав српски национални програм. Ова установа не само што никада не стаје у одбрану српских интереса, већ спречава било који разговор на теме из наше новије историје; она не верује у науку, већ у цензуру: цензуришући своје чланове који се баве историјском науком, она индиректно предлаже да се историјска истина препусти новинарима таблоида. Врхунац правог деловања наше „националне“ академије најбоље открива њена одлука да спречи међународну размену енглеског превода књиге *Мајнум кримен* академика Виктора Новака. Српска академија плански спречава да се у иностранству сазна истина о Јасеновцу?! Шта овакав потез може представљати ако не симпатију према усташкој идеологији? Својевремени председник САНУ Никола Хајдин обећавао је да ће рад Академије очистити од примеса политике како би се она посветила чистој науци. На жалост, из поменутог примера се може видети да је Академија до гуше у политици и да је та политика ни мање ни више него проуштак. А то што неки од њених чланова воле да се у јавности играју српског национализма, само је театар у функцији прикривања њене монструозне улоге.

Којим се језиком говори у данашњој Србији? Занима ли икоја како се њај језик зове? Коначно: какав је сјаив наших институција о сјању језика и њејовом имену?

Као што знате, Србима је данас у Србији ускраћено да свој језик сматрају српским, језик којим они говоре зове

се баш као и у време Титове Југославије: српскохрватски. У књизи Ивана Клајна *Речник језичких недоумица* под одредницом „српскохрватски“, стоји:

„У научној употреби и даље се двочлани назив језика сматра најтачнијим, с тим што се користи и назив *српски* као његов краћи облик (таква пракса је била и пре Новосадског договора из 1954). Према Закону о службеној употреби језика и писама (1991) ‘у Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком’. У Уставу Републике Србије помиње се само термин српскохрватски језик.“ (Београд, 2002, 165–166)

Српски је, дакле, само скраћено име за српскохрватски, а тако је било одувек, „и пре Новосадског договора из 1954“. А тако је и данас, толико година после Новосадског договора и распада Титове Југославије, у којој су српски лингвисти радили по инструкцијама Јосипа Броза. Да ли је случајно да се у уџбенику српског језика за осми разред који је недавно написала Душка Кликовац, а објавио Завод за уџбенике, нигде не помиње српски, већ само српскохрватски? Неко је пожурио да деци испере мозак и тако им угради шизофрени однос према сопственом идентитету.

Какве су њихови практичне последице овакве лингвистике?

Циљ овакве „лингвистичке“ стратегије јесте да се у будућности српски прогласи хрватским језиком. Српскохрватски није друго до прелазна фаза у преименовању српског у хрватски. Петар Милосављевић сасвим исправно примећује:

„Многи мисле и говоре да нам нико не може одузети наш језик. Они, једноставно, не разумеју да се и не тежи ка томе да нам се одузме право да говоримо језиком који нам је матерњи. Тежи се нечему другом: да се српски језик преименује; да се Србима каже: ви, и сви који говоре као ви, говорите хрватским језиком. Стратешки циљ се од илирског покрета не мења. А тај је циљ: наметнути хрватско име српском језику.“

(„О књизи Лаза М. Костића *Крађа српској језика*“, *Српски филолошки њројрам*, Београд, 2000, 323)

Таква настојања нису од јуче, нити ће бити ослабљена у будућности. Да није тако, хрватски лингвисти би се већ побунили што им тамо неки Срби присвајају њихов језик, макар и делимично, у виду српскохрватског. Чињеница да се у Хрватској нико због тога не буни јасно указује на то да су они веома добро упућени у позадину и крајњи смисао ове стратегије. За то време у Србији се готово нико и не бави питањем језика. А поготово не чланови Српске академије. Заиста, шта су о затирању српског језика и штампању *Српскохрватској речника* рекли наши славни писци – академици Добрица Ћосић, Матија Бећковић, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Милосав Тешић, у јавности познати као „национално свесни“ ствараоци? Баш ништа. Они се, очигледно, или слажу са оваквом политиком или се не слажу, али академску апанажу сматрају милијом од сопствене части.

У интервју за Политику („Југословенство ће Србе одвести у пропаст“, 3.6.2014) Драгослав Михаиловић из прве руке, као академик, открива и ко су гробари српскога језика – у име новог југословенства: то су утицајни чланови Крунског савета (данас већ покојни, а до јуче више него активни у том правцу) Предраг Палавестра, Милорад Павић и Светлана Велмар-Јанковић. Њихове идеје данас промовишу Матија Бећковић и Душан Ковачевић, такође чланови Крунског савета. Није незанимљиво да је члан Крунског савета и својевремени председник Академије Никола Хајдин, исти онај коме у имену Српске академије смета реч „српска“, исти онај Хајдин који не дозвољава да се у иностранству сазна истина о Јасеновцу, макар и не била из пера српског аутора, већ из пера Јеврејина Виктора Новака?! Не треба заборавити да су затирању српског језика велики допринос дали Титови лингвисти, пре свих Павле Ивић и Милка Ивић, као и академици попут покојног Никше Стипчевића.

У Србији практично и нема установе која не ради на спровођењу хрватског филолошког програма, а одавно и дејтонског. Ништа бољи од Крунског савета и САНУ нису ни Матица српска (домаћин Новосадског договора и издавач можда нашег најгорег правописа) или Национални просветни савет, који – по сведочењу Душке Кликовац – не признаје никакаво друго име за српски осим „српскохрватског“ и који писце уџбеника о језику *буквално уцењује* да користе двочлани назив „српскохрватски“. Може ли оваква сагласност највиших српских установа у раду против српског језика и српске културе бити случајна? И како објаснити да држава која у свом уставу из 2006. званични језик у Србији назива „српским“ истовремено финансира искључиво оне „научне установе“ које негирају српски језик и промовишу „српскохрватски“? Кад се појавила књига србокroatисте Сњежане Кордић *Језик и национализам*, новине у Србији су се утркивале да овој научници дају што више простора како би представила свој лингвистички програм. Када је потом Ненад Николић у тексту „Српскохрватска интернационала“ (Летопис Матице српске, мај 2011) оспорио тезе професорке Кордић, ниједна новина у Србији није хтела да омогући полемику на тему језика нити је ико показао интересовање за критику србокroatистике. Да ли је и то било случајно?

Ойкуда оваква језичка йолийика? Зашто Срби немају истиа йрава као и дрући народи бивше Јујославије?

Када је требало промовисати „хрватски“, нико од препааметних лингвиста није покушавао да то спречи – у име „српскохрватског“. Али када је неколико српских лингвиста указало на то да никада и није било основа да се српски језик назива српскохрватским, подигла се читава армија лингвиста да нас упозори како би такве идеје могле само да нам штете. Као да већ нисмо не само оштећени, већ и ускраћени у сваком могућем праву, па и у праву на српски језик. Када су одвајани хрватски, бошњачки и црногорски, политички

разлози представљени су као лингвистички. Срби, с друге стране, немају права на свој језик ни из разлога лингвистике ни из разлога политике. Ако се имају на уму ове чињенице, зар ико објављивање *Српскохрватској речника* од стране Српске академије може да сматра случајним? Зар није и ритам објављивања овог речника у некој чудној сагласности са антисрпском политиком, која је постала уносан бизнис за наше академике. Заштићени фирмом „српских националиста“, они раде на разарању самих основа српске културе, без икаквог ризика.

Шта би, по Вашем мишљењу, било најбоље решење у вези са Академијиним Српскохрватским речником?

Академици кукају: шта да радимо са речником, зар да га оставимо недокончаног! Авај, ако од 1959. нисте могли да га довршите, можда је време да га баталите и из разлога сопствене неспособности, ако не из разлога лингвистичких. Тврдим да ће пре Американци на Марсу отворити *McDonald's*, него што ће Српска академија довршити изразу *Српскохрватској речника*. Такође тврдим да смисао објављивања овог речника и није у томе да се он доврши, већ да се његова израда што више одужи како би појам *српскохрватски* одрадио у српској средини онај посао који му је био намењен од почетка. Још нешто, не мање важно: ко финансира овај речник? Очито – српска држава новцем својих грађана. Није ли можда време за један референдум на коме би се држављани Србије изјаснили да ли желе да финансирају изразу *Српскохрватској речника*?

Зашто наша официјелна лингвистика инсистира на српскохрватском и због чега је сиорна одредница „српски“, поштово у светлу чињенице да је хрватски одвојен као посебан језик?

Поводом једночланог одређења језика као српског лингвиста Сњежана Кордић каже:

„Ако се пређе на само једну једнодијелну ознаку, нпр. српски језик, то би опет значило да је дошло до промјене у статусу језика јер зашто иначе мијењати назив. До промјене у статусу, међутим, није дошло јер се и даље ради о једном полицентричном језику којим говоре четири нације. Да се уназад 150 година тај језик у лингвистици називао српски, не би било потребно данас прећи на дводијелну ознаку.“ (Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2010, 134–135, под. НВ)

Но, у истој књизи, читамо и ово:

„Дводијелну ознаку први је употрејебио 1824. Jacob Grimm (Lencek 1976: 46; Pohl 1996: 209–210), од 1836. је Јернеј Копитар једнозначно користи као назив језика. Појавила се већ 1854. и 1859. и у граматикама загребачких аутора, док се у граматикама српских аутора у то вријеме још ‘наставила традиција српских граматичара да свој језик називају српским’ (Lencek 1976: 49). То значи да је дводијелни назив више у складу с традицијом хрватских граматичара него српских, и да се дводијелни назив прво користио у загребачким граматицима а тек онда се проширио у граматицима на страним језицима у иноземству: 1865. на њемачком, 1867. на талијанском, 1869. на француском, 1883. на енглеском итд. (Ibid. 50).“ (Истио, 127–128, под. НВ)

Значи, није тачно да српски лингвисти пре сто педесет година нису знали име свог језика, како тврди С. Кордић у првом наводу, што и сама оспорава у другом наводу. За науку коју представља С. Кордић, важно је само како српски језик дефинишу несрпски лингвисти. А пошто га страни стручњаци – од Копитара па до данас – не зову српским већ „српскохрватским“, како ова научница тврди, онда смо дужни да се ове „научне“ одреднице држимо до Судњег дана? За дивно чудо, С. Кордић је заборавила оно што и сама наводи на 273. страни своје књиге: „О штокавском 1822. даје Копитар овако податке: ‘Српским или илирском дијалектјом говори у Србији, Босни, Црној Гори, Дубровнику, Далма-

цији, Истри, Хрватској, Славонији и у српским насељима у јужној Мађарској четири до пет милијуна.“ Исти Копитар ће 1836. писати да је илирски дијалект заправо „српскохрватски или хрватско српски“ (в. *Истио*, 283)?! Оно што је 1822. било српско (или и илирско) постало је за само четрнаест година – пола српско а пола хрватско!? Онај ко држи до науке морао би да нам објасни зашто је Копитар из 1836. поуздана референца, а Копитар из 1822. није? И како се ауторитетом за српски језик проглашава човек који је и саму дефиницију језика мењао већ према потребама државе за коју је радио, државе која је била све само не пријатељска према Србима?

Заиста, шта је то што одсуство ознаке „српски“ у називу српског језика данас чини подједнако пожељним као и у периоду постојања Хабзбуршке империје? На то питање лингвисти немају одговора јер се баве „чистом науком“? И таман кад нам је „објаснила“ да се од „српскохрватског“ никако не може одустати јер је једино такав назив прихватљив у науци о језику, Кордић предлаже следеће решење: „Прихватљива би била једна једнодијелна ознака која би покривала читаво језичко подручје.“ (*Истио*, 127) У преводу: једночлани назив језика би био још пожељнији јер не би могао носити ознаку „српски“, коју још увек има у двочланом имену „српскохрватски“. И то је онај крајњи циљ западних лингвиста, коме служе чедне научнице попут Сњежане Кордић: укидање одреднице српски у имену српског језика, а самим тим и укидање историје и традиције које тај појам подразумева. Сњежана Кордић сасвим добро зна да Хрвати никада не би пристали на било какву једночлану одредницу која не би била чисто „хрватска“. Па, коме су онда намењени њени „добронамерни“ предлози о једночланом називу језика који би „покривао читаво језично подручје“? Треба ли још цртати ко је опет тај ко би име свог језика требало да жртвује зарад „читавог језичног подручја“, макар оно и не било више читаво, а поготово не заједничко. И док се Србима колико јуче саветовало да се одричу својега језика и културе зарад проц-

вата вишенационалне Југославије, сада им се предлаже да се поново одрекну себе како не би наљутили немачке лингвисте и суседне новокомпоноване нације, од којих је свака (од НАТОвих генерала) добила не само посебно име и територије, већ и право на нови језик.

У интервјуу „Говоримо истим језиком“ (Вечерње новости, 21.4.2013) Кордић опет доказује да лингвисти олако падају у дневну политику:

„Ћирилицу су у давним стољећима на територију садашње државе користили они ријетки писмени преци данашњих Хрвата и Срба. Али то, само по себи, није довољан разлог да се данас ћирилица даје значајан простор у школама. Дјецу треба припремати за будућност, а не да троше вријеме на ствари које ће им слабо користити у животу.“

Ко су ти „ријетки писмени преци данашњих Хрвата и Срба“ које помиње Кордић, да ли неки трећи неименовани народ? И откуда у Хрватској прогањање ћирилице ако су „писмени преци“ не само Срба већ и Хрвата писали тим писмом? А шта тек рећи на крајње научну тезу да ће нам у будућности само латиница бити од користи? Госпођа Кордић кључеве будућности држи у руци, па на основу њих одређује и вредност ћирилице. Заиста задивљујућа научна метода! Нека се Кинези, Руси, Јапанци, Индуси, Грци, Арапи и остали „непросвећени“ народи што пре опамете и нека пређу на латиницу, јер другог им пута у будућност нема.

„Требало би искрено рећи да је постојање двају писама мана, како унутар исте државе тако и уопће. Није случајно што готово све државе у свијету имају једно писмо. Још боље би било кад би све користиле исто писмо. Свјесни тога, неки су државници радили у том смјеру; примјерице, Кемал Ататурк је прије 75 година у Турској замијенио арапско писмо латиницом, да би се приближио Европи. Што се тиче Србије, у њој се природно проширила латиница и превладала, а ћирилица би природним путем постала још маргиналнија кад је не би форсирани одређени политички кругови. Све то ску-

па, и у Србији и у Хрватској, форсирање је разлика. Притом се посеже и за наметањем властитој нацији. Као што је постојање више писама мана, тако је и постојање више језика мана, јер представља баријеру у споразумијевању људи. Мана је Европе што има низ различитих језика, то отежава комуникацију. Зато је недавно предсједник Њемачке Јоахим Гаук у свом великом програмском говору предложио да енглески буде језик свих грађана ЕУ-а, за све генерације и све животне ситуације.“ (*Истио*)

Ако је ово научна истина за коју се залаже „искрена“ С. Кордић, шта је онда дневна политика? Ћирилица опстаје само зато што је пропагирају „политички кругови“, а латиница се прима сама од себе, као пупољак у пролеће. Зар је онда чудно што је лингвистички узор госпође Кордић један немачки политичар који ради против језика своје нације, а у корист енглеског, који би требало да постане језик свих грађана ЕУ. Тако би се – тврди Сњежана Кордић – олакшала комуникација међу људима. Следећи ову логику, грађанима Монака би било најбоље да одмах приону на учење кинеског како би што лакше комуницирали са билион и нешто Кинеза. А не би било лоше да Немци и Французи науче турски и арапски како би што лакше општили са својим сународницима Турцима и Арапима ако ни због чега, а оно из своје љубави према мултикултурализму. Ако је, дакле, веровати С. Кордић, Кемал Ататурк је Турској учинио невиђену услугу када је арапско писмо заменио латинским (да ли је због тога Турска постала европска нација?), а Јоахим Гаук чини невиђену услугу народима Европске уније тако што им предлаже да се користе туђим језиком – енглеским! Какве би тек потезе на основу овога требало да направе бројчано мали народи као Срби, више је него јасно. Просветитељски савети Сњежане Кордић нису друго до мондијалистичка пропаганда која маше већ познатом нам заставом новог „братства и јединства“, и једним јединим језиком – обавезним за све.

У њолемичком одговору на „Слово о српском језику“, објављеном њод насловом „Ни језици ни културу нису недељиви“, наши њознајњи линѡвистѡа Предрај Пѡиер исѡиче да су српски и хрѡајски ѡолико слични да зајраво ѡредсѡављају „две варијанѡе исѡиој језика“. „Зајшо је – исѡиче он – разумљиво шѡо линѡвистѡи и данас, неретѡко, ѡоред назива српски језик или хрѡајски језик, корисѡе и називе српскохрѡајски језик или хрѡајскосрпски језик као линѡвистѡичке називе језика.“ Како схѡаѡиѡи оѡаке ѡврдње у конѡексѡу новонасѡалих ѡодела?

Ради се о чистој мистификацији тренутног стања у лингвистичкој науци. Јер ко то осим српских лингвиста назива свој језик двочланим именом? Знате ли иједног хрватског лингвисту (осим Сњежане Кордић) који у име науке свој језик назива „српскохрватским“ (додуше, и госпођа Кордић у двочланом имену види само прелазну фазу ка једночланом називу – „хрватски“, „ексјугословенски“ или како већ буду одредили западни лингвисти)? Појмом „српскохрватски“ *барѡају само српски линѡвистѡи*, а све у име науке коју корисници „истог језика“ у Хрватској уопште не признају за своју, већ свој језик називају једночланом одредницом „хрватски“. У којој шизофренији живе наши језички стручњаци добро показује управо Пипер, који у истом тексту не може а да не призна оно што би србокroatисти хтели да заборавимо:

„Посматране лингвистички, али у историјској равни, ствари стоје нешто друкчије. Хрвати су пре више од сто година прихватили Вуков модел новоштокавштине ијекавског изговора за свој књижевни језик иако је она до тада међу Хрватима (укључујући покатоличене Србе) била сразмерно врло слабо заступљена (према чакавском, кајкавском и штокавском икавском), док је код Срба новоштокавски дијалекат ијекавског изговора био (и данас је) врло распрострањен (поред новоштокавског екавског, или архаичних штокавских говора). Хрвати су затим своје најбоље граматике и реч-

нике крајем 19. века добили превасходно на корпусу српске (народне) књижевности. С обзиром на то има доста основа да се хрватски књижевни језик у настајању, развоју и „завршној“ стилизацији види умногome као варијанта српског језика, свакако више него што би се могло тврдити обрнуто.“ (в. Предраг Пипер, *Ни језици ни културе нису недељиви*, Језик данас, 8, 1998, 1–5, под. НВ)

Идеја „хрватског језика“ могућа је, дакле, само у одсуству историјске перспективе, коју српски лингвисти познају, али коју увек, дресирани југословенством, стављају у страну. Никако да нам објасне зашто српски језик дефинишу по рецепту немачких и хрватских лингвиста. Шта је овакво стање у нашој лингвистици ако не бесрамно служење хрватској језичкој политици, потпомогнутој западним политичким интересима, који са науком о језику немају никакве везе?

ОД ТИТА ДО БЕКЕТА И НАТРАГ

Како у контексту Ваше полемике, а и наше данашње књижевне сцене, схваћени израз „филозофија паланке“ и зашто се толико говори о паланачком мишљењу, ко и какав ефекат жели да постигне неиректно се конфронтирајући са паланком? Коначно, објасните нам зашто се и Ви служите тим појмом, дајући му изразито нејативно значење?

Данас је појам паланке, као и толики други појмови, на ивици истрошености, а опет – сви га користимо. Код нас се овај појам готово искључиво користи као средство за политички одстрел саговорника. Но, без обзира на све злоупотребе, паланка у оном негативном смислу (а то је најчешће значење које јој се придаје) несумњиво постоји. Од једне до друге варошице нема ни три километра, а мештани и једне и друге управо себе виде као највиши примерак људске расе. А не дај, боже, да се неко из једне од њих ожени девојком из оне друге – то се сматра трагедијом. Изгледа да је људско искуство подложно банализацији и фрагментацији и мимо наших политичких подела. Ово би свакако требало истражити из антрополошког угла: нема сумње да постоје процеси који вуку у затварање – не само духовно, већ и биолошко, а све то није објашњиво само „политичком стварношћу“. Као што је познато, инцест није само проблем морала, већ и генетике; они што се никада не мешају са „странцима“ на крају постају нека врста монголоида, што се може видети на многим острвима. Као што инцест нема генетску перспективу, тако ни паланка нема духовну. Негативно значење паланке могло би се одредити као следеће: самодовољност, намерна изолација,

необавештеност и необразованост, одсуство радозналости за све што је „туђе“ и другачије, параноидна дефанзивност, губитак сфере приватног, неговање читаве лепезе психолошких механизма како би све остало онакако како већ јесте, чиме се сугерише извесна савршеност свакодневице као такве. Све ове негативне дефиниције и одреднице паланке могле би се сажети у следеће: паланка је ЗАТВОРЕНОСТ У СЕБЕ. Но, мени се чини да оваква дефиниција паланке не објашњава у потпуности феномен са којим се суочавамо. Не постоји само једна паланка, она какву је описао Константиновић, већ постоји и једна друга паланка, о којој мало ко жели да отворено говори будући да критички говор о њој не би могао остати неутралан према владајућој идеологији нашег времена, која рачуна управо на такву паланку. Мени се чини да наша данашња српска паланка није толико затвореност у себе колико ЗАТВОРЕНОСТ У ДРУГОГ. Животни модус ове паланке је следећи: одбацивање сопствене судбине и сопствене историје, прихватање свега туђег без разумевања онога што се прихвата, помодарство на свим нивоима – од облачења до мишљења, хистерична склоност ка подражавању и, коначно, као резултат свега наведеног – губитак личности и рађање новог колективизма. Ако је паланчанин некада био човек које не жели да чује за Европу, данас је паланчанин човек који жели да слуша само о Европи. Ако је некада паланчанин био неко који није хтео да чује за страну и туђе, паланчанин је данас човек који само о далеком свету жели да слуша и коме је све занимљивије од њега самога. У *Филозофији паланке* Константиновић пише: „Баналан по себи, дух паланке не признаје сопствену баналност; за себе, он није баналан онако како то уистину јесте ... Дух, за овај дух паланке, није баналан никада, већ је баналан само свет.“ (263, под НВ) Није ли данас управо супротно од онога што је о паланци писао Константиновић: данас паланка само себе види као баналну, отуда и сан о њеном бекству у свет – јер свет никада није баналан, свет је оно што нисмо ми – он,

дакле, мора бити нешто добро. На исти начин је и Европа затворена у ДРУГОГ. Она себе не дефинише по оном што је у њој најбоље, већ по ономе што је на Балкану најгоре. У том смислу се и о Европи може говорити као о великој паланци, којој је непрестано потребна слика негативитета како не би изгубила свест о својој надмоћи.

Каква је историјска судбина паланке? Да ли је она нешто што ојсћаје мимо историјских шокова?

Константиновић је паланку дефинисао као нешто непроменљиво и аисторично. Међутим, Константиновић није ни слутио да паланка може и да се отвори за историју, имитацијом живота који је увек негде другде. Данашња паланка као стање духа, то је аркадија европског („светског“) живота, оличена у свим оним сличицама ТВ-реклама и трећеразредних филмова. Паланка није више затворена, она је потпуно отворена, тако да промаја постаје њено биће, а имитација ДРУГОГ њен једини садржај. Она више не може да погрешу у историји јер је њена сопствена историја бачена на „ђубриште илузија“, она је тек одјек историје неког ДРУГОГ, а тај други је идеализовани ДРУГИ, комерцијални, обећани, успешни свет, који никада није постојао као такав осим у рекламама и на филму. Паланка не жели сусрет са тим светом, откривање његове истине и дијалог са њим; она жели да ОДМАХ буде КАО тај свет, свако одлагање за њу је катастрофа, јер као што је паланка затворена у себе имала времена на претек, тако (ова нова) паланка затворена у другог управо времена има најмање. Инфантилизам немања времена савремене паланке на чудан начин кореспондира са брзином „светских интеграција“, које нам се нуде као последња сламка спаса.

Хоће ли да каже ли да њојам свејта у Филозофији паланке нема никакав конкретан садржај?

Баш тако, нема ту никаквог реалног света, *свејт* је све оно што паланка није, дакле, свет је потпуна апстракција (иде-

ал), а никако осмишљен појам који би се односио на нешто конкретно. Ако је паланка дух који не зависи од места и може да се оствари било где (што Константиновић тврди у својој књизи како би својој анализи дао неку мисаону основу), онда нема некаквог *свећа с оне сѣране ѿаланке као чистѿој иденѿиѿеѿа који би му био анѿиѿод*. Идеја о паланци као духу који је могућ свуда само је завеса иза које се исписује један политички памфлет, у којем, за дивно чудо, не видимо могућност остварења тог духа ни у једној средини, осим у српској.

Шѿа значи Консѿанѿиновићева ѿеза да је нацизам „ауѿохѿони ѿроизвод срѿске ѿаланке“?

Значи бесмислену тврдњу која је сваком аутору у времену комунизма доносила статус „мислиоца“. Да ли би иједан озбиљан историчар, социолог, економиста, стручњак за историју банкарства, геополитику, стратегију ратовања, могао данас да тврди оно што је у својој књизи тврдио Радомир Константиновић: да је нацизам ни мање ни више него аутохтони производ српске паланке, да нацизма у Европи не би ни било да га нису измислили и осмислили српски паланчани? Где је и у којим радовима на тему нацизма ова идеја добила икакво уважавање, осим у пропагандним доскочицама наших локалних просветитеља?

Шѿа је Ваш ѿавни ѿриѿовор ѿознаѿој Консѿанѿиновићевој књизи?

Константиновићеви увиди у „филозофију паланке“ су превише идеолошки обојени да би ова књига могла да претендује на статус филозофске расправе. Квазифилозофски речник којим се писац служи је у потпуном раскораку са крајње провидном политичком поруком. Константиновић је писао да је паланка стање духа који не може да се оствари. Истовремено, испод ове „филозофске“ тезе он нуди читаву лепезу остварења тог духа у српској средини. Друге

паланачке средине – осим српске – Константиновић не помиње. Када говори о српским песницима који нису могли да умакну духу паланке, он их супротставља поезији француског песника Рембоа. Нема сумње да је Рембоова поезија изузетна, откривалачка и нимало грађанска. Но, Рембо је дигао руке од поезије у својој двадесет и седмој години – да би се посветио трговини. Највећи део свог живота, како то документују његови биографи, он је провео срачунавајући колико је новца зарадио, а колико изгубио. Његова сачувана писма говоре само о парама. То што је Рембоова трговина скопчана са одласком у далеки свет, чини је можда егзотичном, али не мање трговином. Не смем ни да замислим како би Константиновић писао о неком српском песнику који би се после двадесет седме године и једне изузетне књиге определио за трговину афричким робљем, која је требало да му донесе профит. Занимљиво је да комунисти Константиновићу идеја профита у случају француског песника није уопште сметала нити је он иједног тренутка повезује са духом паланке капитализма, правећи се – штавише – да му је Рембоова биографија сасвим непозната. Неко ће можда рећи – није ли биографија једно, а дело нешто сасвим друго. Но, тај неко вероватно не зна да је управо Константиновић инсистирао на суштинској повезаности дела и егзистенције, да је у случају наших песника и те како претресао детаље из њихових биографија. Све оно што Константиновић у поезији српских песника види као ознаку паланачког духа (нихилизам, депресију, убогост, осећање промашености и изгубљености) налазимо и у поезији највећих европских песника, па би се читалац *Филозофије паланке* могао упитати зашто универзалност паланачког духа Константиновић мало не подели и са другим срединама, већ га везује само за српску културу.

Шта је разлог популарности Константиновићеве књиге и чиме је она утицала на наше социологе, културологе и, коначно, политичаре?

Рецепција ове књиге, која је имала призивак једне социолошко-филозофске студије, свела се на њену употребу у крајње политичке сврхе. Већина оних који се позивају на ову књигу нису је ни читали, већ препричавају оно што су о њој чули. Неко би могао рећи да употреба ове књиге у данашњем политичком дискурсу није и најбољи начин њеног тумачења. Но, истовремено, нема никакве сумње да њена данашња употребљивост није случајна. Ако би се уклонио барокни стил једне квазифилозофске студије, добили бисмо тезе данашњих мондијалаца. Као контраст паланци, Константиновић помиње појмове као „неизбежност светске судбине“ (302), „човечанство као непосредни доживљај“ (315) и сличне. Волео бих да знам на који је начин Константиновић, који је живот провео у својој соби у Београду, био део „светске судбине“, где је „непосредно“ доживео човечанство? И зашто – као „светски човек“ – нема снаге да помене и Павелића, кад већ прича о нацизму и расном концепту паланке, а истовремено помиње чак и шесторазредне српске десничаре, који се – по остварењу расног концепта – не могу ни из далека мерити са Павелићем? Зар то не говори да је „слободни интелектуалац“ Раде Константиновић следио главни тренд титоизма, исти онај тренд који нам се и данас нуди као једино исправан и политички подобан, само под другим именом?

Од када њираје обрачун са српском њаланком и српском чаршијом?

На мартовској седници Политбироа ЦК КПЈ 1945. Благоје Нешковић је изнео став партије: „Чаршија и градска интелигенција су против нас.“ Дакле, права, градска интелигенција онога времена није била супротстављена народу, већ је заједно са њим била против комуниста, који су преко ноћи наметнули своју елиту, која нити је била градска нити је имала икаквог контакта са народом који је дошла да *усрећи*. Само чистка Београдског универзитета значила је уклањање преко 60 професора, највећих интелектуалаца

онога времена, на чија су места дошли бандити новог режима. По сведочењу комунисте Душана Биланџића, прво Титово упутство по ослобађању Србије од окупатора било је: „Србију треба пребитираати као окупирану земљу.“ Наредба број два била је: „Ликвидација београдске чаршије.“ Овај налог је испрва ваљало схватити као обрачун са идеолошким непријатељима, али у суштини је значио обрачун са свима који умеју да мисле и који би једнога дана могли да се супротставе онима на власти. Оно што је на почетку био крвави прогон српске грађанске елите временом се претворило у прогон српског народа. А пошто би употреба речи *народ* била превише увредљива, посезало се за појмовима „чаршија“ или „паланка“, али је смисао био исти. Радикални обрачун са „српском чаршијом“, дакле, започео је Тито, а не Радомир Константиновић, који се у том погледу може сматрати његовим учеником, а не некаквим филозофом који је открио непознату тему.

Како је могуће да се Филозофија паланке смајра ђолиџички ђодобним шџивом у оба ђолиџичка режима? Шџа је ђо шџо је чини ђрихвџљивом онима на властџи, без обзира на њихову идеолоџију?

Појам чаршије био је растегљив већ од почетка и могао је да се примени не само на „антикомунистичку“ елиту, него и на масе уколико одбијају да следе владајућу идеологију или почну да сумњају у њу. Превентивни напади на *паланку* били су средство политичке уцене и терора за време трајања комунистичког режима, и то није измислио Константиновић. Он је једној политичкој стратегији само дао „мисаоно оправдање“. Оно што је терор и уцена у име једноумља, он је представио као некакву принципијелну критику паланачког духа. Они који су потчињени и обесправљени („паланчани“) проглашени су кривцима за стање у друштву, док се они који су на власти поштеђени сваке критике. Па, која власт не би волела таквог „филозофа“!?

Као што знате, Радомир Константиновић никада није устао против злоупотребе *Филозофије њаланке*, што је несумњиво доказ да се ово дело не може погрешно схватити, а не може јер је, упркос својој реторици и свом квазифилозофском патосу, пре свега *њолийички њамфлей*. Константиновићева књига није критика паланке као стања духа, како је аутор то хтео да представи, већ критика српске средине као највишег могућег отеловљења тог духа, и у томе је њен пад из „филозофије“ у шовинизам. Ако је веровати Константиновићу, дух паланке је час нешто што не може да се оствари, а час нешто што се идеално остварује управо у српској средини, и ниједној другој. А остварује се као национализам који води у фашизам. Готово математичко и неисторијско изједначавање феномена национализма и нацизма доведено је до гротеске. Оно што је у овој студији најмање убедљиво уздиже се као њена највећа мудрост. И док је критика паланке као затворене у саму себе само варијација на тему неопходности „братства и јединства свих наших народа и народности“, дотле Константиновићева критика изузетних грађанских интелектуалаца и уметника (који се ни по којим мерилима не би могли сматрати провинцијалцима) није друго до уступак комунистичкој критици свега грађанског, предратног и некомунистичког. Тако се критика српске паланке претвара у нетрпељиво виђење читаве једне нације и њене културе.

Да ли је Константиновић пример свейској интелектуалца, што је хтео да буде?

Заштићен комунистичким везама, Константиновић је провео живот у једној соби, веома мало је путовао и мало других средина видео. Нема у његовој биографији никаквог бег из „српске чаршије“, никаквог ризика, никаквог покушаја да се и егзистенцијом (а не само идеологијом) удаљи од онога што је тобоже презирао. Могу да ценим његову снагу за неку врсту изолације (он је могао да има приступ

медијима, али је одбио да буде медијска звезда и држао се на дистанци онога који верује у писану реч), али не могу да му верујем када се представља као светски човек. У питању је писац који је исмејавао завичајне конекције, а целу каријеру градио на Стамболићима, људима из свог завичаја – Ивањице. Ако, дакле, људи из врха Комунистичке партије Југославије потичу из Ивањице, ако су, штавише, његови другови из младости и ако се са њима и помоћу њих може градити удобна каријера партијског интелектуалца ослобођеног партијских обавеза, Константиновић нема ништа против завичајно-паланачких привилегија. Његови главни послодавци нису ни Оксфорд ни Харвард, што би се из његовог надменог писања о српској средини дало помислити, већ његови земљаци – комунисти, који су деценијама владали српским друштвом и српском културом. Не напуштајући своје огњиште, Константиновић је хвалио свет, у којем никада није био, штавише, то је покушао да представи као некакву своју „филозофију“. Његова мисао само је агресивно пројектовање његове сопствене судбине у друге, које је он хтео да просветли о нечему о чему ни сâм није имао искуства. И када пише да паланчанин живи уштиркан у сопственом стилу и језику, те стога нема снаге за свет „без стила“ (читај: за живот с оне стране шаблона и колективне норме), онда то више звучи као маштање неког полетарца о свету, него као мисао човека од искуства.

Константиновићево непознавање света види се и у његовом сентиментално-кичерском односу према Самјуелу Бекету, кога је у својој прози опонашао до неукуса. Његова наивна претпоставка да би могао постати Бекетов пријатељ открива његово непознавање других култура и других мерила понашања, штавише, носи трагове типично паланачке идеализације „великог уметника“. Авај, оно што Бекету није дало да се дружи са Константиновићем није само његова сложена личност, већ подједнако његова култура, о којој Константиновић зна тако мало. Јер када је посао око превода

Бекетових дела на српски обављен, Бекет је заборавио своје „српске пријатеље“ и прешао на друге пројекте. Да се било који српски писац понео према Константиновићу као Бекет, он би био проглашен примитивцем. Бекет је, пак, и као писац и као пријатељ остао *објект* жеље.

Како кажете да је Константиновић његово животи у једној соби, што звучи као да сте њиховали Константиновића?

Питате да ли сам познавао „Бога“? Да, познавао сам га. Сви који су радили за Трећи програм Радио-Београда познавали су Константиновића, па и ја. Био је то човек лепих манира, грађанин у правом смислу те речи, неоспорно духовит и чак забаван уколико би веровао да његов саговорник беспоговорно дели његову тачку гледишта. Оно што ме је у оно неколико разговора с њим запрепастило јесте његова неосетљивост за животе других људи, потпуно одсуство саосећања и имагинације за све оно што није његов сопствени живот. Када сам му саопштио да сам канадској амбасади у Београду предао молбу за исељење јер желим да напустим Југославију, он је био пренеражен. У његовим очима видео сам страх од таквог „рискантног подухвата“, *стирах* њаланке. Био сам шокиран његовом реакцијом, која ми је јасно откривала да је његова мисао само поза, да је његово кукање на српску средину само скретање пажње са свих оних привилегија којима га је даровала та иста средина. Исти шок сам доживео и приликом нашег кратког сусрета после шеснаест година мог одсуства из Београда. Тада ми је, у једном кратком сусрету, готово емотивно саветовао „да би било добро да што чешће долазим у Београд“! Да долазим у исту ону паланку коју је он толико презирао! А онда је на мене почела хајка због књиге *Лажни цар Шћепан Киш*. Његов најближи пријатељ, Филип Давид, приказивао ме је у медијима као опасног нацисту. Па, иако је Константиновић веома добро знао ко сам и шта сам, иако ми је у четири ока хвалио књигу о Кодеру и моје полемичке текстове у периодици, он се у хај-

ци на *Лажној цара* и на моју личност определио за подмукло ћутање. Заправо, за боравак испод сукње свог духовног ментора Филипа Давида. Везани пупчаном врпцом још из времена титоистичке паланке, ова су два друга ујახала у паланку капитализма, у којој су, за дивно чудо, задржали исту ону просветитељску позу – као да се у међувремену ништа није десило – потврђујући на свом примеру начело аисторичности као једно од основних начела паланачке егзистенције, да се послужим речима самог Р. Константиновића.

Колико су Константиновићева критичка мерила доследно сироведена у његовим сјудијама о нашим јесницима?

Вишетомне студије о српским песницима су, већ и самим обимом, несумњиво биле нешто ново у контексту наше књижевне критике. Многи су Константиновићу замерали што уопште посвећује простора лошим песницима, али то је управо било ново: показати зашто је и како нечија поезија лоша у смислу обнављања опште прихваћених гледишта и језичких клишеа. Овде је Константиновићева реторика прихватљивија него у другим његовим делима пошто аутор дословно прати настанак сваког појединог стиха, покушава да дође до оне разлике која одваја лични говор од колективног, креативно од онога што је већ прихваћено као поетско. А што се тиче неких ширих критичких мерила, није никаква тајна да је Константиновић користио два аршина: они који су били ближи његовој идеологији добили су повлашћено место. Но, није Константиновић разликовао писце само по социјалном пореклу и идеологији, већ и по односу према масонској припадности. О томе је у једном свом полемичком памфлету писао наш професор и познати преводилац Радован Р. Кошутић. Константиновић има један аршин за масонске писце, а други за оне који нису били масони. Најбољи пример за то је његов однос према Дучићу. Није тешко уочити да је Дучић (упркос прокламованом национализму, снобизму и традиционализму) прилично поштеђен Констан-

тиновићеве критике. Откуда оваква толерантност? Ствари постају мало јасније ако се сетимо да је Дучић био масон.

*Да ли се Филозофија паланке може смайрајти Констин-
тиновићевим најбољим делом? Зашио се његови друји ра-
дови скоро уошши не йомињу?*

Томе је највише допринео сâм Константиновић. Улога највећег мрзитеља српске средине из неког разлога му се чинила већом неголи улога писца модернисте, који је несумњиво био. Суровост којом се бацао на средину у којој је живео паралелна је овој суровости према сопственом уметничком делу, које је овај аутор сасвим свесно, и једино из разлога идеологије, ставио у страну како би до краја живота уживао у слави писца *Филозофије йаланке*. Константиновић, међутим, није само аутор једне књиге, већ и великог опуса који обухвата вишетомну студију о српским песницима, као и солидан број романа. Ако се погледа његов романескни опус, нема сумње да је у питању један од најрадикалнијих модерниста српске књижевности. Рекао бих – и не само српске, мало је писаца и у Европи који су толико били доследни у бежању од реализма као овај аутор. Сада се, наравно, намеће питање које има не само књижевну, већ и културолошку, па и идеолошку тежину: зашто је Константиновић као модерниста заборављен, док је Киш дан-данас дизан у небеса? Ако у Европи има места за „борхесовца“ Киша, зашто нема и за Константиновића, који је у својој прози био један од првих следбеника Самјуела Бекета? Мени се чини да је одговор у томе што његови романи, за разлику од његове *Филозофије йаланке*, нису политички употребљиви. Један од првих и најдоследнијих бекетоваца у европској књижевности, остао је у Европи непримећен. Константиновић је, дакле, на примеру сопствене књижевне каријере имао прилике да критички промисли о Европи као симболу „отворености за другог“. Да ли је он икада о тој Европи, у којој за њега нема места, рекао иједно слово? Није. Иако је његов роман са симболич-

ним насловом *Излазак* био преведен и објављен у угледној едицији на енглеском, Константиновић није стекао никакав статус на европској књижевној сцени. Да се то десило у српској средини, крива би била паланка и „Срби нацисти“. Али кад се то дешава у Европи, Константиновић о томе ћути. Уместо да се позабави европским критеријумима, који га не признају као писца, он се покорно враћа „дому своме“, у окриље пријатеља Филипа Давида, који га разуме без остатка. Тим комичније и неуверљивије делује његова књига *Бекет, пријатељ*.

О каквом је то пријатељству реч? Није на одмет сетити се да је Комунистичка партија, чији је врли симпатизер и сарадник био Р. Константиновић, забранила Бекетову драму *Чекајући Годоа* 1956, да је иста партија са репертоара београдског Народног позоришта скинула Бекетов *Крај истре* 1973. И шта је тада радио „Бекетов пријатељ“ Р. Константиновић? Да ли је узео у заштиту свог „пријатеља“ Бекета? Не, он је аминовао одлуке Комунистичке партије и писао бекетовске романе. А онда нам се неколико деценија после свих тих догађаја Константиновић представља као Бекетов пријатељ! Шта је овај сентиментални покушај братимљења преко гроба са једним славним човеком него пример провинцијализма, губљења осећаја за стварно и могуће. Бекет није био пријатељ ни са самим собом, а камоли са Радетом Константиновићем. Зато и јесте Бекет. Шта је ова Константиновићева књига него ескапизам, непризнавање Давида као „ту-битка“ имагинарним бекством у „свет“, у загрљај Бекету, мртвом али вечно живом, будући славном, шта је све то ако не дух паланке, поново на делу, у истом оном Београду у којем је написана *Филозофија паланке*, мала мртва библија новокомпонованих мондијалаца?

У чему је онда Константиновићева инспирација Бекетом?

С једне стране, бекетовштина је била добар начин да се избегне суочавање са истином комунизма, у којој је Констан-

тиновић живео. Са друге стране, она се, у свом перверзном конформизму, нуди као естетика, као позив на једно модерно и радикално укидање реалистичке традиције. У једном свом тексту Константиновић је рекао да „не воли оне који иду на сигурно“. Али шта је његово бекство у бекетовштину ако не управо то? Ако је Комунистичка партија ишта могла да прижељкује, то је да писци пишу о свему само не о комунизму. Што апстрактније – то боље. Ја нећу тврдити да је то једини разлог његове инспирације Бекетом, али је сасвим извесно да Константиновићев естетски избор савршено уклапао у хоризонт очекивања југословенског политичког врха.

Зашићо се код нас искључиво нацизам – а никада и комунизам – користи као синоним за фашистички друштво? Зашићо само фашизам служи као најнеетичкија одредница и најтежа дисквалификација у јавном дискурсу? Да ли су злодела комуниста већ заборављена и, ако нису, зашићо се уклањају из наше сећања?

Да бисмо схватили феномен на који указујете, морамо се најпре осврнути на шири контекст који га омогућује и који га, штавише, чини пожељним. Европска унија се тобоже залаже за раскид са тоталитарним режимима прошлости. Но, како то изгледа у пракси? На примеру Хрватске, „обрачун“ са фашистичким наслеђем своди се на оправдавање етничких чишћења која је колико јуче практиковала НДХ, а на примеру Србије се обрачун са комунизмом поверава дојучерашњим српским комунистима. Истина је да су управо српски „европејци“ били не само сарадници, већ веома важни шрафови дојучерашњег комунистичког режима: Соња Бисерко је била дипломата и најближи сарадник Титовог лакеја Буда Лончара; Соња Лихт познати комунистички активиста; Филип Давид је као повереник комунистичке врхушке писао колумне у листу Комунист, одлучивао о филмској производњи, штавише, био овлашћен да одлучује о томе шта ће се од страних филмова и информација приказивати на

ондашњој телевизији; Латинка Перовић је била секретар ЦК Србије; Јелко Кацин је радио као референт народне одбране (кога ли је само бранио?); Борка Павићевић је (малтене као гимназијалка), по налогу свога оца, комунисте Вука Павићевића, постала ни мање ни више него уметнички саветник у Атељеу 212, водитељ трибине на којој су гостовали познати режисери Европе... Од свих могућих кандидата, баш она, која о позоришту није знала ништа, у шта сам се лично уверио као посетилац трибина одржаваних у време Битефа. Могло би се набрајати у недоглед. Међу лидерима данашње „европске мисли“ практично и нема никог осим дојучерашњих профитера комунистичког режима. Како би се ове чињенице заобишле, витла се паролама „Држ’те четника!“, што је највиши мисаони домет ових људи без икаквог моралног и интелектуалног ауторитета. Агресивни дискурс наших Европејаца само је наставак партизанског урлања по шумама, чији су они ватрени настављачи, истина – обучени у скупочена европска одећа. Разлика је, дакле, само у униформи или – ако хоћете – имиџу, али не и у вредностима, не и у мишљењу. Они који прикривају истину о комунизму и својој улози у њему не могу бити друго до баштиници и настављачи тог истог тоталитарног режима. А чињеница да европски званичници сарађују управо са оваквим људима само говори да оно место у Резолуцији 1481 Парламентарне скупштине Савета Европе које тобоже налаже обрачун са тоталитарним режимима европске прошлости и није друго него бајка за наивне. У противном, обрачун са бољшевиизмом не би био поверен дојучерашњим бољшевицима нити би тим истим људима била поверена улога просветитеља и утеривача „новог културног модела“, уз огромне своте новца које уз то иду, као што је – колико јуче – из те исте Европе новац ишао у џепове Јосипа Броза, вероватно зато јер Европа није волела комунизам? Можда га и није волела на Западу, али јесте и те како на Истоку, иначе га не би подржавала, па и финансира-ла све до његовог кобајаги идеолошког урушавања.

„ПРИПУЦАЋЕМО, ПА ЋЕМО СЕ ПОВУЋИ...“

(МОША ПИЈАДЕ)

Као знак љаланачкој духа честіо се истіиче наша склоності да верујемо у сојсївену уклејосї: љошїо нам се истіорија љонавља, из зачараној круїа не можемо изаћи. Како објасниїи овакво сїање духа и како са љааквим духом изаћи на крај?

Пре него што пређемо на духове, није на одмет сетити се мало и историје. Нема сумње да постоје људи који – због инерције и духовне лењости – не воле никакве промене, па чак ни оне на боље. О таквима не вреди ни говорити. Истовремено, стање духа које помињете има и своје реално утемељење у историји. У говору у Народној скупштини 20. децембра 1908, објављеном под насловом „Ревизија берлинског уговора и српско питање“, Стојан Новаковић о Берлинском уговору каже: „У њему је српском народу, који је 1876. год. дигао заставу свога народног ослобођења и уједињења, изречена страшна казна: српски народ је распољућен, Србија и Црна Гора одвојене су. Дакле ни оне земље које су раније биле самосталне, нису пуштене да се међу собом саставе. Тим уговором Босна и Херцеговина дата је тобож на привремену окупацију, са намером још онда да се једном анектирају овако како је недавно оглашено.“ (Стојан Новаковић, Из српске историје, Српска књижевност у сто књига, 1972, 355)

И још каже Новаковић: „Ми смо покушавали да са Аустро-Угарском будемо у пријатељству. Ми смо имали влада које су се старале да јој угоде, уколико су год могле, па ни оне нису биле у стању да јој угоде.“ (*Истїо*, 356, под. НВ) Да ли је

наша данашња ситуација битно различита од оне из 1908, из које нам стиже ово сведочанство Стојана Новаковића? Зар је могуће да се после два велика светска рата, лета на Месец и још којечега, баш ништа није променило? И зар је могуће да је све онако како је и било само зато што је свет постао бољи, а само ми остали какви смо били – намћори историје који се опиру свакој промени? Наравно, није реч само о државним границама, већ о елементарним људским правима, о којима велике силе увек говоре, али их присвајају само за себе. У „Разговору са уредником Pester Lloyd-a“, Новаковић каже: „Наша народност је започела свој модерни живот у Аустрији, под заштитом аустријских закона а под утицајем аустријске образованости. Из либералног просветног покрета Јосифа II у XVIII веку једна је грана и српске народне просвете поникла у јужној Угарској. Тај жижак разгорео се у ослобођеној Србији. Ми смо неку стотину година били на мртвој стражи аустријске сигурности, у Војној граници, и подносили смо много за Аустро-Угарску. Кад се дигла наша држава, Аустрија је била против ње, чим је видела да и ми тражимо своју самосталност. Ви сте нас, тако рећи, учили у својим школама оним начелима, за која ћете нас после силно гонити. Оснаживши се у просвети, ми смо ради били да имамо што и други имају: јединство, макар културно, своје народности. Оно што се слави у Немаца и у Италијана, проклиње се и гони на све стране у нас.“ (Истио, 348, под. НВ) Ако имамо на уму ово што говори Новаковић, онда је јасно зашто продавци модерних утопија не желе да се бавимо прошлошћу – такво бављење би само открило да ни они као историјска појава нису нимало нови, да смо кроз „сјајну будућност“ већ толико пута прошли, наслеђујући само понижење и пепео.

Често се чује да су сами Срби криви за своју склоност ка утопијама. У њом смислу се њомиње њихово масовно учешће у комунистичком њокрећу њод руководством Ј. Б. Титоа?

Нема сумње да су у послертаном периоду Срби дали огroman допринос одржавању Титове диктатуре. Али одговор на то да ли је у питању била тек слепа љубав према комунизму или страх од диктатуре, која је своје методе терора усавршила још у току самог рата, далеко је сложенији. У тексту „Комунистичка стратегија освајања власти“ Владислав Б. Сотировић износи један непознати документ који говори више него стотине томова написаних о Другом светском рату на нашој територији. У питању је документ који се налази у Архиву војноисторијског института у Београду, фајл Штаба врховне команде (ЈВуО) – Четничка архива, К-12, 30/12. У њему је наведена основа стратегије ширења партизанског покрета међу Србима. На заседању Авноја у Бихаћу 1942. Моша Пијаде је изнео следећи план, који је, као што знамо, током рата био и спроведен.

„Потребно је зато створити толико много бескућника, да ови бескућници буду већина у држави. Стога ми морамо да палимо. Припуцаћемо па ћемо се повући. Немци нас неће наћи, али ће из освете да пале села. Онда ће нам сељаци, који тамо остану без крова, сами доћи, и ми ћемо имати народ уза се, па ћемо на тај начин постати господари ситуације. Они који немају ни куће, ни земље ни стоке брзо ће се и сами прикључити нама, јер ћемо им обећати велику пљачку. Теже ће бити са онима који имају неки посед. Њих ћемо повезати уза се предавањима, позоришним представама и другом пропагандом... Тако ћемо постепено проћи кроз све покрајине. Сељак који поседује кућу, земљу и стоку, радник који прима плату и има хлеба, за нас ништа не вреди. Ми од њих морамо начинити бескућнике, пролетере... Само несрећници постају комунисти, зато ми морамо несрећу створити, масе у очајање бацити, ми смо смртни непријатељи сваког благостања, реда и мира...“ (Нова српска политичка мисао, 28 август, 2009)

Где је Пијаде изучио ову школу манипулисања масама, не можемо тачно знати, али неке подударности између његове „практичне филозофије“ и *Пројшокола сионских мудраца*

просто боду очи: „Наша парола гласи – сила и лицемерје (...) зато не треба да се заустављамо пред подмићивањем, обманом и издајом када они треба да послуже постизању наших циљева.“ (Протокол 1) „У целој Европи, а помоћу њених веза и на другим континентима морамо произвести превирања, раздоре и непријатељство.“ (Протокол 7) „Од нас произилази свеукупни терор.“ (Протокол 9)

Шта је данашње разарање националних економија ако не стварање армија нових несрећника којима ће владари из сенке моћи да манипулишу до миле воље? Нису ли људи који данас живе на ивици егзистениције ти модерни „бескућници“ о којима је говорио Моша Пијаде? И није ли исти модел манипулације и у основи Новог светског поретка, чије плодове можемо да посматрамо у разореним економијама чак и најјачих држава, а о банана-колонијама да и не говоримо? Шта је политика данашњих господара Србије ако не планско стварање све већег броја „бескућника“ по већ наведеном Мошином рецепту, диктатура оних који су, баш као и њихове комунистичке претече, „смртни непријатељи сваког благостања, реда и мира“?

Враћимо се незаобилазној теми: завери. Ко су и са којим циљем највећи борици против теорије завере?

Конспирацију нису измислили некакви докони теоретичари, њу су сведочили и јавно разоткрили неки од највећих моћника. Овде ћу навести само један пример, који је, рекао бих, више него поучан. Натан Мајер Ротшилд је 1815. дао следећу изјаву:

„Нимало ме не занима луткан који је постављен на енглески трон како би владао империјом толико великом да над њом Сунце никада сасвим не залази. Онај ко контролише залихе британског новца контролише и британску империју, а ја сам тај који контролише залихе новца.“

Чувари „јавног реда и мира“, попут аутора „Википедије“, износе сумњу у аутентичност ове често цитиране Ро-

тшилдове изјаве. Можда извор и није проверљив, али је и те како проверљива истина о надмоћи банкарства над политичарима који глуме моћ коју немају. Овде је питање моћи формулисано не као питање некакве политичке борбе која припада сфери идеја, већ као ствар манипулисања друштва закулисном контролом протока новца. Другим речима, они који штампају новац и који контролишу његове залихе, они који новчаним трансакцијама држе и најмоћније државе у стању потчињености (у виду дугова који се не могу вратити) имају неупоредиво већи утицај на структуре моћи у једном друштву неголи политичке партије ових или оних схватања. Па кад ово важи за земљу која је себе сматрала великом империјом, није тешко замислити колико тек важи за мање државе. Јасно је да овакво схватање (боље рећи – сведочанство) не сме да постане део некаквог нашег знања о свету, јер би онда приче о демократији, нацији итд. морале да добију значење другачије од уобичајеног. Другим речима, масама се не сме дозволити да се баве стварним изворима моћи, већ само оним секундарним. Тиме се обезбеђује лагодна владавина над народима и државама. Оно што је рекао Натан Ротшилд је нека врста хира, луксуз истине, који није за масе, већ само за посвећене, али то не сме постати модел тумачења света и хијерархије моћи у њему. Неморал оних који оспоравају сваку идеју конспирације може се видети управо на примеру наведене изјаве. Никада нисам прочитао да неко Господина Ротшилда проглашава препотентним манијаком или параноиком, али сам безброј пута срео управо тај речник примењен на ауторима који су се усудили да цитирају наведену изјаву. Управо они који тврде да нема никаквих конспирација данас на крајње конспиративан начин спречавају свако бављење историјом изван оног уџбеничког и политички подобног. Тако се данашња наука изједначава са моделом католичке инквизиције. Борба против „теоретичара конспирације“ неодољиво подсећа на некадашњу борбу против јеретика и вештица. Рећи данас за некога да се бави конспи-

рацијама значи дисквалификацију не само стручности тог неког, већ и његових намера. Истовремено, оно што нам се нуди као беспристрасно, проверено и научно, није друго до серија табуа сличних онима у црквеној догми. Отуда није никакво чудо да се свако бављење конспирацијама одвија под претњом искључења из интелектуалне заједнице. Конспиративна тумачења историје унапред се проглашавају непожељним и погрешним пре него што је до обелодањивања чињеница и дошло, пре него што се и приступило дијалогу. Зато се морамо запитати зашто се систематски спречава свако изношење чињеница осим оних већ познатих, зашто се спречава постављање питања ако званична историја нема шта да крије? Зашто се чак предлажу закони за прогањање свих оних који не верују да је историја једно безинтересно, спонтано дешавање у којем се све дешава случајно и без икаквог претходног плана?

Кажете да су интелектуалци на муци када морају да се јозову на владавину из сенке, на јосиојање завера чак и када су оне више него документиоване. Да ли је у јом смислу, као и у јериоду комунизма, интелектуалац ојет јриморан да следи ријуале кетманској јонашања?

Када већ помињете кетманско понашање, подсетићу на случај Николе Милошевића, који је ову реч популарисао у нашем контексту. Иако је био оштар полемичар, Милошевић је пример интелектуалца који је о конспирацијама давао противречне изјаве. Тако у једном разговору са Дејаном Стојановићем (*Разговори*, НИП Књижевна реч, Београд, 1999) Милошевић тврди да нема никаквих доказа да су масони „пресудно утицали на ток светске историје“. Он иде и даље, па не само што оспорава конспиративне идеје на примеру масонског покрета, већ и конспирацију као озбиљну тему. Заступници теорије завере су – по Милошевићу – људи „ауторитарног менталног склопа“, уз то људи са „израженим параноидним тенденцијама“ (*Истио*, 36). Другим речима, ни-

какавих завера у историји није било, све је то само пројекција пренадраженог (ако не и болесног) ума.

Но, да видимо како ствари изгледају у текстовима самог Николе Милошевића. Свако ко познаје дело овог аутора сетиће се да је управо он признавао постојање завера у историји. Тако у поговору за познато дело Освалда Шенглера *Пројасић зајага* о бољшевичком освајању власти Милошевић каже следеће:

„Сам пак чин освајања власти од стране бољшевичких узурпатора није био плод неке спонтане акције сељачког народа... већ пуч изведен од стране малобројне, али *добро организоване групе завереника*.“ („Освалд Шенглер у психолошком кључу“, у: Освалд Шпенглер, *Пројасић Зајага*, том 4, Књижевне новине, 1990, 344, под. НВ)

Ово је само један од многих примера у којима је Никола Милошевић признао постојање завере. Најдуховитије и најбриткије Милошевић се бави овом темом у књизи *Политички сјоменар од Броза до ДОС-а*, у којој анализира завереничку контролу српске државе и српског друштва од стране Сорошевог клана. Како објаснити да овај аутор на конкретним примерима признаје, па и анализира, механизме завере и њене резултате, док на питање о могућности постојања конспирације – одговара негативно? Шта је ово ако не пример кетманског понашања, доказ да се свако бављење темом завере одвија у атмосфери страха и уцене?

Можемо ли говорити о враћању једној ње истиој и ако можемо, шта је њо шћо се у историји њонавља?

У једном интервјуу, објављеном у књизи *Пројланак и ум*, књижевник Душан Матић примећује:

„Изненађен сам био кад сам у некој студији открио да је око 1700. године било објављено у Европи око хиљаду књига у којима се о турској држави говорило као о ‘најлибералнијој’ земљи. Тако сам сазнао да је страшна слика јаничара коју ја памтим још из основне школе у XV, XVI и XVII веку

била нешто друкчија: јаничар је био образац за ново, демократско васпитање омладине.“ (Нолит, Београд, 1969, 275)

Очито ни данашњи јаничари нису оригинални – како би хтели да нас убеди. И данас се демократским понашањем и образовањем сматра само оно које је у интересу Империје.

Какви су резултати неирања националној у оквирима нове културне парадије?

Борци против национализма су (под изговором да се боре за универзално и општељудско) заправо распарчали националну културу на котерије и кланове, на политичке странке. Док су се јавно залагали за превазилажење националних култура – у име „општечовечанских вредности“, у стварности су се затварали у групе и кланове још мање и још искључивије од националних. Њихов сопствени интерес тако се разоткрио као већи од националног и човечанског, а њихова мисао као провинцијалнија од националистичке. Уместо националне књижевности, у којој је још било некаквих вредносних критеријума и дијалога, добили смо књижевност квартова, НВО-кланова, амбасадорских и осталих подрума, који функционишу као изоловане групе са посебним интересима и које за националну књижевност везује још једино језик, по сили нужде. Своје место на тржишту светске књиге писци данас купују новцем, менаџерским и политичким везама, а после тај илузорни статус приказују код куће као доказ своје „светске“ величине. По томе неодољиво подсећају на неписмене гастарбајтере, чији је највећи домет у животу да мерцедес („мечку“) провозају по родном селу. А „мечка“ и није њихова, биће када отплате кредит – за педесет година, а можда ни тада.

Снижавање вредносних критеријума у књижевности више никога и не узбуђује. Штавише, оно се прихвата као „чињеница живота“ коју не вреди преиспитивати. Хијеродукција, идеологија и пројеканда онемоћују сваки озбиљнији дијалог. Које такав хаос највише одговара?

Више је него очигледно да се данас ради на планском минирању вредносних критеријума у свим областима живота. Тако се непрекидно уноси хаос у друштво, шаље се порука да је мислити и стварати узалудан посао. Један од најефикаснијих начина да се обезвреди традиција и таленат јесте додељивање значајних награда медиокритетима. Има ли бољег примера од Нобелове награде за књижевност? Каква галерија људи без талента: Јелинек, Кертес, Памук. И у случају Херте Милер о свему је одлучила политика. Тако су се сва питања о њеној литератури свела на причу о прогоњеном писцу, па није никакво чудо што у десетак текстова које сам видео поводом додељивања Нобелове награде није ни била поменута литература. Стиче се утисак да је ауторка добила награду зато што је мрзела Чаушескуа, а не зато што је написала нешто вредно. И то је управо тако. Госпођа Херта Милер (намучена или не) пише на нивоу неког средњошколца. Пробајте то негде да кажете, прогласиће вас обожаваоцем Чаушескуа. Тераће вас да докажете да нисте радили за Секуритатеу. Ето на шта се данас своди разговор о књижевним вредностима. Исти модел наметања нечијег књижевног дела преко пишчеве биографије имали смо у Кишовом случају. Ко се икада усудио да каже нешто негативно о делу овог писца, проглашаван је четником, стаљинистом, љотићевцем... Политичка уцена, дисквалификација, етикетирање, то се данас зове „европским путем“.

Наравно, није све у наградама. Из највиших институција минирају се саме основе књижевности, изједначавају се потпуно различити жанрови, а све у име политичке подобности. Недавно је професор београдског факултета Тихомир Брајовић у Нину објавио (7.1.2010, 62) списак најбољих преведених дела светске прозе. На позицији број један нашао се стрип В. Ајзнера *Завера!*? Стрип о настанку *Пројкокола сионских мудраца* проглашен је значајнијим књижевним делом од романа Владимира Војновича, Казуа Ишигуре, Клезиоа и других познатих писаца који су имали

ту част да се такође нађу на овој листи! Професор Брајовић нам саопштава да се овај стрип објављује у години „пузајућег повратка *Проићокола сионских мудраца* и осталих золијевских бастарда“. А промовисање дотичног стрипа у значајно уметничко дело ваљало би схватити као шамар тим „золијевским бастардима“ (у преводу: золијевској копилади – ваљда је ово речник књижевне науке чији је Брајовић врли представник?).

На жалост, професор факултета, господин Брајовић, није ни читао дотични стрип који уздиже као велико дело светске књижевности. Да јесте, знао би да стрип не разоткрива порекло *Проићокола* у Золијевим списима, што је до јуче било најпопуларније објашњење порекла ове књиге, већ ауторство *Проићокола* приписује Русу Головинском. Ако је, дакле, Ајзнеров стрип обрачун са некаквим „бастардима“, онда то нису „Золијеви бастарди“, већ „бастарди Головинског“. Како би даље оправдао сврставање једног стрипа међу највећа дела уметничке прозе, професор Брајовић каже да је дотични стрип „графичка новела“ или „романсирани стрип“!? Да је разликовање одредница „стрип“ и „графичка новела“ више маркетиншко него жанровско, својевремено је указао Данијел Рејборн (Daniel Raeburn) запажањем да називати стрип „графичком новелом“ није различито од називања ђубретара „санитарним инжињером“. Брајовићева тврдња да се у Ајзнеровом стрипу срећемо са „хибридном жанровском формом“ подједнако је „значајна“ као и тврдња да се у рукописима Лава Толстоја срећемо са словима руске азбуке. Оно што је карактеристика стрипа као жанра Брајовић проглашава иновацијским подвигом једног јединог цртача – Вилија Ајзнера!

Ако један професор факултета не разликује жанр стрипа од осталих књижевних жанрова, ако, штавише, један стрип препоручује као велико дело светске књижевности само зато јер је тај стрип *йолийички йодобан*, онда је јасно да су све категорије књижевне науке бачене у ђубре и

да је студирање књижевности на београдском Филолошком факултету чисто губљење времена. Студирао сам на истом факултету када су њиме владали комунистички професори. И они су имали своје политичко лудило, али нико од њих није ишао тако далеко да стрипове о Титу проглашава значајним делима домаће, а камоли светске књижевности. Све ово указује на то да је политизација књижевне науке толико дубока да од саме науке није остало ништа. Књижевност је постала поддисциплина политичких интереса једне групе, чије је именовање постало највиши табу сваке науке и сваке јавне речи.

III

ЗАМЕНА КОЖЕ

Неизбежно ишћање: Европа и сан да се буде део нечеї већеї и бољеї, нечеї ишћо нас ослобађа историјске итрајике и осећања безизлазности? Да ли је мојуће соисивену кожу заменићи европском?

Лично нисам ни у каквом конфликту са Европом, у коју сам путовао кад год сам могао, којом сам био фасциниран од ране младости, у којој сам откривао предивну уметност, доживео много тога незаборавног. Једнога давног лета, на повратку из Лисабона, у којем сам провео годину дана, у Шпанији сам буквално гладовао како бих обишао што више музеја – нисам имао и за храну и за музеје, па сам се определио за гладовање, а тога се сећам као једног од најлепших искустава. Без сусрета са другим културама не можемо спознати себе, не можемо развити укус и мисао нити можемо стећи искуство, које је основа сваког озбиљног дијалога са собом и другима. Но, био бих крајње себичан када бих ова лична „европска“ искуства поистовећивао са данашњом ситуацијом и слатком причом наших политичара о Европи, која се одвија искључиво на нивоу политичке утопије. Европа данас није симбол културе и богатства животних стилова, није некакав симбол авантуре и откривања нечег новог, већ симбол стабилности, бајка економског просперитета и бекства од сваке појединачне прошлости у светлу, колективну будућност – „европску“.

Ишћа је ишћо ишћо се ишћолико ироменило и збої чеїа Европа више није ишћо је била?

Када сам ја откривао Европу, идеја Европске уније није постојала. Живот је био далеко спонтанији и лепши него данас. Иако сам у европске градове стизао из једне мале земље,

нико ме није гледао са висине нити је шовинизам имао ону снагу коју има данас. Више није тако, свака прича о Европи своди се на причу о Европској унији, што показује да је појам Европе сведен на политичко-идеолошку ознаку. Богатство животних стилова и култура, које је красило Европу, сада је угрожено драконским економским законима, као и неконтролисаним имиграцијом, која у потпуности мења слику становништва и доводи до разарања националних култура. Јачањем европске уније, Европа постаје зона мржње и шовинизма, у којој свако – у страху за свој опстанак – пројектује кривицу на другог, док мржња према странцима достиже размере које нису виђене ни у време прохујалих ратова. Европа није само територија на коју хрле Срби и Турци у потрази за хлебом, у њој се истовремено дешавају процеси који руше бајке о некаквој зони просперитета: из Енглеске беже Енглези, из Шпаније Шпанци, из Холандије Холанђани. У Холандији је недавно забележено да је број Холанђана који су напустили своју земљу у једној години био већи него број имиграната који се доселио у Холандију! Војно, Европа је потчињена Америци – свом НАТО-газди, о чему лидери данашње Европе говоре само кад морају; економски – она је потпуно зависна од Светске банке, која њеним чланицама утерује кредите и лажне економске кризе као врсту васпитне мере; идеолошки – она је зона у којој се уз помоћ „политичке коректности“ гуши свака слобода мисли и говора, баш као што се до јуче радило у комунизму. Коначно, свако има своју Европу – у складу са оним што од ње очекује. Ми се у овом разговору можемо бавити само културним аспектом, проблемом идентитета у контексту те нове Европе. Бавимо се, дакле, нечим што готово никога и не занима, јер данашње Србе занима само економска страна њихове егзистенције, све друго за њих су само „празне бајке од којих се не живи“.

Пре него што кренемо у анализу европске утопије, ваља рећи да појам европског у себи и те како носи трагове јед-

ног изолационистичког, расног концепта културе. Познати историчар филма Дина Јорданова, која предаје на енглеском Универзитету Лестер (University of Leicester), овако се сећа свог првог сусрета са Европом:

„Када сам и сама отишла у емиграцију, схватила сам да је школовање у овој нашој регији (Јорданова је пореклом из Бугарске – НВ) изразито пристрасно, да су нам увек говорили како је европска, заправо западна култура она којом се треба инспирисати, која поставља стандарде. Не сећам се да нас је ико упозоравао како занемарујемо и омаловажавамо друге културе, афричке или азијске, а о њима нисмо знали готово ништа. Наше школовање било је, у крајњој инстанци, имплицитно расистичко, ми смо екстремно евроцентрични, *евроцентричнији од самој Запада*, особито данас, када се упирамо да будемо део тог Запада, када желимо бити нешто друго и потпуно заборавити што смо били.“ (Balcanis, 12–16, 2004, 13, под. НВ)

У основи „европског мишљења“ често се препознаје један облик расизма, и то код људи различитих идеолошких опредељења. Чак је и један Евола, који је писао о културама Истока и био заинтересован за неевропске традиције, имао један европоцентрични (могло би се чак рећи – расистички) однос према неевропским културама. Истичући да Европа треба да представља симбол „духовног и наднационалног јединства“, он пише: „Европски *Imperium* ће бити нешто више од делова који га чине, а бити Европљанин би требало да значи нешто квалитативно различито него бити Италијан, Баск, Финац, Шкот или Мађар.“ И даље, он дефинише мисију европског концепта овако: „Европа не би смела да буде полигон за вестернизацију света, већ покрет против ње, заправо побуна против модерног света у име онога што је узвишене, боље, истински људско.“ (Види: *Fascism*, Edited by Roger Griffin, Oxford University Press, 1995, 343–344)

Није ли Еволин концепт Новоевропљанина заправо само варијација старозаветне идеје о Изабраном народу? Једина

разлика је у томе што Новоизабрани народ (Европљане) тек треба створити. Није ми лако замислити да ће – ни после сто година живљења у заједничкој Империји – Албанац и Данац, Немац и Босанац, Шпанац и Финац, Француз и Енглез живети као браћа рођена. Они могу бити једнаки пред законом, што – наравно – није за потцењивање. Али да би се створила аутентична култура, потребно је много више од егалитаризма, потребне су разлике, дијалог. А управо то се у савременој Европи укида – у име политичке коректности, у име тржишта и „опипљиве добити“, која ће, тобоже, бити заједничка.

Помињете Јулиуса Еволу, који је познат као мислилац деснице. Не желите ваљда да кажете да су и фашисти маштали о уједињеној Европи?

Не само да су маштали, него су имали пројект уједињене Европе, који је у много чему сличан пројекту данашње ЕУ. На међународној конференцији европских фашиста у Малмеу, маја 1951. године, они су овако сажели свој еврофашистички програм:

1. Одбрана Западне културе од комунизма;
2. Стварање Европске империје;
3. Цене и плате контролисане на територији целе Европске империје;
4. Наоружане снаге свих земаља под контролом централне владе Империје;
5. Право колонијалних народа да уђу у Европу када достигну изванредан образовни и економски ниво (звучи познато – НВ);
6. Избор шефова влада путем плебисцита;
7. Регулација друштвеног и економског живота кроз органе корпоративне државе;
8. Циљ образовања биће да ствара мушкарце и жене који су јаки;
9. Тражиће се сарадња идеалиста који су се у прошлом рату нашли на супротним странама фронта;

10. Циљ ове европске револуције биће духовна обнова човека, друштва и државе. (Види *Fascism*, 342)

И Мусолини је у тексту „Европа, Нација“ тврдио да „сада морамо да мислимо, осећамо и деламо као Европљани“. А у интервјуу који је дао осам дана пре смрти он примећује (у стилу данашњих лидера Нове Европе) да „становништво Балкана и извесних делова Русије, чак и оне близу Висле“ не признаје за Европљане. Њима Мусолини намењује улогу топовског меса у случају сукоба са непријатељима из Азије и Америке (*Fascism*, 89). Није ли занимљиво да исти овај однос шовинистичке надмености, какав налазимо код Мусолинија, сада бива обновљен код лидера данашње Европе, чијем садизму према потенцијалним члановима Империје нема краја. Додуше, овде треба рећи још нешто: за разлику од данашњих утописта, Мусолини није обећавао куле и градове преко ноћи. Он је сматрао да ће бити потребно „100 година мира и благостања“ да би се изградила нова Империја. Човек се пита има ли у данашњој Европи иједног човека који би пристао да чека толико дуго, чак и када би му животни век то омогућавао? Фашисти су од својих следбеника тражили послушност, али и *снају*, данашњи идеолози Европске империје траже само послушност. Снага није потребна јер смо већ пред вратима Раја, треба само рећи: ДА!

Зар је могуће да идеја Уједињене Европе иош иче од мислилаца и идеолога деснице?

Идеје уједињавања увек потичу од оних који од тога имају највише користи, а идеолошки оквир је ту само нека врста рационализације. Идеју интернационалног удруживања срећемо у готово свим утопистичким пројектима. У књизи *Волстриј и бољшевичка револуција* Ентони Сатон пише: „Троцки је био наклоњен светској револуцији, светској диктатури; он је био, речју, интернационалиста. *Бољшевици и банкари су тада имали ову значајну заједничку тачку – били су интернационалистички. Ако би резултат револуције*

био усјосћављање ценћирализованије власћии, онда револуција и међународне финансије никако нису несачасни. Међународне финансије су наклоњене раду са ценћиралним власћиима. Последња сћвар коју банкарска заједница жели је ‘laissez-faire’ економија и деценћирализована власћии, пошто би ово ћредсћивљало расићање моћи.“ (Ихтус, Београд, 2004, 208, курзив НВ) Свако централизовање власти – било у име десничарске или у име левичарске идеологије – доноси, дакле, профит једним те истим банкарима. А нама који нисмо банкарски остаје да се залућујемо овим и оним идеологијама и да, у перспективи историје, будемо оптужени за све несреће овога света, док господа банкарски до дан-данас нису одговарали ни за шта. Не треба заборавити ни конспиративну сарадњу званичних религија са банкарским светом. И хришћанска црква се прави да не зна какво је мишљење Христос имао о банкарским пословима, који су се у његово време, од свих могућих места, обављали у – храму! Што би се Црква замерала „Људима Из Сенке“, кад са њима лепо сараћује, увећавајући своја имања, јачајући своју улогу водитељке народа како на овом, тако и на оном свету. Зато што су пристале да ћуте о стварним моћницима, све званичне цркве су ослобођене плаћања пореза.

Хоћете да кажете да на фону ширећ дешавања и честии невидљивих инћереса, идеологије имају релативну вредност?

На то су већ упозорили људи попут Владимира Буковског, човека који је дванаест година провео у совјетским затворима, а који је данас енглески држављанин и један од најотворенијих критичара идеје уједињене Европе. У данашњој Европи он види присуство истог оног духа, па и истих институција, мада под другим именом, које су биле карактеристичне за период совјетског комунизма.

Рецићте које су ћо сличностии између совјетској комунизма и данашњеј европској друшћива – ћо ћосћодину Буковском. Зар се ћо уојшћие може ћоредићии?

Када је аустријски аутор Карл Штајнхаузер рекао да ће Европа бити „Супер-Совјетска-Држава будућности“, неки су то схватили као ексцентричност. Но, није он једини који тако види будућу Европу. Совјетски дисидент Владимир Буковски подсећа да се и Совјетски Савез градио негирањем националних ентитета, а кад је империја пала у кризу, национализам се поново вратио на сцену чинећи пропаст империје још деструктивнијом. Исту будућност ће, по његовом мишљењу, дочекати и нова Европа кад се појави економска криза, која неминовно долази као резултат бесомучног подизања цена и такси. По Буковском, сличности између садашње Европе и совјетске Русије су бројне: најпре планирање сваког детаља живота и економије – Европа своје законе регулише на 80.000 страница, што Буковског неодољиво подсећа на комунистичку бирократију и њене петогодишње планове. И корупција је слична, па се одвија одозго на доле, а не одоздо на горе:

„Европски парламент се бира по принципу пропорционалне репрезентације, што није права репрезентација. И о чему ти представници парламента уопште гласају? О проценту масноће у јогурту и сличним стварима. То је смешно. Они имају улогу Врховног совјета. Просечни представник у парламенту има право да говори шест минута у току године. То није прави парламент.“ (The Brussels Journal, Former Soviet Dissident Warns For EU Dictatorship, From the desk of Paul Belien on Mon, 2006-02-27, <http://brusselsjournal.com/node/865>)

Зато – примећује Буковски – *Европски парламент* подсећа на *Врховни совјет*, а *Европска комисија* на *Полијубиро*. То су органи који никоме ни за шта не одговарају и који нису избрани од било кога. Буковски истиче:

„Наравно, то је блажа верзија Совјетског Савеза. Молим вас, немојте да ме схватите погрешно. Ја не кажем да Европа има гулаг. Она нема КГБ – још увек – али помно пратим такве структуре као што је Еуропол. И то ме брине, јер ова органи-

зација има можда и већу моћ него што је имао КГБ. Они ће имати дипломатски имунитет. Можете ли да замислите КГБ са дипломатским имунитетом? Они ће нас надzirати због 32 врсте прекршаја, а два су посебно забрињавајућа: један се зове расизам, а други – ксенофобија. Неко ми је у британској влади рекао да ће они који критикују неумерену имиграцију из земаља ‘Трећег света’ бити сматрани расистима, а да ће они који се супротстављају даљим европским интеграцијама бити сматрани ксенофобима. Мислим да је Патриша Хјуит то рекла и јавно. (...) Сада смо, дакле, упозорени. У међувремену уводимо све више и више идеологије. Совјетски Савез је био држава којом управља идеологија. Данашња идеологија Европске заједнице је социјалдемократска, државна, а добар њен део је управо политичка подобност. Пажљиво посматрам како се политичка подобност шири и постаје опресивна идеологија. (...) Оно што видите, у перспективи, јесте систематско увођење идеологије која би касније могла да буде ојачана репресивним мерама. Очигледно је да је у томе сав смисао Еуропола. (...) Изгледа да живимо у периоду брзе, систематске и веома доследне разградње демократије.“ (Исидо)

Као што је банкарима некада сметала слободна и децентрализована Русија, тако им сада смета децентрализована Европа. Да хумор буде већи, сада се то централизовање власти одвија у име „демократије“. Када све буде у рукама шачице банкара и њихових послушника, биће то и остварење свих „демократских идеала“. Историја ће коначно видети свога Бога.

Ако схваћам шћиа хоћеће да кажеће, наднационалне (централлизоване структуре) заправо нису бићно различите од националних – разлика је само у обиму контроле? Данас се јојму нације дају најнејативније коноџације. Како изаћи из намећнуће дилеме национализам или космополиџизам?

Ова дилема представља крајње поједностављено виђење наше стварности. И наши космополити су признати у све-

ту као такви само зато јер космополитизам пропагирају у својој нацији, без које не би могли да се докажу као „космополити“. Ако би неки наш космополита отишао у Париз, па тамо рекао „ја сам космополита“, људи би му вероватно рекли: „То је твој проблем.“ Или би мислили да је луд. Али када се космополитска песма – после толико година изолације и пропасти – пева на рушевинама једне државе, онда она неким звучи као чиста музика. Ту сада имамо једну занимљиву, рекло би се – комичну инверзију: они што трубе да су космополити углавном седе у Србији, једва да знају иједан светски језик, једва да су и видели свет, а камоли живели у њему, док је, с друге стране, велики број оних који су проглашени националистима или политички неподобним личностима живео на Западу или се полако враћао са тог запада у Србију. Зар је за чуђење да најбоља критика Запада не долази од некаквих чобана, већ од људи који су живели у другим културама, и не само живели, него чак постигли и успех у својим струкама. Милош Црњански, Милан Кашанин, Сретен Марић, Марко С. Марковић, Бата Михајловић, Сретен Божић (Вонгар), Милован Данојлић, Драгош Калајић, Стив Тешић, Нађа Тешић – свако из свог угла – имали су и те како критички однос према Западу. А што се тиче наших „европејаца“, више путовања на Запад о свом трошку, а не о трошку невладиних организација, живљење на Западу, који они за сада обожавају само идеолошки, а о којем не знају готово ништа, била би прва степеница ка њиховом стицању идентитета. Овако делује заиста смешно да они који себе виде као „светске људе“ у тај свет никада не иду сами, већ само као предводници нације које су се одрекли, али која им је ипак једина улазница у бели свет. У том смислу, они су веома слични националистима које презиру, јер сада су *они* на челу *нације*; свеједно што је та нација осуђена на укинуће, у име бољег сутра и „општег добра“, баш као код комуниста.

Зашто се за евроскејџике каже да живе у прошлости и да не могу да поднесу неминовне промене које доноси ново доба?

Најпре, ново доба не доноси само по себи промене, већ је идеја уједињене Европе само средство којим једна мала група моћника остварује крајње централизовану контролу над већином. Како би прикрили свој интерес, евроцентристи га сликају као некакву апстрактну, безинтересну одлику новог доба. У једном интервјуу који је дао Нину наш познати историчар Милорад Екмечић подсећа да се данашња Европа не може сматрати Европом, њене границе и данас су нејасне као што су то биле у главама Наполеона и Волтера. И по најбољем сценарију уједињења, она ће остати малобројнија и слабија од многих других сила на светској сцени. Но, најгоре од свега, по овом историчару, јесте то што данашња Европа „нема свој идентитет“. Није мање занимљива ни Екмечићева прогноза судбине уједињене Европе, која показује извесну сличност са тезама Буковског, на које смо се већ осврнули. Екмечић каже: „Очигледно ће будући развој све више условљавати европску заједницу са укључивањем Русије, са целом њеном баштином из времена Совјетског Савеза.“ (Нин, 14.1.2010). Сад, ако неко пита зашто ће модерна Европа бити компатибилна са комунистичком баштином из времена Совјетског Савеза, одговор је веома једноставан: зато што је и сама, у многим аспектима своје идеологије, комунистичка творевина. Док данашња Европа Србима ускраћује право на прошлост, дотле се комунистичка прошлост Совјетског Савеза уграђује у архитектуру Париза. Париски атеље нашег познатог сликара Владимира Величковића налази се у Улици Владимира Иљича Лењина! Име једног од највећих бандита прошлог столећа сасвим је прихватљиво градитељима модерне Европе. А како и не би било, кад је из срца исте те Европе финасирана бољшевичка револуција, која је однела десетине милиона недужних жртава како би – на фону деструкције руске културе – Запад постао симбол земаљског раја.

Осим идеје економској просперитијетиа, појам уједињене Европе као да је више саздан од ирационалних пројекција

нећо од конкретних чињеница. Како разликовати наду од реалности онога што нас очекује у случају евентуалног учлањења? Како данашња ЕУ дефинише саму себе и колико у њој има истине, а колико идеолошке мајле?

Истина је да се ЕУ лажно представља на свим нивоима, а овде ћу указати само на неке од њих:

1. Она се позива на демократију као модел друштва, а уствари је покушај завођења новог тоталитарног поретка на чијем су челу *ни од кога изабране бирократије* из Брисела, међу којима има свакавих „генија“: од колабораната економског криминала па до јучерашњих комунистичких апаратчика – што је европским демократама рекао „лицем у лице“ Најдел Фараж, представник Енглеске националне странке. Ову његову примедбу дотичне демократе у парламенту Европе покушале су да оспоре мекетањем и урлањем, јасно нас подучавајући о томе шта је то „европски дијалог“.

2. ЕУ крије праву истину својих односа са банкарским системом, стварајући илузију да располаже великим залихама новца и могућностима кредитирања својих чланица. Истина је да ЕУ нема никакву контролу над интернационалним банкарима, већ је управо супротно – банкари су ти који одлучују када ће и коју од њених чланица бацити на колена. У Европи се нико и не пита зашто је целокупни систем економије заснован на кредитима и зашто чак и оне развијене земље, као Шпанија и Италија, морају да дрхте од страха од банкротства. Која је то економска логика која ове земље преко ноћи може да изједначи са Бугарском или Молдавијом? То није логика заснована на реалним економским чињеницама, већ логика банкарских уцењивања и манипулација. А управо то се европским нацијама нуди као пут просперитета и економске сигурности.

3. ЕУ себе рекламира као заједницу која се опростила од шовинизма и рата. Ово је безочна лаж будући да је цела Европа само послушни извршилац пољских радова НАТО-а,

на чијем челу није Европа, већ Америка. Када чланице ЕУ истичу да су против ратова, онда се то односи само на територију Европе; ратовање на другим континентима и обнављање колонијалног искоришћавања неевропских народа сасвим је у складу са високим моралним начелима европске цивилизације.

4. Европа пропагира мир и толеранцију, а истовремено шири ционистички обојену мржњу према исламу. У тренуцима искрености, Европа мрзи хаос имиграције, али се никада не пита ко је и са којим циљем наметнуо „мелтинг пот“ као обавезан модел друштва за све европске земље. Ко и са којим циљем припрема услове за нове ратове између хришћана и муслимана? И ко је тај ко би од тих ратова могао највише профитирати?

5. *Евројско хришћанство*. Недавно изјавом да су Јевреји „наша старија браћа“, папа Фрања је показао да уме да буде полтрон, али не и представник оне религије чијим се поглаваром сматра. Јер сваки хришћанин зна да хришћанство није некакав буразерски наставак јудаизма. Духовне вредности хришћанства (онако како су оличене у лику Исуса Христа) нису и не могу бити наставак јудаистичке религије. Да могу, Христ би ваљда о томе нешто знао. Папа Фрања редовно посећује синагоге (али не и друге верске центре), где воли да се слика са својом „старијом браћом“. Авај, једно је залагати се за толеранцију међу религијама, а сасвим друго додворавати се само једној од њих, шаљући шизофрене сигнале својој пастви. (Да ли је могуће и замислити и најнижег а камоли врховног рабина како одлази у хришћанску цркву да искаже своје поштовање према Исусу, учествује у литургији, а потом се фотографише са хришћанским верницима, својом „млађом браћом“?)

6. *Евројски суд правде*. Швајцарска је оспоравање геноцида над Јерменима у Турској 1915. недавно покушала да прогласи криминалним актом. На то је, у име *Евројске конвенције о људским правима*, реаговао Европски суд правде

тврдњом да би негирање чињенице геноцида у овом случају било угрожавање слободe говора и мишљења. „Геноцид је недовољно дефинисан правни појам, који је тешко и доказив.“ – каже европски суд. За дивно чудо, појам геноцида није нимало релативан када се ради о јеврејској историји, где и најмање промене у званичној верзији историјских догађаја повлаче затворску казну због „антисемитизма“. Зар овакво лицемерје не открива и прави смисао европског права, које примењује двоструке аршине – у зависности од народа на који се односи. Када треба одбранити право на ексклузивност јеврејске патње у историји, дефиниција геноцида није ни најмање релативна, већ апсолутна, те стога подразумева правно гоњење. Човек се пита зашто „хришћанска Европа“ људска права дефинише према идејама Талмуда?

Идентитет данашње Европе заснива се, дакле, на лажној економији, лажној демократији, лажном интернационализму, лажној антиратној реторици, лажној војној аутономији, лажном хришћанству, селективној примени међународног права – по којем је трагика неких народа заштићена најсуровијим законима, док се трагика других може до миле воље релативизовати у име „слободe мишљења и говора“. Најкраће могуће речено: Европа се лажно представља.

Код нас се ствара представа да су сви народи Европе срећни што су се учланили у Европску унију. Да ли је то тачно?

Свако осим наших демагога зна да то уопште није тачно. На питање зашто се Немачка противи настојањима Грчке да напусти ЕУ, госпођа Меркел је недавно одговорила: „Ако они напусте Европску унију, онда ће то хтети да ураде и друге земље.“ Авај, зашто би и друге земље то хтеле ако је ЕУ оличење раја на Земљи? Шта је ово ако не признање да су све европске земље у унији управо по сили нужде, а не по слободном избору?

СВЕТ ИМА ПРЕЧА ПОСЛА НЕГО ДА ВОЛИ БАШ НАС

Да ли и Ви верујете да се културни стандарди на Западу снижавају из дана у дан и да се на неки начин може очекивајти крај културе – у традиционалном смислу њој њојма?

Запад је друштво плутократије, владавине новца, у којем су сви други садржаји другоразредни. Западњаци се смеју муслиманима јер се Алаху клањају пет пута дневно, а сваки се Западњак клања новцу пет пута у пет минута, па се можемо упитати у чему је он то духовно слободнији од једног муслимана. Врховна вредност западне културе јесте новац – као знак који је истоветан самом себи и који не тражи никакву симболичку представу. За разлику од некадашњих богова, новац не тражи да му се подижу споменици. Он се својим верницима обраћа директно и сви га схватају без проблема. У таквом „космосу“ култура не може имати неку важну улогу. То, наравно, не значи да на Западу нема талентованих људи, да нема културе, већ да култура не утиче много на представе, психу, потребе, визије западног човека. Није случајно што се у овдашњим новинама културна рубрика назива *entertainment* (забава), као да култура и нема друге сврхе осим да забави, да нам прави друштво у доколици. Култура није поље дијалога о значајним темама, зато што оно што је најважније – новац – више нико и не доводи у питање. Култура је, дакле, оно што нас забавља у паузи зарађивања новца. Одсуство културе у правом смислу те речи види се и у до сада невиђеном осиромашењу језика. Као да читави језици изумиру да би уступили место бројевима, шифрованим кодовима, рекламама и слично. Али ни то није од јуче. Још је Сретен Марић у једном интервјуу са Зораном Стојановићем о томе веома сликовито говорио:

„Реч је о универзалној кризи језика, о свеопштем срознавању писмености. Веле да се у Сједињеним Државама већина провлачи кроз живот са којих стотинак речи, да многа деца излазе из школе не знајући ни читати. На Западу је, изгледа, више немогуће деци предавати историју, то јест прожети им свест судбином и митовима који чине суштину заједнице којој припадају. Не знам како је код нас, али знам да у Француској одлични ђаци матуранти нису у стању да читају Стендала, Флобера и друге, јер не владају речником којим се ови служе.“ (*Разговори*, прир. Зоран Стојановић, КЗНС, Нови Сад, 1986, 108)

Слично запажа и Срђа Трифковић у интервјуу објављеним под насловом „Српски културни простор и сумрак Запада“:

„Тачност силазне хијерархије *култура – ђолиџика – економија* потврђује нам још увек постојећа држава под именом Немачка, која је и у наше време водећа економска сила Европе као и у претходних 135 година. У политичком смислу била би препознатљива Кајзеру Вилхелму (премда би био згранут близином западне пољске границе Берлину). У економском смислу, Фридрих и Албрехт Круп чак би се самозадовољно смешкали када би се провезли својим Есеном.

Једном Гетеу, Вагнеру или временски много ближем Томасу Ману, међутим, данашња немачка култура тешко да би била препознатљива као таква. О неком немачком културном простору – било географском (...) или метафизичком (...) – више нема ни говора. Савремени Немац аморфни је држављанин Европске уније, физички лоциран негде између Одре и Рајне, а духовно у префабрикованим идејама сајбер сфере, у визуелним и звучним шаблонима глобалног села.“ (Зенит, јун 2006, 103)

Другим речима, глобализам је и од једне велике нације као што је Немачка направио крпу. Не треба имати много имагинације па замислити шта нас тек чека кад постанемо

мондијални никоговићи, укључени у систем виртуелне информатике, која би требало да замени и дух и мисао.

Враћимо се својој средини и својим проблемима. Многи узроке наше тешке ситуације виде искључиво у друјима. Као да сами нисмо нимало учествовали у нашој историји, као да су за све криви наши „нейријалисти“?

Материјална пропаст у којој живи наш народ, па чак ни пропаст наше државе и наших институција, не може у потпуности да објасни духовно стање у којем смо се нашли. Говорећи о успоменама из периода после Првог светског рата, Сретен Марић сведочи:

„Нешто бих вам рекао и о том предратном а и о мало ранијем, о међуратном времену уопште. Наши су тада много више студирали у иностранству, а скоро сви су се враћали у земљу. Одмах после првог светског рата у Француској је било на стотине наших студената. Француска је била искрвављена, изгубила је скоро два милиона младих, у пуној снази; потреба за приливом стране крви била је велика, а Срби су били оберучке прихваћени у Француској. Е па, ретко је ко, врло ретко, од тих младих лекара, инжињера и других, остао у Француској, да се тамо дефинитивно настани. Због жене, или слично. Скоро сви су се вратили у опустошену земљу.“
(Разговори, 77)

Људи су се, дакле, враћали из једне средине – која им је нудила материјални успон, у земљу свог порекла – која није имала да им пружи ништа осим осећања припадности. Данас би из Србије да беже не само они који немају од чега да живе, већ и они који имају више него што им треба! Промена овог односа према себи и свом пореклу не може се објаснити речником политике, у питању је нешто много дубље. Ми, који смо одбацили целокупну традицију коју смо имали, очекујемо да ћемо без по муке, преко ноћи, постати део неке туђе традиције, о којој знамо мало, ако и толико. Изгубивши сваки однос према себи, ми се бацамо

другима у наручје, попут деце, очекујући да свет доноси одлуке у наше име, да нас воли и да о нама брине. Ми очекујемо да будемо вољени јер ми више не волимо ништа, па ни саме себе. Нема сумње да у свему томе има доста разочараности сопственом историјом, губљења наде и излузија, али има и доста инфантилности, и то је она црта нашег карактера са којом морамо да се суочимо. У противном, бићемо само повод за подсмех. Свет има преча посла него да воли баш нас.

Говориш о одсуству извесне националне свесћи. Да ли би национална политика помогла да се извучемо из стања у којем смо?

Никаква национална политика не може да излечи осећање инфериорности – ако га имате; она од незрелог човека не може да направи зрелу особу самим чином његовог опредељења за „националну идеју“. Коначно, да ли би ти националисти (ако их данас у политици уопште има) могли да међународним монетарним фондовима кажу не и да крену да граде земљу својим рукама, а не прљавим кредитима приватних банкара? И наши националисти, баш као и наши космополити, прикривају праве механизме моћи, сејући лево и десно обећања која не могу да испуне. До које мере наши националисти немају појма о томе шта је национализам, види се и по њиховим обећањима да ће, ако дођу на власт, довести у земљу још више страних инвеститора и страних банака! Другим речима, они се хвале да ће наставити да распродају и уништавају земљу баш као и „европејци“. Разлика је само у томе што ће је они уништавати у име нације.

Да ли овакав Ваш став нећира било какву уљегеносћ у сферу дневне политике? Да ли би нам повлачење у опшћу приватности и „гледање свој посла“ донело неко побољшање? Зар човек може да не реаује на збивања у свейу који га окружује?

Могу да говорим само у своје име, а савете никоме не дајем. Никада нисам био члан ниједне политичке странке или групе нити сам икада гласао – ни у Југославији ни у Канади, у којој, ево, живим већ преко двадесет година. Иако то може да делује као пука ексцентричност, за мене је то сасвим у складу са оним што видим и како осећам. Својевремено је Бранислава Божиновић, у једном интервјуу, дала изјаву са којом бих се у потпуности сложио:

„Ја никада нисам изашла на изборе. (...) Не мислим икада да гласам, јер као што су измислили попа да не могу да дођем до Бога сама, него морам преко посредника – преко олтара и преко попа – тако исто важи за изборе. То је исто то. Ја дам глас свом представнику. А онда неко посредно управља мноме и сваки пут закључим да ме је тај израбљивао и потценио, експлоатисао и понизио... И зашто бих онда тог неког, преко парламентарног система, овлашћивала да ми то ради? Још ниједан политичар мени није учинио никакво добро, па немам никаквог разлога да било коме дајем благослов да ме наново израбљује и понижава.“

Наравно, можемо говорити шта год хоћемо, кључ наше личности и наших веровања увек ће бити оно што чинимо. Маргарет Јурсенар је живела на фарми, а поред тога што је писала књиге, свакога дана је својим рукама месила хлеб, није га куповала у радњи. У нашим животима, у нашим поступцима и нашим делима садржана је и наша скала вредности, све друго је дневна политика, лажни сјај тренутка који не обавезује ни на шта.

Како разликовати живу традицију једне културе – као нешто што вреди неговати и њамити, од традиције као изговора за њовраћање у прошлост, која ионако више не постоји? Коначно, какав је однос Европе према традицији?

У складу са новом утопијом, данас се све оно што припада прошлости проглашава чистом заблудом коју треба што пре заборавити. Све оно што је прошлост Нови Ев-

ропљани би да одбаце. Другим речима, они би да одбаце и европску културу, па зашто не би и нашу. Јер шта је то у данашњој европској култури што надвисује великане мисли и уметности из прошлости? Управо зато што немају ништа да понуде на плану духа и идеја, као ни на плану уметности и културе у ширем смислу тог појма, данашњи Европљани журе да се што пре обрачунају са прошлошћу. Само тако, без могућности поређења, без „конкуренције“, они могу да продају маглу о прогресу, да граде улепшану слику о себи. Одбацујући своју сопствену традицију – као неопходно поље поређења њихових данашњих постигнућа са постигнућима из прошлости – они одбацују исти онај ауторитет старе Европе, на коју рачунају у сусрету са онима који „још увек нису Европа“. Какво лицемерје!

Да ли се појам провинције може користити као аналитички појам Европе? Какво је Ваше схватање провинције као појма? Шта је то што можемо означити провинцијалним?

Појам провинције данас углавном има географски призив, њиме се означава ограниченост нечијег искуства као последица везаности за један изоловани простор. Провинција, међутим, није само категорија духа и простора, већ исто тако и категорија времена. Човек који не признаје животе и постигнућа читавих епоха које му претходе, који нема потребе да трага за оним историјским у свом појединачном искуству, узорни је пример провинцијалца, па макар живео и у највећим центрима Европе. Ако живите само у једном сегменту времена, ма које то време било (прошло, садашње, или будуће), ви неминовно постајете провинцијалац, неко ко је историју (богатство животних перспектива) заменио фетишом „идеалног периода“. За данашње европејце то идеално време је време будуће, у којем неће бити места ни за какву прошлост, па ни за прошлост Европе.

Зашто себе ипак доживљавамо као провинцију, да ли је то ствар исихе, историјских околности или нечеј друиди?

Реч „провинција“ са свим могућим негативним конотацијама као да је неизбежна у данашњем дискурсу. Но, овде бих хтео да кажем нешто о психолошком аспекту тог појма. Наш провинцијализам није у томе што о свету не знамо довољно, већ у томе што не знамо довољно о себи. Ми себе видимо као нешто издвојено из света, а потом покушавамо да ту издвојеност превазиђемо некаквим „укључивањем“ у свет. У основи тога је нада да ће наша отвореност према свету бити награђена радозналошћу света за нас, да ће наша љубав према њему постати узајамна. А то се, наравно, не дешава јер велике нације су једне према другима подозриве, а према малим народима равнодушне. Култура која не прихвата себе само је терет другима. Зар ће ико икада имати времена да се бави нашим комплексом невољеног детета, што и јесте она психолошка истина наше љубави према свету, која је љубав само уколико очекује повратни загрљај, и која је спремна на мазохизам и самодеструкцију када тог повратног загрљаја нема?

*Зашто се наше историјске сйоне са Европом ирећуикују?
Како Европа иледа на нас као на иошеницијалне Европљане?*

Европа не крије шовинистички однос према културама Балкана, према свему што потиче из те географске зоне. Говорећи о наслеђу „балканских источника“ и њиховом утицају на културе европских и неевропских народа, Милан Будимир пише: „Услове за таква дејства балканских источника створили су у првом реду сами Балканци, као што су Питагора и Аристотел, Хомер и античка трагедија – приказивана већ пре наше ере у централној Азији, али пре свих Аристотелов ученик Александар Велики и остали козмократори балканског порекла: Јулије Кајсар, Октавијан Август, Диоклецијан, Константин Велики и Јустинијан.“ (Са балканских источника, СКЗ, Београд, 1969, 17) Будимир такође истиче да је европска писменост добила са Балкана не само азбуке, већ и „небројене изразе који сачињавају тако названи ‘културни речник’“ (Исйо, 36). Имајући на уму ово о чему говори Будимир, мора-

мо се упитати да ли је случајно што данашњи Европљани не признају никакав дуг народима Балкана, да их штавише сликају као инфериорна бића чији је једини историјски смисао у томе да буду послушни робови Европске уније?

Колико у нашем односу према Европи има рационалног сјава, а колико митских предрасуда и ирационалних пројекција?

Представе о Западу као извору зла и узроку пропасти нису од јуче, а нису ни изворно наше, већ се уклапају у једно шире митско и историјско наслеђе. Идеја „трулог Запада“ – како то с правом истиче Будимир – не потиче од некаких славјанофила, већ је много старија, а њене корене ваља тражити још у старој Грчкој. Она се може наћи још у Платоновој легенди о Атлантиди, а у трагедији *Цар Едип* велики трагичар Софокле Запад изједначава са Хадом. Будимир додаје: „Ову песничку слику преузимају и латински књижевници, којима је запад истоветан са смрћу и пропашћу, па тако код њих читамо изразе *occasus Imperii* и *occasus interitusque rei publicae*. Стога ови латински изрази потпуно одговарају Шпенглеровој фрази о пропасти Запада.“ (*Истио*, 237) Један стари патаренски рукопис који је нађен у Лиону мистику броја 666 из Јованове *Апокалипсе* тумачи уз помоћ нумеричке вредности слова: када се саберу нумеричке вредности грчких слова у речи „латинос“ (а Латин је увек био симбол Запада), добија се број 666, број звери. Ни као митска представа, ни као историјска слутња, дакле, идеја „трулог Запада“ није некакав наш мит нити наша инвенција, већ припада једном далеко ширем контексту. У нашем случају негативна осећања према Западу нису дело доконих митомана, већ су свесно или подсвесно сећање на нашу историју.

Да ли се у модерном друштву као ишчо је зајадно индивидуалне слободе увећавају или смањују? У каквом су односу демократија и индивидуалне слободе?

Ако већ причамо о Западу, нема разлога да се не позовемо и на западне мислиоце који о томе сведоче. У интервјуу који је изворно објавила La Stampa, италијански филозоф и правник Ђорџо Агамбен примећује: „Када би историчари упоредили фашистичке и данашње законе, мислим да би потоњи прошли горе.“ (Нин, 24.1.2008) Но, оно што је Агамбену још страшније од данашњих закона јесте спремност људи да беспоговорно прихвате губитак слободе. Агамбен каже:

„Ограничења слободе које су грађани такозваних демократских држава данас спремни да прихвате далеко су већа од оних од пре, рецимо 20 година. Узмимо, на пример, пројекат архивирања ДНК: један од најнебулознијих, али такође и најнеодговорнијих елемената поменутог безбедносног пакета. Управо је прикупљање личних података помогло нацистима да идентификују и депортују Јевреје. Замислите шта би се могло десити ако једнога дана диктатори дођу у посед таквих универзалних ДНК архива! Погледајте у шта се претворио предлог о постављању камера на јавна места. Више не живимо у градовима већ у затворима. Компаније које се баве производњом биометријских апарата лобирају за њихово постављање у основне школе и мензе како би се деца од раних ногу навикла на такве контроле. Циљ је стварање покорних грађана који тога уопште нису ни свесни – што је и најстрашније у целој причи.“ (*Истио*)

Ако је веровати професору социологије Универзитета у Кенту Френку Фуредију, савремено друштво бива преобликовано по моделу клинике у којој грађани постају пацијенти. Јасно је да се оваквом организацијом друштва појединач своди на немоћну јединку којој непрекидно треба помоћ државе и њених институција. Друштво је раздробљено на атоме (појединце) који осим својих приватних опсесија и потреба немају никакве друге преокупације ни визије, а још мање воље да о било чему одлучују и да у било чему учествују. Модерна држава производи инфантилце којима треба непреки-

дна неџа. Јасно је да такви људи никако не могу бити субјекти једног озбиљног демократског друштва. Приватни животи људи бивају контролисани непрекидном подршком читавог система институција које себе приказују као друштвено корисне. Ову нову Државу Дадиљу – каже Фуреди у књизи *Politics of Fear (Политика страха)* – најбоље би било назвати „терапевтском државом“. (*Politics of Fear*, Continuum Press, London–New York, 2005, 152)

Људи више нису укључени у друштвене процесе, већ бивају „третирани“, „помагани“, „саветовани“. Ова „трансформација грађана у пацијенте“ подстиче људе да „себе виде пре као објекте, него као субјекте своје судбине“. Идентитет је заснован на емоционалној рањивости субјекта, а однос друштва према појединцу се своди на друштвену бригу и заштиту тог угроженог идентитета. Специфични помак у односу на Орвелову визију тоталитарног друштва јесте у томе што савремена држава не успоставља контролу над појединцем системом надзоравања његових мисли, већ неговањем осећаја рањивости, немоћи и зависности. Вођење бриге о емоцијама грађана подстиче климу емоционалне коректности, а врховни идеал свих друштвених норми је никога и никада не повредити у његовој емоцији и осећању идентитета. Људи су дефинисани као слабићи, и са њима се тако и поступа, док се не успостави потпуна контрола. Фуреди истиче да у таквој атмосфери не можемо очекивати појаву нових и креативних идеја будући да такве идеје неминовно представљају огрешење о правила „лепог понашања“ и политичку коректност, за шта имамо толико примера у историји.

На који начин су институције грађанској друштва укључене у контролу над појединцем? Коначно, какву улогу у свему томе имају „невладине организације“?

У већ поменутој књизи Фуреди пише:

„Тренутни покушај стварања глобалног грађанског друштва је вођен једним антидемократским импулсом. Он је

потпомогнут једном политичком класом која се осећа експонираном и отуђеном од сопствених националних институција. Заокрет према космополитизму је проузрокован жељом да се избегне свака одговорност за последице сопствених акција. Ако је судити по њеном данашњем облику, космополитска демократија је контрадикција – по дефиницији. Каква год била ограничења парламентарне демократије, људи у њој имају макар формално право да бирају своје представнике и да их сматрају одговорним. (...) Какве год биле мане националних институција, стварно учешће људи у њима је далеко веће него у случају међународних тела. (...) Заговорници космополитске демократије уводе нејасну и неповезану доктрину, која нема много да каже о стварном јавном учешћу. Према једном од извора, демократију треба видети као *бескрајан* процес. (...) Непријатељство према независности и подршка ‘политичкој денационализацији’ инспирисани су циљем да се политика изолује од утицаја јавности. Зато је космополитизам љутити непријатељ онога што он назива популизмом, а у којем види ‘Ахилову пету међународних институција’. Критичари популизма користе овај термин како би описали људе и покрете који нису успели да интернализују погледе које политичка елита сматра једино исправним. Један од заговорника космополитизма је ‘забринут због отпора интернационалним институцијама не од стране држава већ друштва’. Другим речима, проблем са којим се суочава космополитизам није политичка класа државних институција, већ ‘отпор заједница’, што значи ‘обичних људи’. (...) Космополитизам се не узда у народ, већ у грађанско друштво, што заправо значи – у мрежу утицајних група и невладиних организација. Према космополитском схватању, невладине организације и лобистичке групе представљају авангарду просветљеног друштва. (...) Па ипак, постоји солидна евиденција да су ‘невладине организације’ и социјални покрети прихватили крајње елитистички облик активизма. У значајној студији, објављеној под насловом

Diminished Democracy (Умањена демократија), Теда Скочпол тврди да америчке групе за заштиту права и невладине организације ретко покушавају да укључе обичне људе. Уместо тога, они су обузети комуникацијом ‘одозго – надоле’. (...) Непрофитне организације се често хвале својом независношћу од тржишта и власти, али су заправо веома повезане и са једним и са другим, а нарочито са влашћу, закључује Скочпол.“ (*Истио*, 108–111)

Наводим ова мишљења да бих показао да критика модерних облика мондијалне демократије не долази само од некаквих „српских провинцијалаца“, већ пре свега од истакнутих западних интелектуалаца. А то што наши мондијалисти нису у стању да се укључе ни у једну значајну дебату на теме које нам свакодневно пропагирају, сасвим јасно указује да им и није до некаквог присуства у свету, до размене идеја са другим срединама, већ само до повлашћеног положаја у родној им паланци, коју из дана у дан просветљују идејама које нису њихове и које чак и не познају у довољној мери, а које приказују као издавитељске и једино исправне.

Из којих слојева сјановништва се репродуцирају чланови невладиних организација?

У једном разговору са Николом Живковићем, познати немачки новинар и аналитичар за кога кажу да је посетио све земље света, Петер Шол-Латур, овако одговара на Ваше питање:

„Реч је о професионалним, углавном младим агитаторима који, као неки путујући циркус, иду по кугли земаљској, како би ‘полудивљим народима’ показали којим путем да крену да би спасли грешну душу. Њихова идеологија неодољиво ме подсећа на хришћанске мисионаре XVII века у Африци или међу индијанским племенима Јужне Америке. Имају и сличности са професионалним бољшевичким револуционарима из 1917. ‘Невладине организације’ имају специјалне логоре у Пољској и Литванији. Главни инструктори

су углавном активни или пензионисани официри америчке обавештајне службе ЦИА.“ (<http://www.spc-koeln.de/text/InterviewPSL.pdf>)

Наравно, не би било фер рећи да баш сви чланови невладиних организација спадају у ову групу, али њихови шефови – свакако. Ако би се неко од чланова побунио против основне идеологије ових организација, он би истога трена био најурен, као што су некада комунисти бивали избацивани из Комунистичке партије. Овде не треба заборавити да многи чланови ових организација бивају веома добро плаћени за свој нерад, односно за своје идеолошко опредељење. Неки од њих прозборе по две реченице на телевизији или у штампи и од туђе „мудрости“ живе много боље него они који живе од свог рада. То су људи који живе од идеологије, баш као некада комунисти. Стратегију деловања ове нове „елите“ Обрад Кесић овако објашњава:

„Прави мотив ових бранитеља истине, демократије и свега повезаног са ЕУ јесте да се обузда свака озбиљна критика те институције, што њима даје моћ и истовремено дисквалификује било ког критичара или противника. Другим речима, хоће да буду политички активни без равноправних услова на терену и без политичког ризика или одговорности кроз изборе. Желе моћ, али не и одговорност која с њом долази. Истина је да је њихова подршка ЕУ и идејама демократије и људских права шупља колико и њихово разумевање ових идеја.“ („Чувајте се добротинитеља“, Политика, 11.10.2008)

Један од најпознатијих режимских говорника, Теофил Панчић, на трибини „Може ли се прескочити сенка зла“ (Кикинда, 10.6.2005) каже: „На крају крајева, зато и постоје независни медији и невладине организације, јер ми не морамо да размишљамо о следећим изборима. Морамо да стално подсећамо политичаре, били они наши неистомисљеници или не, на оно што им је дужност и на оно што су неки кључни проблеми и што нас као грађанско друштво

занима.“ Значи: коју год партију и владу подржала већина становника Србије, чланови „невладиних организација“ ће бити ту да тој влади кажу шта треба да ради, они ће јој рећи „шта јој је дужност“, како то поје Грађански Владика Теофил. „Невладињци“ су и изнад народа и изнад изабране власти, јер они једини знају шта је то „грађанско друштво“. Они су та грађанска елита, а сви други су сељаци-марсовци, које тек треба просветлити. Сад се, наравно, поставља питање да ли је могуће да они који себе виде као ауторитет изнад народа и његових изабраних представника немају никакву моћ, већ само племенито програђанско опредељење? Чланови НВО хвале демократију као вољу већине, а отворено већини намећу своје мишљење и своје стандарде, боље рећи – мишљење и стандарде својих финансијера. Ради се, дакле, о једној клици коју занима само власт, неформална, али тиме још више склона манипулацијама и уцењивању како јавног мњења, тако и званичних представника појединих институција.

Хелсиншки одбор за људска права у Србији, између осталог, поручује: *„Да се у штио краћем року сѣабилизује нууѣрашњи ѣолийички амбијентѣ како би се обновило ѣољуљано ѣоверење сѣраних инвестѣиѣора и банака.“* Срби, дакле, треба да поврате поверење истих оних установа које су и најмоћније државе довеле до просјачког штапа! Из оваквих прогласа сасвим јасно се види да, под привидом борбе за људска права, ове организације обављају неке много мрачније послове. Оне, у крајњој линији, раде за интересе међународне банкарске мафије. Оно што је посебно духовито у изјави нашег Хелсиншког одбора јесте тврдња да присуство страних банака на нашем (или ма чијем тлу) зависи од политичког амбијента. Ово је чиста бесмислица будући да су банке одувек сарађивале са најразличитијим политичким системима. У сваком рату до сада банке су подједнако финансирале све зарађене стране, остварујући профите без обзира на евентуалног победника. Из угла банкарског про-

фита сасвим је свеједно да ли је једна влада лева или десна, диктаторска или демократска. Да ли ће Федералне резерве престати да искоришћавају амерички народ само зато што је политичка клима у Америци све неповољнија? Изгледа да у овакву бесмислицу могу да верују још само чланови нашег Хелсиншког одбора.

„И БИЋЕ ЈЕДНО СТАДО И ЈЕДАН ПАСТИР“

Шта су корени популизма и ко су његови инспирациони?

Популизам данас није само мисао некаквих примитиваца и паланчана, како би то хтели да нас убеди српски „глобалисти“, већ природна реакција становништва на организације чији елитизам и идеолошка искључивост не уважавају никаквог саговорника. Што више надмености и елитизма од стране невладиних организација, то више сумње и незаинтересованости код оних којима се ове организације тобоже обраћају. Што је космополитизам апстрактнији, то је већа реакција становништва у правцу сопственог, конкретног интереса, сада и овде, и све мања заинтересованости за „сјајну будућност“, коју нам данашње космополите обећавају, као што су је обећавали, још колико јуче, наши комунисти. Данашњи напади на популизам потичу из страха нове елите да нова идеологија неће тек тако (брзо и олако) бити прихваћена. Напад на популизам није друго до напад на шире слојеве народа, које нови елитисти не умеју да виде другачије осим као стадо које треба учинити послушним. А напад на такозване „популистичке трендове“ у култури је напад на било који глас који би могао да смета новој идеологији. Нови елитисти не могу да поднесу никакву конкуренцију на пољу идеја. Њихов највећи домет у дијалогу са другима је етикетирање.

Да ли је јачно да је популизам основни тренд наше културе? Да ли данашња кризика популизма може да нас додстиакне на ново искуство и ново виђење стварности?

Мени се чини очигледним да данашњи напад на популизам није напад на просек и баналност, на безличност

и конформизам, на дух колективизма и склоност ка пред-расудама, како то нова „космополитска“ елита жели да нам прикаже, већ напад на шире слојеве становништва због неприхватања нове идеологије. Ако би масе без отпора прихватиле нову идеологију, што би „мондијалним“ амбасадорима несумњиво напунило џепове, нова елита не би имала ништа против новог облика колективизма, дакле – против *популизма у новом руху*. Није, значи, у питању борба против популизма као таквог, већ борба против непослушности. Од ширих слојева друштва се не тражи никаква стварна промена, већ само пристанак на нову идеологију. Једно једино „да“ – помножено милионима гласова – било би уједно и добијање права да се остане у суштини непромењен, са свим оним лошим особинама које популизам у негативном значењу те речи подразумева. Такав нови облик популизма био би, у складу са новом идеологијом, несумњиво назван милозвучним фразама као „отварање друштва“, „модернизација“, „успешни помак у транзицији“... Типичан заговорник тог новог популизма је Филип Давид, који би Србију хтео да сведе на један једини културни модел, о чему он говори крајње отворено и недвосмислено. Заборавио је само да суштина популизма и јесте у доминацији једног јединог модела, којим се неминовно укида сваки дијалог и свака лична слобода. „И друге овце имам које нијесу из овог тора, и оне ми ваља довести; и чуће се глас мој, и биће једно стадо и један пастир.“ (Јеванђеље по Јовану, 10, 16) Цитат је из *Новой завети*, али су и дух и мисао старозаветни. Поводом наметања *једног* културног модела, Бранислава Божиновић је приметилa: „Мондијализам, марксизам, монотеизми, све је то изашло из старозаветне кухиње једноумља и тешко да ће грчка идеја о демократији изаћи с њима на крај.“ (*Речник сродних санскритских и српских речи II*, Пешић и синови, Београд, 2003, 339) И ми смо од семитског духа узели фанатизам и искључивост. Зато нам је идеја евроскептицизма потпуно страна, ми се у њој презнојавамо као јаничари

који су уснули да су издали турског газду. А истина је да је скепса један од највећих плодова европске културе и европског духа.

Има ли код нас озбиљне критике европске утопије или је све моћивисано дневном холивудом?

Такве критике има, али се она од стране соросевских медија увек дочекује на нож. Оно што посебно мучи наше „просветитеље“ јесте чињеница да критика европске утопије није некакав српски изум, како би они то хтели да представе. Нема те земље у данашњој Европи у којој се не може чути веома озбиљна критика Европске уније, а многи од евроскептика немају никакаву улогу у арени дневне политике. Антиевропејство као критика европске утопије је и те како део европске баштине. Овде ваља истаћи још једну нит која данашње просветитеље повезује са Титовим партијама, а то је двоструки стандард: један за наше, а други за стране ауторе. Не тако давно београдска издавачка кућа „XX век“ објавила је изванредну критику европске утопије у пракси под насловом *Евроза: критика новој евроценјризма*. Аутор је словеначки професор Митја Великоња. Није незамљиво да је ову књигу објавио Иван Чоловић, који је иначе велики заговорник „европског пута“. Издање ове књиге је за сваку похвалу, али је очито да српски аутор такву књигу не може да објави, а поготово не код господина Чоловића. Ако, дакле, странац критикује, па чак и карикира европску утопију (како то чини словеначки професор), онда је то у реду. Ако српски аутор само и помене критику „европског пута“, одмах се етикетира као четник, љотићевац, примитивац, провинцијалац и слично. Исто је било и у Титовом режиму. Словенци би до у танчине изложили свој национални програм у београдским гласилима (па чак и у оним књижевним, као што је била Књижевна реч), и то се сматрало прихватљивим. С друге стране, било је довољно да српски аутор у свом тексту два пута помене „српска књижевна кри-

тика“, па да одмах од Титових Срба буде саслушаван у стилу: „Зашто инсистирате на придеву *српски*, шта тиме желите да постигнете?“

У чему је најважнија психолошка привлачност европске уније? Шта је то што – при помену речи Европа – обезглављује чак и образоване људе?

Достојевски у *Дневнику* пише: „Просто је страшно колико човек може да воли све што му се пружа као готово.“ Тако и данашњи мондијални Срби воле Европу као готов производ, као нешто што не захтева ни труда ни знања, довољно је напросто учланити се и постати *неко друштво*, присвојити идентитет без егзистенције.

Имаће ли икакву идеју – или иницијативу – шта ће на крају изаћи од европског пројекта?

Нисам пророк, па мислим да понекад ваља чути и оне који имају много већу дистанцу према нашим савременим опсесијама, пре свега археологе. Пре него што је прича о Европи као спасоносној сламчици добила утопијске размере, наш познати археолог Драгослав Срејовић, у књизи интервјуа са Илди Ивањи, износи следеће предвиђање: „Или та фалш жеља за уједињењем Европе. То ће бити страшно. Па Европа ће се распасти на грофовије и мале краљевине.“ (*Празно поље*, Београд, 1999, 108) Они који су откопавали нестале цивилизације и царства очито имају другачији поглед на савремене политичке пројекте. Археолог Срејовић нас подсећа и на сазнање антропологије да се човек није битно променио у последњих 40.000 година. Па сами процените колико ће требати да се створи нови, „европски човек“. А што се тиче бајке „економског просперитета“ који нас чека у Европској унији, није на одмет сетити се онога што је у једном писму из 1972. поменуо Борислав Пекић: „Како један мој пријатељ рече, када будемо ушли у Заједничко тржиште, поло коњи Њеног величанства боље ће да живе. И

то је већ нешто. “ То је, на жалост, сурова истина, коју мало ко може да прихвати. Много је лакше надати се и одлагати живот за сутра.

Каг сѝе већ кријични йрема мноћим йојавама, чийаоци ће несумњиво желейи да чују и Вашу кријику срѝској меншалийейиа.

Великом броју Срба недостаје имагинација, што их спречава да виде ишта што није опипљиво, што не припада њиховом непосредном окружењу. Ако нису пили кафу са Ротшилдом, они неће веровати да та личност постоји, а камоли да има неки утицај на светску политику. Ако се неко није појавио на првој страни новина, онда он и нема никакву моћ – тако закључују. С једне стране пате од буквалности и не признају ништа осим материјалног, а истовремено имају подједнаку склоност ка трачу, ка ономе што је потпуно непроверљиво. Као да тиме остварују скок из сопственог ништавила у некакову ерос-причу коју могу да поделе са другима. Отуда често хрле да са другима поделе своју интиму, а препричавање онога што им се „десило“ постаје стварније и од самог доживљаја. Непособност да се на достојанствен начин одживи интима указује на одсуство индивидуалности. Тако се трачевима, исповестима, ствара извесни вишак информације који повратно делује као бумеранг, тровање околине. Оно што на први поглед има извесну динамику открива се као репресивно и без политичке контроле. Сам *комуникационни модел* као да унапред поништава личност и приватност.

Други проблем српског менталитета је комплекс порекла. И то се најбоље види у сусрету са другим народима. Испричаћу шта сам видео у Франкфурту, где сам пре више година провео месец дана у посети пријатељима. На периферији града постојала је једна парцела издељена на мале целине које су биле ограђене жицом, попут кавеза. Немци би после свог радног времена дошли, откључали свој комад

земље који је био ограђен жицом и садили биљке. За мене је то био тренутак просветљења. Људи изнајмљују мали комад земље како би на њему садили и окопавали, како би се макар на кратко вратили природи. У Србији људе мрзи да скупе већ сазреле плодове, чак и оно што не тражи ни труда ни зноја изазива снобовски подсмех. Немац у земљи, у биљкама, види васиону, а Србин свог укаљаног деду, којег би хтео да избрише из сећања у име некаквог модерног градског живота. Исто сам видео и за време тромесечног боравка у Словенији. Словенац једва чека да побегне од градске буке и буде у природи, да сади цвеће, уреди башту. Србину је то досадно, он би да по Београду вози *ферари* и да му се масе због тога диве. Из ове спремности да поништи своје порекло, Србин веома лако ускаче у улогу слуге, полтрона ове или оне политичке оријентације. Из комплекса порекла (а не из некаквог искреног опредељења) потиче и болесна склоност ка обожавању свега туђег и презиру свега што је српско. Да је Христос којим случајем био Србин, ми данас не бисмо били хришћани. Нашли бисмо неког идола преко седам мора (што даље, то боље) и њему се клањали.

*Да ли смо заиста у свему њровинцијалци, каквим нас њред-
сѡављају наши „ѡросвешѡиѡељи“?*

Није на одмет чути шта странци имају да кажу о нама. Уредник културе у Фигаро-магазину, Жан Кристоф Бисон, истиче да Београд – поред ружних страна – има и много тога што је за дивљење. То је најпре чињеница да је „најкосмополитскији град у региону“. Такође, Београд је „и град који у гастрономији, уметности живљења и језику има турске, јеврејске, српске, хрватске, словеначке и аустријске утицаје. Ова мешавина, овај космополитизам који ме је привукао, даје му снажан идентитет.“ („Град трагедије и светковине“, Нин, 15.4.2010, 52) Бисон – случајно или намерно – не помиње и огромни утицај руске емиграције на школство и архитектуру. Као што, вероватно из скромности, не помиње и

велики утицај француске културе, који данас бива истиснут америчком модом у оној мери у којој је та иста мода истиснула француску културу и у самој Француској.

У којој мери се Београд може смањити европским градом?

Београд није чекао српске демократе да га учине европским, већ је, још давно, од турске вароши невероватном брзином постајао европски град, о чему су у својим путописима сведочили Франсис Ерве, Габор Егреши, Густав Раш. Данас се, у оквиру кампање против свега српског, па и против српске престонице, непрекидно намеће некакав комплекс кривице због тобожње затворености Београда према странцима. Али са којим га градовима у том смислу данас можемо поредити? Ниједан од градова бивше Југославије није отворенији за дошљаке од Београда. Ни други балкански градови, упркос својој величини, нису космополитскији од Београда. Верујем да је једном западњаку много лакше живети у Београду него у Атини или Истанбулу. Београд је већ одавно европски град, али са утицајима источњачке и медитеранске културе. Његовом градском профилу веома су допринели руски емигранти, који су наше школство подigli на завидан ниво, пројектовали многа од најлепших здања Београда. Преко Земуна и са севера Београд је увек био изложен утицајима Аустрије и северних земаља, а између Првог и Другог светског рата доминантан је био утицај француске културе, пошто је наша тадашња елита била школована у Француској. Данас је Београд обележен више него икада још једним утицајем, и то утицајем америчке културе, мада би тачније било рећи – моде. Ту су и утицаји милиона Срба који живе у иностранству, као и огромна маса прогнаних из разних праваца који су у том граду нашли свој нови дом. Ако се узме у обзир и то да је Београд у историји увек био тачка око које су се отимале велике силе, јасно је да је у питању град који се не може означити као некаква провинцијална варош. Да не потоне у безначај, помагали су

му не само његови становници, већ и његови непријатељи дајући му кроз историју изузетан значај на мапи света. На жалост, огроман потенцијал који овај град има биће ускоро уништен тако што ће Београд бити обликован по моделу радних логора Западне Европе, чиме ће изгубити своју особеност. Оно што је највећи шарм Београда – друштвени живот и забава – биће напросто укинута новим законима, који ће забранити пушење, ограничити точење алкохола, регулисати масноћу хране, осиромашити односе међу половима у име „заштите жена“ итд. Визија новог света потпуно је антихедонистичка. Од човека се једноставно очекује да ради, плаћа таксу и грицка нокте у углу своје собе у страху да га не снађе нешто још горе од досаде и бесмисла те нове свакодневице. Основни покретач сваког деловања и осећања јесте страх, што само по себи говори о тоталитарној природи Новог светског поретка. А управо тај модел живљења нама се сервира као једино исправан.

РОБОВИ-НОМАДИ И ДЕЦА-ПОТРОШАЧИ

Судећи по овоме што излажеће, будућности нам није нимало наклоњена. Можемо ли очекивати шта позитивно у периоду који је пред нама?

Можда то питање треба упутити онима који режирају светске токове. У интервјуу који преноси Нин (26.2.2009) један од главних идеолога Новог светског поретка, банкар Жак Атали, на тему национализма каже: „Мислим да ће се ићи ка умножавању нација, које ће бити све бројније.“ Ко ће бити режисер овог умножавања нација, Атали не каже. Његовој реченици недостаје субјекат, као што владарима из сенке недостаје лице. Када Светска банка промовише нове нације како би ослабила и потчинила већ постојеће државе, онда је то напросто правац „у којем ће се ићи“. А када се већ постојеће нације позивају на своја историјска и остала права, онда је то доказ да су оне против модерних процеса интеграције, да робују митовима историје!? Баш зато што нема никакве конспирације, већ се све дешава „случајно“, као на лутрији, господин Атали тврди: „До краја века би, у свету, могло да настане и *више од сто нових нација*.“ Човек се пита чему овај кондиционал „могло би“, када је очито да Атали говори у име владара из сенке, који су о томе већ донели одлуку. Да би неко говорио о периоду „до краја века“, он мора бити или луд или упућен у оно што говори. Атали каже да „улазимо у период афирмације национализама, што се изражава посвуда у Европи и свету и мислим да ће уследити период повлачења ка национализму. (...) Истовремено ће, као независан процес, држава слабити зато што ће тржиште преузети све већу моћ, док ће држава губити власт

над суштинским елементима суверенитета, а то су новац, запошљавање, одбрана, порески систем, итд.“

Да ли је могуће читати оваква „пророчанства“, а не сетити се готово истоветних одломака из *Пројокола сионских мудраца*? Па, ако су *Пројоколе* подметнуле неке мрачне силе, ко нам, онда, на страницама Нина подмеће овог Жака Аталија са теоријама које се – све – могу наћи у дотичним *Пројоколима*? Оно што Атали покушава да нам представи као некакву нову мисао само је једна стара шема за освајање власти. Државе у класичном смислу ће, дакле, нестати зато што неће имати никакву самосталност, а уместо њих ће се појавити велики број изолованих и исцепканих национчића, који неће бити никаква сметња глобалним интересима Светске банке. Шта је практична корист од овакве обнове национализма? Задржимо се на примеру разорене Југославије. Како су већ указали неки економисти и банкарни, садашњи дугови новооснованих држава са територије бивше Југославије су седам пута већи него дуг некада иначе презадужене Југославије. Како лепа зарада за Светску банку, а биће још пара јер увек се још нешто може исцепкати и уништити у име „демократије“. А за све то криви су, наравно, националисти са територије бивше Југославије, ваљда исти они који су педесет година живели заједно, све док се Светска банка није сетила да их поведе у светлу будућност.

И док нас још увек туку по глави вредностима демократије, Атали открива нову фазу. На питање новинара да ли ће у будућности бити важнија демократија или тржиште, Атали не крије да ће то бити тржиште „јер је тржиште по својој природи глобално, док је демократија по својој природи локална. Једно од њих – а то је тржиште – управо зато што је глобално – биће моћније. Тако да читав низ ентитета за које ће се сматрати да су демократски суверени, то у суштини неће бити.“ У преводу: нити су икад били, осим у главама наивних. Авај, ако је демократија локална, зашто онда Америка намеће своју локалност не само другим нацијама, већ

и другим културама и цивилизацијама? Атали чак и не крије да је демократија само досетка у функцији тржишта, које је такође само маска за кредитни колонијализам Светске банке. Но, гле чуда, у трећој фази развоја, која је пред нама – а Атали (сасвим случајно?) зна шта ће се дешавати следећих сто година – појам демократије, који је, како видимо, локалног карактера, биће поново васкрснут на глобалном нивоу, и то у новој идеологији *хијердемократије*. А до те „срећне фазе“ у развоју човечанства доћи ћемо тек после великих ратова и разарања. После краја америчке империје (и то је, дакле, предвиђено, НВ), доћи ће до уједињеног планетарног тржишта, без државних граница. У тој Аркадији – открива Атали – постојаће само две групе људи: привилеговане елите са свим богатствима овога света, *хијерномади*, и људи на дну друштвене лествице (већина становника планете), које овај банкар назива *инфраномадима*. Они ће бити „ принуђени да се непрекидно крећу како би дошли до хране и крова“. Док су некадашњи робови били везани за једно место, робови будућности биће приморани на сеобе без краја – како би могли да омогуће голи опстанак. Али ако се већ сада зна да ће већина нас у Новој Аркадији имати статус обезглављених и осиромашених инфраномада, зашто се од нас тражи да подржавамо „нове интеграције“, да уопште учествујемо у театру демократских одлучивања? Атали наставља:

„Најпре ће се појављивати корпоративне организације које ће бити облици самопрокламоване власти. Као што су најважније централне банке у свету донеле правила примењива на све банке на планети, и многе ће друге професије издати своје норме, стварајући специјализоване организације, преко којих ће надгледати своје чланове, *служећи се свим средствима хијернадзора*.“ (курзив, НВ)

Другим речима, све ће бити удешено и централизовано по моделу банкарског система, па иако неће бити Стаљина, очекујте „хипернадзоравање“ на свим нивоима. „Рентабилност ће – појашњава Атали – захтевати проверу поштовања нор-

ми од стране трећег субјекта, односно захтеваће се пристанак свакога да буде ‘надгледан.’“ Значи: не надгледа нас више политички режим, већ „рентабилност“. Какав напредак!

У том новом банкарском рају неће бити никаквог места за духовно наслеђе човечанства јер ће свако сећање на прошлост бити у потпуном раскораку са природом Новог друштва, те самим тим непотребно. Отуда Атали истиче да у будућности треба придавати „мање митолошког значаја такозваним великим интелектуалцима из претходних времена, јер ће се њихов значај показати мањим него што се данас сматра“. Али нисмо ли то исто већ читали у *Пројоколима*: „У нашим плановима обратимо пажњу не толико на добро и морално, колико на нужно и корисно.“ (*Пројоколи*, 133). А ево и изворне дефиниције човека као потрошача, коју Атали лажно представља као своју: „Емисија новца мора бити усаглашена са прирастом становништва, при чему је потребно рачунати и децу од дана рођења као потрошаче.“ (*Пројоколи*, 180)

За образовање младих нараштаја Атали такође има план: „развијати им свест да све што сазнамо *одмах засијарева* и развијати смисао за учење новог“ (курзив. НВ). Шта је ово ако не отворено признање да ће у будућности свако знање бити замењено информацијама. Сва претходна знања о човеку биће безвредна, постојаће само информације из Центра моћи, који ће контролисати потребе људи и њихову мисао. Информацију, која је – по својој природи – тренутна, Атали проглашава суштином, а све друго (искуство, традицију, интуицију, разум, владање језиком и способност критичког мишљења) проглашава безвредним и непотребним баластом прошлости, чији закони у новој утопији више не важе. Али нисмо ли и то већ читали у *Пројоколима*: „Класицизам, као и свако изучавање древне историје у којој је више рђавих него добрих примера, заменићемо програмом будућности.“ (Протокол 16, 172). Каже Атали: „С друге стране, сектор забаве, који добија све више на значају – узмите пример телевизијских програма – потхрањује својеврсну

‘инфантилност’ друштва. Чак ће и информативни програми ићи ка томе да се претворе у мешавину забавног и информативног.“ За дивно чудо, и ово је само варијација на једну стару идеју из *Пројокола*: „Систем обуздавања мисли већ је на делу у такозваном систему визуелне наставе који има да претвори гоје у немислеће, послушне животиње које очекују очигледност да би је схватиле. У Француској је један од наших најбољих агената, Буржуа, већ обзнанио нов програм визуелног васпитања.“ (*Пројоколи*, 173)

Хоћеће да кажеће да оно што је некада било сивар конспирације сада постојеће дослујно свима, као у случају Аталијевој интервјуа. Зашто се онда позивање на овакве нимало скривене планове данашњих моћника пролашава конспирацијом?

Дотакли сте вероватно највећу перверзију нашег времена. Ако се позовете на оно што је већ обелодањено у медијима, штампима, књигама, документима, и то са највишег врха, прозваће вас доконим конспирологом који параноично пројектује своје представе у данашњу стварност. Имали већег лицемерја? Наравно да моћници увек имају и неке планове чије детаље не можемо знати. Али основни правац развоја друштва, разградње свих традиционалних вредности и свођење човека на ниво животиње, чији је највећи домет да се прехрани и има кров над главом, више није никаква тајна. Дошло је време када више није потребно нагађати, претпостављати; план освајања светске власти од стране једне мале групе обелодањен је на хиљаду начина. Ето, Атали је написао тридесетак књига у којима открива планове владајуће елите. Али ко то данас узима озбиљно? Када је одломак Аталијевог интервјуа објављен у Нину, није било никаквих реакција, чак сам приметио да је мало ко то и читао. И кад се ја сада позивам на тај интервју, знам да ће многи рећи: „Доста више с конспирацијама!“ Слажем се, само нисам ја изнео програм светске владе, већ господин Атали, и то јавно.

Како се сјање својшине расула и љубљења кријеријума одражава на књижевности?

Српска књижевност је постала примењена уметност. Јуче „мајмунисање Париза“, како је то рекао Црњански, а данас мајмунисање Брисела. Какав напредак! Некад су центрима Европе сматрани градови са највише културе, а данас се центром Европе сматра град са највише бирократије. Књижевност је данас средство убеђивања народних маса да – осим онога што нам сервирају моћници – „нема алтернативе“. Она нам данас не нуди готово ништа што не налазимо у штампи, медијима, а то је свакако мање од онога што можемо да голим оком видимо на улици. Књижевност су највише издали сами писци, избегавајући сваку емоцију, сваки ризик. Данас је књижевност схваћена као дипломатија, у питању је професија од које треба удобно живети, и ту се компромиси свих врста подразумевају као „добар дан“. Моралне и естетске дилеме које су мучиле писце прошлости данас су само повод за подсмех. Не могу ни да замислим да би Бора Станковић, Растко Петровић, Црњански, Исидора Секулић, М. Настасијевић, Андрић, Винавер, чак ни са својим најбољим делима могли да у данашњем Београду започну своју књижевну каријеру, а камоли да буду прихваћени као значајни аутори. У свом *Дневнику 1* (Народна књига, Београд, 2004) написао сам: „Постоје велики људи. То су они који су умрли на време, да не би били међу нама – сада и овде.“

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Небојша Васовић је 1978. дипломирао на Филолошком факултету у Београду на групи Југословенске књижевности са општом. У Београду је радио као слободни уметник: писац, уредник, књижевни критичар. Магистрирао је 1992. на Новом калифорнијском колеџу у Сан Франциску (програм: Poetics). Живи у Торонту (Канада) од марта 1988. године. Аутор је следећих књига:

Поезија:

Стируна/Сушон, Просвета, Београд, 1983.

Со лично, Видици, Београд, 1986.

Бразил, Матица српска, Нови Сад, 1986.

Песме за децу и калуђере, Матица српска, Нови Сад, 1989.

Перидо, КЗНС, Нови Сад, 1991.

Гоні у жиџу, Матица српска, Нови Сад, 1991.

Музика роба, Нолит, Београд, 1992.

Талмуд и ја, БИГЗ, Београд, 1992.

Седам чунова, БИГЗ, Београд, 1995.

Посечене су шуме, Народна књига, Београд, 2003.

Ни љубави ни хлеба, Повеља, Краљево, 2006.

Изабране њесме, Повеља, Краљево, 2011.

Нека, хвала, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 2014.

Есеј, критика, дневници:

Поезија као изванумишће, Рад, Београд, 1983.

Прошћив Кундере, Браничево, Пожаревац, 2003.

Лажни цар Шћейан Киш, Народна књига, Београд, 2004.

Дневник I, Народна књига, Београд, 2004.

Contra Kundera, La Sabra Ediciones, Ciudad de Mexico, 2012.

Зар ојейі о Кишу?, Конрас, Београд, 2013.

Полемике и њорјрејџи, Задужбина „Николај Тимченко“ / Алтера, Лесковац/Београд, 2015.

САДРЖАЈ

I

„ШТО СТЕ МИ ДИРАЛИ КИША?“	9
А КО ЈЕ САД ПИСАЦ?	41
С ТИТОМ ПРОТИВ СТАЉИНА	51
РЕАЛИСТА ЈА САМ – БОРХЕС МИ ЈЕ СВЕДОК.....	62
У АЛЕЈИ ЛЕЖЕ ВЕЛИКАНЦИ ЈЕР СУ ТАКО ОДЛУЧИЛИ СТРАНЦИ	74

II

КО КОГА ПРОГАЊА	95
СРБОКРОАТИСТИ: ЕУРОКРЕМА СРПСКЕ ИНТЕЛЁКТЕ.....	127
ОД ТИТА ДО БЕКЕТА И НАТРАГ	146
„ПРИПУЦАЋЕМО, ПА ЋЕМО СЕ ПОВУЋИ...“	161

III

ЗАМЕНА КОЖЕ	175
СВЕТ ИМА ПРЕЧА ПОСЛА НЕГО ДА ВОЛИ БАШ НАС.....	188
„И БИЋЕ ЈЕДНО СТАДО И ЈЕДАН ПАСТИР“	203
РОБОВИ-НОМАДИ И ДЕЦА-ПОТРОШАЧИ.....	211
БЕЛЕШКА О ПИСЦУ	217

БИБЛИОТЕКА **ТИХИ ГЛАС**
НЕБОЈША ВАСОВИЋ
Европски давитељи из нашег сокака

ИЗДАВАЧ:
АГЕНЦИЈА ЗА ИЗДАВАШТВО **БЕРНАР**
СТАРИ БАНОВЦИ
agencijabernar@gmail.com – www.bernar.org
022.351.058 – 064.7034.904

ЗА ИЗДАВАЧА:
МЛАДЕНКА РАДОЈЧИЋ

УРЕДНИК:
БЛАГОЈЕ ПАНТЕЛИЋ

ЛЕКТУРА:
ОЛИВЕРА З. ДУЊИЋ

ПРИПРЕМА:
БЕРНАР БЕОГРАД

ШТАМПА:
ФИНЕГРАФ БЕОГРАД

ТИРАЖ ПЕТСТО ПРИМЕРАКА

CIP - КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ, БЕОГРАД

821.163.41-4

ВАСОВИЋ, НЕБОЈША, 1953-
ЕВРОПСКИ ДАВИТЕЉИ ИЗ НАШЕГ СОКАКА / НЕБОЈША ВАСОВИЋ.
- БЕОГРАД ; СТАРИ БАНОВЦИ : БЕРНАР, 2016 (БЕОГРАД : ФИНЕГРАФ). - 217 СТР.
: АУТОРОВА СЛИКА; 21 СМ. - (БИБЛИОТЕКА ТИХИ ГЛАС)

ТИРАЖ 500. - БЕЛЕШКА О ПИСЦУ: СТР. 217.

ISBN 978-86-6431-024-6

COBISS.SR-ID 224310796